

KUR'AN-I KERİM'DE TEVRİYE SANATI

Tahsin ÜSTÜN

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Emine Nurefşan DİNÇ

2024

T.C
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN-I KERİM'DE TEVRİYE SANATI

TAHSİN ÜSTÜN

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Danışman: Doç. Dr. Emine Nurefşan DİNÇ

TEKİRDAĞ-2024

Her hakkı saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riâyet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

27/06/2024

Tahsin ÜSTÜN

ÖZET

Kurum, Enstitü	: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ABD	: Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tez Başlığı	: Kur'an-ı Kerim'de Tevriye Sanatı
Tez Yazarı	: Tahsin ÜSTÜN
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Emine Nurefşan DİNÇ
Tez Türü, Yılı	: Yüksek Lisans Tezi, 2024
Sayfa Sayısı	: 119

Kur'an-ı Kerim indirildiği zaman ve mekânda fesahat ve belâgat açısından eşi benzeri olmayan muciz bir eser olduğunu ortaya koymuştur. Kur'an-ı Kerim'in âyetlerindeki incelikleri anlamının en güzel yolu Arap belâgatına hâkim olmak ve inceliklerini bilmektir. Meânî, beyân ve bedî 'konularından oluşan Arap belâgatının bedî 'bölümü muhassinât-ı lafziyye ve muhassinât-ı ma'neviyye şeklinde iki kısma ayrılır. İki manalı bir lafzın yakın manasını vehmettirip uzak olanı kastetmek demek olan tevriye sanatı bedî' kısmının muhassinât-ı ma'neviyye bölümünde yer alan bir sanattır. Arap belâgatında var olan edebi sanatların birçoğu Kur'an-ı Kerim'de uygulanmıştır. Tevriye sanatı da bunlardan biridir. Kur'an-ı Kerim'de tevriye sanatının uygulandığı âyet-i kerîmelerdeki tevriyeli lafzın uzak manası yerine yakın manasının dikkate alınması itikadî açıdan aykırı hükümlerin çıkarılmasına sebebiyet verebileceği gibi âyetlerden kastedilen mananın anlaşılması hususunda maksadın hâsıl olmasına da engel teşkil edebilmektedir. Bu ise tevriye sanatının uygulandığı bazı âyetlerde sanki hakikate aykırı bir mana olduğu vehmi uyandırabilmekte, Kur'an âyetlerinin edebi inceliklerini bilmeyenlerin zihinlerinde bazı karışıklıklara neden olabilmekte ve art niyetli kişilerin Kur'an-ı Kerim'de hakikatle uyuşmayan ifadelerin var olduğunu iddia etmelerine sebebiyet verebilmektedir. Bedî' ilmiyle ilgili yapılan araştırmalarda tevriye sanatına bölüm ayrılmış olsa da Kur'an-ı

Kerîm’de tevriye sanatıyla ilgili çalışmaların az olduğu ve bu sahada müstakil bir çalışma yapılmadığı görölmüştür. Bu bakımdan bu çalışmada tevriye sanatının gelişim sürecinin, unsurlarının kısımlarının ve Kur’ân-ı Kerîm’de uygulandığı âyetlerin tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’an-ı Kerimde Edebi Sanatlar, Belâgat, Bedî‘, Tevriye,

ABSTRACT

Institution, Institute : Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences
Department : Department of Basic Islamic Sciences
Thesis Title : The Art of Tevriye in the Holy Quran
Thesis Author : Tahsin ÜSTÜN
Thesis Advisor : Doç. Dr. Emine Nurefşan DİNÇ
Type, Year : MS Thesis, 2024
Number of Pages : 119

Considering the time and place where the Holy Quran was sent down, it has been revealed that it is a miraculous work that is unique in terms of eloquence and eloquence. The best way to understand the subtleties in the verses of the Holy Quran is to master Arabic rhetoric and know its subtleties. The bedî‘ section of Arabic rhetoric, which consists of the subjects meânî, beyân and bedî‘, is divided into two parts: Muhassinât-ı lafziyye and Muhassinât-ı ma'neviyye. The art of tawriyah, which means imagining the close meaning of a two-meaning word and meaning the distant one, is an art in the Muhassinât-ı ma'neviyye section of the bedî‘ section. Many of the literary arts existing in Arabic rhetoric have been applied in the verses of the Holy Quran. The art of tawriyah is one of them. In the Holy Quran, if the verses in which the art of interpretation is applied are interpreted by taking into account the close meaning of the interpreted wording instead of its distant meaning, it may cause some confusion in terms of faith, and it also prevents the purpose from being achieved in terms of understanding the meaning of the verse. This issue creates the illusion that there is a situation contrary to the truth in some verses of the Qur'an where the art of interpretation is applied. This may cause some confusion in the minds of believers who do not know the literary subtleties of the verses of the Quran, and may cause malicious people to claim that there are expressions in the verses of the Quran that are not compatible with the truth. As a result of the research, it has been seen that although there is a section devoted to the art of tawriyah in the studies on the science of bedî‘, this art is handled separately, studies on the art of tawriyah in

the Holy Quran are few and no separate study has been carried out in this field. In our study, it is aimed to better introduce the development process of the art of tawriyah, its elements, parts and the verses to which it is applied in the Holy Quran.

In the first part of our research, after examining the art of interpretation and its development process in detail, in the second part, the parts of this art are explained with examples obtained from ignorance poems, Hadiths and modern sources. In the third part of our research, examples of the verses in which the art of tawriyah is applied in the Quran are given and explanations of the tawriyah words in accordance with this art are made.

Keywords: Literary Arts in the Holy Quran, Rhetoric, Bedî', Tevriye,

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm Allah tarafından Peygamberlere vahyedilen kitapların en mükemmeli ve sonuncusudur. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirilen Kur'an âyetlerinin temel maksatlarından biri insanlara dünya ve ahiret hayatları için rehberlik yapıp insanların dünya ve ahiret saadetine ulaşmalarına vesile olmaktır. Kur'ân-ı Kerîm lafız ve mana yönüyle kendisinin Allah (c.c.) tarafından indirilen ilâhî bir hitap olduğunu ortaya koymuş inkâr edenleri kendisine benzer bir âyet ve sure getirmekten aciz bırakmıştır. Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerîm'de Arap lisanının bütün lafız ve mana inceliklerini kullanılmıştır. Bu bakımdan âyetlerdeki mesajların ve kastedilen mananın muhatap tarafından üst bir seviyede anlaşılabilmesi ancak Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği Arap lisanının fesâhat ve belâgat yönlerini en iyi şekilde anlamak ve kavramakla mümkün olabilmektedir. Âyetlerin ifade ettikleri manaların anlaşılması için ihtiyaç duyulan edebi sanatlardan biri de bedî' ilminin konularından olan tevriye sanatıdır. Yapılan araştırmalarda bu konuda Türkçe olarak kaleme alınmış müstakil bir eserin bulunmadığı tespit edilmiş, sahadaki boşluğu doldurmak üzere tevriye sanatının kullanılmış olduğu âyetleri ihtiva eden bu yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Arap Belâgatinde tevriye sanatı hakkında detaylı bilgiler verildikten sonra ikinci bölümde tevriye sanatının tarihsel gelişimi, şartları ve tevriye sanatının kısımları etraflıca incelenmiş ve örnekler üzerinden açıklamaları yapılmıştır. Tezin üçüncü bölümünde ise Kur'an-ı Kerim'de tevriye sanatının uygulandığı âyetler verilmiş ve âyetlerin tevriye sanatının hangi kısmına dahil oldukları ifade edilmiştir. Aynı zamanda âyetlerde yer alan tevriyeli lafızların uzak manalarına uyumlu şekilde meâlleri yapılmıştır.

Yüksek lisans çalışmamızda bizlere rehberlik eden danışman hocam Doç. Dr. Öğr. Üyesi Emine Nurefşan Dinç'e tezin olgunlaşmasında katkı sunan Prof. Dr. Hasan Keskin ve Öğt. Görevlisi Ramazan Tural'a teşekkürlerimi sunuyor ve çalışmamızın kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılmasına katkı sunmasını Yüce Allah'tan niyaz ediyorum.

Tekirdağ 2024

Tahsin ÜSTÜN

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: TEVRİYE SANATININ TANIMI VE YAKIN	
SANATLARLA MUKAYESESİ	3
1.1.Tevriye Kelimesinin Sözlük Anlamı	3
1.2. Belâgat Terimi Olarak Tevriye	5
1.3. Tevriye Sanatına Verilen Farklı İsimler	12
1.4. Tevriye Sanatının Unsurları.....	15
1.5. Tevriye Sanatının Diğer Sanatlarla Mukayesesi	16
1.5.1. Tevriye Sanatı ile Îhâm ve Tevhîm Sanatlarının Mukayesesi	16
1.5.2. Tevriye Sanatı ile Mugâlata-yı Mâ’neviyye sanatının Mukayesesi	19
1.5.3. Tevriye Sanatı ile Tahyîl Sanatının Mukayesesi	20
1.5.4. Tevriye Sanatı ile Terciye Sanatının Mukayesesi.....	20
1.5.5. Tevriye Sanatıyla İstihdâm Sanatının Mukayesesi	20
1.5.6. Tevriye Sanatıyla Kinaye ve Mecaz Sanatlarının Mukayesesi.....	23
1.6. Tevriye Sanatının Belâgat Yönü	24

İKİNCİ BÖLÜM:TEVRİYE SANATININ TARİHSEL GELİŞİMİ,	
ŞARTLARI VE KISIMLARI	26
2.1. Tevriye Sanatının Tarihsel Gelişimi	26
2.2. Tevriye Sanatının Şartları	30
2.3. Tevriye Sanatının Kısımları.....	31
2.3.1. Tevriye-i Mücerrede	31
2.3.2. Tevriye-i Muraşşaha	43
2.3.3. Tevriye-i Mübeyyene.....	53
2.3.4. Tevriye-i Müheyye'e	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KUR'AN-I KERİM'DE TEVRİYE SANATININ	
UYGULANDIĞI ÂYETLER.....	64
3.1. Tevriye-i Mücerrede Sanatının Uygulandığı Âyetler	63
3.2. Tevriye-i Muraşşaha Sanatının Uygulandığı Âyetler	87
3.3. Tevriye-i Mübeyyene Sanatının Uygulandığı Âyetler.....	96
3.4. Tevriye-i Müheyye'e Sanatının Uygulandığı Âyetler	106
SONUÇ.....	111
KAYNAKLAR	113

KISALTMALAR

a.s. :	Aleyhisselâm
b. :	Bin
bkz. :	Bakınız
b.y. :	Basım Yeri Yok
(c.c.). :	Celle Celâluh
çev. :	Çeviren
DİA:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hız.:	Hazreti
ö :	Ölüm Tarihi
s.a.v:	Sallâllâhu Aleyhi ve Sellem
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk. :	Tahkik eden
ts. :	Tarihsiz
t.y. :	Tarih yok
vd. :	Ve diğerleri
y.y. :	Yayıncı Yok
yy.:	Yüzyıl

GİRİŞ

1.GENEL BİLGİLER

1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Bu çalışmada tevriye sanatının tanımı, tarihsel gelişimi, isimleri ve kısımları açıklanmış, bu sanat ile istifham, kinâye ve mecaz sanatları arasındaki fark izah edilmiştir. Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'de tevriye sanatının uygulandığı âyetler tespit edilip tevriye sanatının uygulandığı lafızlar açıklanmış ve âyetlerin tevriye sanatına uygun meâlleri yazılmıştır.

2.Tezin Amacı ve Önemi

Kur'ân-ı Kerîm, ilahi bir hitap olduğu için her yönden insan kelimasının üstünde olup, kendine özgü edebî bir üsluba sahiptir. İnsanlığa gönderilen son ilahi mesaj olan Kur'an'ın edebi ve belâgî yönlerinin açıklanması ve verilmek istenilen mesajın muhataplar tarafından tam olarak anlaşılabilmesi için edebiyat âlimleri ilk devirlerden itibaren pek çok çalışma yapmışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan edebi sanatların bir kısmını bedî' ilmi başlığı altında toplayan âlimler bu ilmi lafızla ilgili güzellikler (Muhassinât-ı lafziyye) ve manayla ilgili güzellikler (Muhassinât-ı mâ'neviyye) olarak iki kısımda incelemişlerdir. Manayla ilgili güzellikleri konu edinen sanatlardan olan tevriye sanatı Kur'ân-ı Kerîm'deki müteşâbih lafızların açıklanmasına ve âyetlerden kastedilen manaların anlaşılmasına ciddi katkı sunmaktadır. Ancak bu açıdan büyük öneme sahip olan tevriye sanatıyla ilgili olarak Türkçe'de yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm'de tevriye sanatının uygulandığı âyetlerin tespit edilip incelenmesinin meâl ve tefsir çalışmalarına katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

3. Yöntem ve Literatür

Konu ile ilgili olarak öncelikle başlıca Arap dili ve belâgatı kitaplarından tevriyenin sözlük ve terim anlamları ile kısımları araştırılmış, elde edilen bilgiler kısa ve öz bir şekilde ilk bölümde derc edilmiştir. Ardından Kur'ân-ı Kerîm'de tevriye

sanatının yer aldığı âyetler tespit edilip bunların tevriye sanatına uygun olarak Türkçe meâlleri verilmiştir. Bu âyetler hakkında Zemahşerî (ö.538/1144), İbn Atıyye el-Endelûsî (ö.541/1147), Kurtubî (ö.671/1273), Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö.745/1344), İbn Kesîr (ö.774/1373), İbn Âşûr (ö.1393/1973) ve Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin (ö.1443/2021) tefsirleri başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir. Âyetlerde yer alan tevriyeli lafızların yakın ve uzak manaları *Muhtâru's-Sihâh*, *Tâcu'l-luga* ve *Sihâhu'l-'Arabiyye*, *Kâmûsu'l-Muhît*, *Tehzîbu'l-Luga* ve *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an* isimli lugatlar esas alınarak yazılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TEVRIYE SANATI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1.Tevriye Kelimesinin Sözlük Anlamı

Tevriye kelimesi lügatte وری kökünden gelen وری fiilinin تفعیل babının تفعلة şeklindeki mastarıdır. Yani تقنية، تعمية، تخلية، تحلية şeklinde mastardır. Sözlükte örtmek, saklamak, arkaya atmak, bir şeyi gizlemek, haberi gizlemek, gibi anlamlara gelir. وَرَيْتَ الْخَبْرَ Haberî arkaya atan gizleyen onun yerine başka bir şey söyleyen kişi “Haberî gizledim.” der. Haber mahiyetinde olan bir şeyi gizlemek isteyip açıklamak istemeyen veya o haberin bir yönünü açıklamak isteyen veya o haber yerine başka bir şeyi açıklamak isteyen kişiye وَرَى الْحَدِيثَ denir.¹

واری fiiliyle aynı kökten gelen واری fiilinin hale ve istikbale delalet eden fiil-i muzari kalıbı olan یواری Kur’ân-ı Kerîm’de Mâide sûresi 31. ve A’râf sûresi 26. âyetlerde, وری fiilinin تفاعل babından fiil-i muzari kalıbı یتواری Kur’ân-ı Kerîm’de bir yerde; Nahl sûresi 59. âyette, وری fiilinin meçhul kalıbı olan وَرِيَ fili ise Kur’ân-ı Kerîm’de A’râf sûresi 20. âyette geçmektedir.²

Zikredilen fiiller bu âyetlerde sözlük manalarında kullanılmıştır.

یواری kelimesinin geçtiği Mâide sûresi 31. âyetin konusu Hz. Âdem’in oğlu olan Kabil’in katlettiği kardeşi Habil’in cesedinin ne olacağı ve nasıl gömüleceğiyle ilgilidir:

﴿فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِي سَوْءَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْءَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ﴾

¹ Ebu’l-Faḍl Cemâleddîn Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-Mısrî, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sadır), 15/386; Muḥammed b. Yakub el-Fîruzâbâdî, *el-Ḳâmûsu’l-muḥît*, thk. Enes

² Abdalbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu‘cemu’l-mufehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1945), 749; Bulut, Ali, “*Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâgatın Rolü: Tevriye Sanatı Örneği*” (İstanbul: Kur’an ve Tefsir Akademisi, Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar, 2010), 69.

“Allah, kardeşinin cesedini nasıl saklayacağını ona göstermek için toprağı eşeleyen bir karga gönderdi. Karganın yaptığını görünce: “Yazıklar olsun bana, bu karganın yaptığını yapıp kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim” dedi ve pişman olanlardan oldu.”³

A‘râf sûresi 26. âyette ise يُوَارِي fiili hakikat manası ile kullanılmıştır. Âyet örtünmek için kullanılan kıyafetlerin bir nimet olarak bahşedildiğine ve takvanın ehemmiyetine dikkat çekmektedir.

﴿يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ﴾

“Ey Âdem’in çocukları, size edep yerlerinizi örten giysiler ve süslü elbiseler indirdik. Takva elbisesine gelince işte en iyi elbise odur. Bunlar Allah’ın (c.c.) âyetlerindendir. Belki içlerinden öğüt alanlar çıkar.”⁴

Nahl sûresi 59. âyette bulunan يَتَوَارَى fiili Cahiliye döneminde kız çocuğu dünyaya gelen babanın duyduğu üzüntüyü ifade için kullanılmıştır.

﴿يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾

“Kendisine verilen kötü müjde yüzünden, halktan gizlemeye çalışır; onu utana utana tutsun mu, yoksa toprağı mı gömsün? Ne kötü hükmediyorlar!”⁵

وَرِي kelimesinin geçtiğı A‘râf sûresi 20. âyet Şeytanın Hz. Âdem ile Hz. Havva’ya vesvese vermesinden bahsetmektedir:

﴿فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ﴾

³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman vd., 8. baskı (Ankara: Kalkan matbaacılık, 2020), el-Mâide 5/31.

⁴ el-A‘râf 7/26

⁵ en-Nahl 16/59

“Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fıslıdayıp kafalarını karıştırdı ve “Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedi yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı” dedi.”⁶

1.2. Belâgat Terimi Olarak Tevriye

Bir belâgat terimi olarak tevriye; şiirde veya nesirde biri yakın diğeri uzak iki anlamı olan lafzın bir karineye istinaden uzak manasını kastederek kullanmaktır. Buradaki karine lafzen açık olabileceği gibi aklen gizli de olabilir.⁷ Tevriye sanatı, uygulanan iki anlamlı kelimenin ilki herkesin anlayabileceği bir mana iken diğeri ise zihni anlamaya zorlayan, konuya veya olaya vakıf, edebiyata aşına, bedi ilminin ve belâgat sanatının inceliklerini bilen kimseler tarafından anlaşılabilir.⁸

Elimizdeki kaynaklara göre tevriyeyi ilk olarak Üsâme b. Münkız’ın (ö. 584/1188) tanımladığı anlaşılmaktadır:

”إِعلم أنّ التورية هي أنّ تكون الكلمة بمعنيين فتريد أحدهما فتورّى عنه بالآخر.“

“Bil ki tevriye sanatı iki anlamlı bir kelime olup, sen o anlamlardan birisini kastedip diğeriyle onu örtersin.”⁹

Üsâme b. Münkız tevriyenin tanımını yaparken tevriye sanatının uygulandığı kelimenin uzak manasının kastedilip yakın manasının ihmal edilmesiyle ilgili herhangi bir ifade kullanmamıştır. Tevriye sanatı uygulanan kelimenin anlam yönünden yapısal durumuna da değinmemiştir. Bu kelimenin iki manalı olmasını yeterli görmüştür. Aynı şekilde iki manalı kelimenin uzak manasının kastedilip yakın

⁶ el-A‘râf 7/20

⁷ İbn Ebi’l-İşba, *Bedi’u’l-Ḳur’ân*, 102; Reşîdüddîn Vatvât, *Hadâ’iku’s-sihr fî dekâ’iki’s-şi’r*, thk. Ahmed el-Hûlî, İbrahim Emîn eş-Şevâribî (Kahire: el-Merkezü’l-Kavmi lit-tercüme), 2009/135; Şehhât Muhammed Abdurrahman Ebû Sefî, *Dirâsât menheciyye fî ilmi’l-bedî* (Kahire:1994)128; Mustafa Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî’ İlmi ve Sanatları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 55.

⁸ Yahyâ b. Hamza el-‘Alevî, *et-Tirâzu’l-mütedammin li esrâri’l-belâga ve ‘ulûmu hakâiki’l-i’câz*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrût: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2002), 3/36; İsmail Durmuş, “Tevriye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, erişim: 25/11/2023.

⁹ Üsâme b. Münkız, *el-Bedî’ fî naḳdi’s-şi’r*, thk. Ahmed Bedevî, Hâmid Abdülmecid (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1960), 60.

manasının geride bırakılmasına delalet eden herhangi bir karinenin olması gereğinden de bahsetmemiştir. Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ise îhâm olarak isimlendirdiği tevriye sanatını şu şekilde tanımlamıştır:

”الإيهام وهو أن يكون لفظ له معنيان أحدهما قريب والآخر بعيد فالسامع يسبق فهمه إلى القريب مع أن المراد هو ذلك البعيد وهذا إنما يحسن إذا كان الغرض تصوير ذلك المعنى البعيد بالمعنى الظاهر.“

“*Îhâm: Biri yakın diğeri uzak iki manalı lafızdır. Bu iki manadan dinleyenin zihninin yakın olana yönelmesi, ancak konuşanın lafzın uzak manasını kastetmesidir. Îhâm iki manalı lafızdan uzak olan mananın kastedildiği yakın manayla tasvir edildiğinde güzel olur.*”¹⁰

Râzî gibi tevriye sanatını îhâm olarak isimlendiren belâgat âlimlerinden Sekkaki ise bu sanatı şöyle tarif etmiştir:

”ومنه الإيهام: وهو أن يكون اللفظ إستعمالان قريب وبعيد فيذكر لايهام القريب في الحال إلى أن يظهر أن المراد به البعيد.“

“*Îhâm biri uzak diğeri yakın iki anlamı olan bir lafzın yakın anlamının kullanıldığını vehmettirip uzak mananın kastedildiğinin ortaya çıkmasıdır.*”¹¹ Sekkâkî’nin tanımıyla Üsâme b. Münkız’ın tanımı önemli ölçüde birbiriyle örtüşmekte olup aralarındaki fark Sekkâkî’nin ilaveten “iki manalı kelimenin yakın manasının zikredilip uzak manasının kastedilmesidir” ifadesini kullanmış olmasıdır.

İbn Ebi’l-İşba‘nın¹² (ö. 654/1256), İbnu’n-Nâzım’ın¹³ (ö.686/1282), Reşîdüddîn Vatvât’ın¹⁴ (ö.718/1318), Şehâbeddîn Mahmud el-Hâlebî’nin¹⁵

¹⁰ İmâm Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî *Nihâyetu’l-icâz fî dirâyeti’l-i‘câz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu (Beyrut: Dâru Sâdır, 2004) 175.

¹¹ Ebû Ya‘kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, nşr: Naim Zerzur, 2. Baskı (Lübnan: Dârül-Kütubi’l-İlmiye, 1987) 427.

¹² ”وتسمى التوجيه وهي أن تكون الكلمة تحتل معنيين ويستعمل المتكلم أحد إحتتماليها ويهمل الآخر ومراده ما أهمله لا ما إستعمله.“
”*Tevriye sanatı tevcîh olarak da isimlendirilir. Tevriye muhtemel iki manası olan bir kelime olup mütekellimin bu manalardan birisini kullanıp diğerini ihmal etmesidir, ihmal edilen mana ise kastedilen manadır.*” İbn Ebi’l-İşba‘, *Bedi’u’l-Ķur‘ân*, thk, Hafni Muhammed Şeref (Mısır: Dâru’n-Nahda) ty, 102

¹³ ”التورية وتسمى الترجية وهي أن يكون للفظ معنيان قريب وبعيد فتذكره موهماً إرادة القريب وأنت تريد البعيد.“

”إما لقرينة عقلية او لقرينة لفظية.“ *Akli veya lafzi bir karineden dolayı iki manalı lafzın uzak manasının kastedilmesidir.*¹⁹ şeklinde tarif ederek lafzın uzak manasının kastedildiğine dair lafzi veya akli bir karinenin bulunması gerektiğine dikkat çekmiştir ve onun bu tanımı bu yönüyle diğer tanımlardan ayrılmıştır.

Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî (ö. 837/1434) ise tevriyeyi şu şekilde tanımlamıştır:

”التورية يقال لها الإيهام والتوجيه والتخييل والتورية أولى في التسمية لقربها من مطابقة المسمى وهي في الاصطلاح أن يذكر المتكلم لفظاً مفرداً له معنيان حقيقان أو حقيقة ومجاز أحدهما قريب ودلالة اللفظ عليه ظاهرة والآخر بعيد ودلالة اللفظ عليه خفية فيريد المتكلم المعنى البعيد ويورى عنه بالمعنى القريب فيتوهم السامع أول وهلة أنه يريد القريب وليس كذلك ولجل هذا سمي هذا النوع إيهاماً.“

*“Konuşanın anlamlarından ikisi hakiki veya biri hakiki diğeri mecazî olan iki manalı müfret bir lafız zikretmesidir. Lafzın yakın manasının kastedildiği açık iken uzak mananın kastedilmesi ise gizlidir. Mütekellim uzak manayı kastettiği halde yakın manayla bunu gizler. Konuşanın dinleyenlere yakın manayı kastettiğini vehmettirip uzak manayı kastetmesine tevriye denir. Bundan dolayıdır ki bu [sanat] ihâm olarak da isimlendirilmiştir.”*²⁰

İbn Hicce lafzın anlamlarının her ikisinin de hakikat veya birisinin hakikat diğeri ise mecaz olabileceğini belirtmiş, tevriyeli kelimenin yakın manasının değil de uzak manasının kastedildiğine dair delaletin gizli olduğunu ifade etmiştir. Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî'nin²¹ (ö. 1095/1684) tevriye tanımı, ibaresi

¹⁹ Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Cürânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fî ilmi'l-belâga*, thk. Abdulkadir Hüseyin (Kahire: Mektebetu'l-âdâb, 1997), 247

²⁰ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, thk. Kevkeb Reyâb, 2. baskı (Beyrut: Dâr-u Sadır, 2005), 3/187.

²¹ ”التورية وتسمى أيضاً بالإيهام والتوجيه والتخييل والتورية أولى بالتسمية لقربها من مطابقة المسمى وهي في الاصطلاح أن يذكر المتكلم لفظاً مفرداً له معنيان حقيقتان أو حقيقة ومجاز أحدهما قريب ودلالة اللفظ عليه ظاهرة والآخر بعيد ودلالة اللفظ عليه خفية فيريد المتكلم المعنى البعيد ويورى عنه بالمعنى القريب فيتوهم السامع أول وهلة أنه يريد القريب وليس كذلك ولهذا سمي هذا النوع إيهاماً.“ *Konuşanın anlamlarından ikisi hakiki veya biri hakiki diğeri mecazî olan müfret bir lafız zikretmesidir ki manalardan birisinin yakın anlam olduğuna lafzın delaleti açık iken diğeri uzak olduğuna ise lafzın delaleti gizlidir. Mütekellim uzak anlamı kastettiği halde yakın manayla bunu gizler. Konuşanın dinleyenlere yakın anlamı kastettiğini vehmettirip uzak manayı kastetmesine tevriye denir, bu sanat ihâm diye de isimlendirilmiştir.”* Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî, *Kitâbu'l-Kulliyyât*, thk. 'Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısri (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1998), 277.

yönünden çok az farklı olsa da ifade olarak İbn Hicce'nin tevriye tanımıyla birebir benzerlik gösterir.

Celaleddin es-Süyûtî (ö. 911/1565) ise tanımında tevriyeli kelimenin uzak manasının kastedilmesiyle ilgili olarak bir karinenin bulunması lüzumundan bahsetmemiş, bununla birlikte bu âlim anlamsal yönüyle ilgili olarak tevriye yapılan kelimenin anlamlarının her ikisinin de hakikat veya birisinin hakikat diğeri mecaz olabileceğini, ya da tevriyeli kelimenin müşterek (çok anlamlı) veya cinaslı (eşadlı) lafız şeklinde bulunabileceğini ifade etmiştir.²² Süyûtî'nin tevriyeli kelimenin anlamsal yönüyle ilgili yaptığı açıklamalar diğer tanımlara kıyasla daha geniştir.

Ahmed el-Hâşimî²³ (ö. /1943), Ali el-Cârim (ö. / 1949) ve Mustafa Emin,²⁴ Abdülmüteâl es-Saîdî²⁵ (ö. /1976), Abdülazîz Atîk²⁶ (ö. /1976), Muhammed İbrahim

²² “الايهام ويدعى التورية أن يُذكر لفظ له معنيان إما بالاشتراك أو التواطؤ أو الحقيقة والمجاز أحدهما قريب والآخر بعيد ويقصد “Biri yakın diğeri uzak iki anlamlı lafızın manalarından uzak olanı kastettiği halde ilk anda yakın anlamı kastettiğini vehmettirip uzak manayı yakın anlamla örtmektir. İki anlamı olan tevriyeli lafızın anlamlarından her ikisi hakiki anlam olabileceği gibi birisi hakiki diğeri mecazi de olabilir, aynı şekilde lafız müşterek (çok anlamlı) veya cinaslı (eşadlı) lafız da olabilir.” Celaleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnavut (Dimaşk: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2018), 585.

²³ “هي أن يذكر المتكلم لفظاً مفرداً له معنيان أحدهما قريب ظاهر غير مراد والآخر بعيد خفي هو المراد بقريته، ولكنه ورى عنه “Konusanın biri yakın diğeri uzak iki manalı bir lafız zikretmesidir. Bu manalardan yakın olan açık iken uzak olan gizlidir ve bir karineye istinaden uzak mana kastedilmektedir. Ancak konuşan yakın manayla uzak manayı gizlemiştir, dinleyen ise kastedilen mananın yakın mana olduğunu zanneder, oysa böyle değildir.” el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, thk. Yusuf es-Sumeyli (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1999), 301.

²⁴ “التورية أن يذكر المتكلم لفظاً مفرداً له معنيان قريب ظاهر غير مراد وبعيد خفي هو المراد. “Mütekellimin iki manalı olan, [ancak] bu manalardan yakın olanın değil de uzak mananın kastedildiği bir lafız zikretmesidir.” Ali el-Carim - Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-vâdiha beyân meânî bedî*, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif) tsz, 277.

²⁵ “التورية وتسمى الايهام أيضا وهي أن يطلق لفظ له معنيان قريب وبعيد ويراد به البعيد منهما. “Uzak ve yakın iki manalı bir lafız söyleyip bunlardan uzak olanı kastetmektir.” şeklinde tarif etmiştir. Aynı zamanda tevriyenin ihâm diye de adlandırıldığını söylemiştir Abdülmüteâl es-Saîdî, *Bugyetü'l-İzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fi 'ulûmi'l-belâğa* (Kahire: Mektebetu'l- Âdâb, 1999), 4/25.

²⁶ “التورية من فنون البديع المعنوي ويقال لها أيضا الايهام والتوجيه والتخيير، ولكن لفظ التورية أولى لتسمية لقربها من مطابقة المسمى. والتورية في اصطلاح رجال البديع هي أن يذكر المتكلم لفظاً مفرداً له معنيان قريب ظاهر غير مراد وبعيد خفي هو “Tevriye, konuşanın iki manası olan müfred bir lafız zikredip açık olan yakın manayı değil de gizli olan uzak manayı kastetmesidir.” Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-bedî* (Beyrut: Dâru'n-Nahda, tsz.), 122.

Şâdî²⁷, İrfân Mitrâcî,²⁸ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî²⁹ (ö. /2004), Abdülkâdir Hüseyin³⁰ (ö. /2011) tanımlarında lafzın uzak manasının kastedildiğine dair bir karinenin bulunması gerektiğinden bahsetmemişlerdir. Ancak Mahmûd Ahmed Hasan el-Merâgî³¹ (ö. /1952), Fazl Hasan Abbas³² (ö. /2011), Münîr Sultân,³³

²⁷ "والتورية في الاصطلاح أن يذكر لفظ له معنيان أحدهما قريب ظاهر بحسب العرف والآخر بعيد ويقصد البعيد ويورى عنه "Yakın ve uzak manalı olup yakın manası örfté açık olan iki anlamlı bir lafzı zikredip, uzak manayı kastedip yakın manayla uzak manayı gizlemektir. Dinleyen ilk duyduğunda yakın manayı kastettiğini vehmeder, işte bundan dolayı tevriye sanatı ihâm diye de isimlendirilmiştir." Muhammed İbrâhîm Şâdî, *Ulûmü'l-belâga ve tecella'l-kıymeti'l-vazifiyye fi kisasi'l-Arab* (Mısır: Darü'l-Yakîn, 2011), 448.

²⁸ "التورية، أو التوجيه، أو الإيهام، أو التخيل كلها أسماء لمسمى واحد. في اصطلاح رجال البعيد: هي أن يذكر المتكلم لفظاً مفرداً "Tevriye: Mutekellimin biri yakın diğeri uzak iki manalı müfred bir lafız zikredip bu manalardan yakın manayı kastetmeyip uzak olan manayı kastetmesidir." İrfan Mitraci, *el-Câmi' li fününi'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-arûz* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1987), 187.

²⁹ "التورية أن يذكر المتكلم لفظاً مفرداً له معنيان على سبيل الحقيقة أو على سبيل الحقيقة والمجاز أحدهما ظاهر قريب يتبادر إلى الذهن وهو غير مراد والآخر بعيد فيه نوع خفاء وهو المعنى المراد لكن يورى عنه بالمعنى القريب ليسبق الذهن إليه ويؤتمم قبل "Tevriye, konuşanın anlamları hakiki veya birisi hakiki diğeri mecazî olan iki manalı müfred bir lafzı söyleyip zihnin yöneldiği açık olan yakın manayı değil de gizli olan uzak manayı kastederek yakın anlamla gizlemektir. Ancak zihin ince bir şekilde düşünmeden yakın mananın kastedildiğini vehmeder, etraflıca düşününce kastedilen mananın uzak mana olduğunu idrak eder." Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye üsüsühâ ve 'ulûmuhâ ve fününuhâ*, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem 1996) 2/373.

³⁰ "التورية وهي أن تكون الكلمة محتملة لمعنيين ويستعمل المتكلم هذين الاحتمالين ويهمل الآخر ومراده ما حمله لا ما استعمله." "Tevriye, kelimenin iki manalı olmasıdır. Mutekellim'in kullandığı muhtemel iki manalı lafzın [yakın] anlamını vehmettirip [uzak] manasını kastetmesidir." Abdülkâdir Hüseyin, *Fennül-bedî* (Beyrut: Dârü's-Şürûk, 1983), 66.

³¹ "وتسمى أيضا الإيهام والتوجيه والتخيير والتورية أفضل في التسمية وأولى هو أن يذكر لفظ له معنيان معنى قريب ومعنى بعيد "Anlamlarından biri yakın diğeri uzak iki manalı bir lafzı zikredip gizli bir karineye istinaden uzak olan manayı kastetmektedir." Mahmûd Ahmed Hasan el-Merâgî, *Fi'l-belâgati'l-Arabiyye ilmi bedî* (Beyrut: Dâru'l-Ulûmî'l-Arabiyye, 1991), 77.

³² "فالتورية في الاصطلاح أن يذكر اللفظ المفرد ويكون له معنيان أحدهما قريب والآخر بعيد ويكون البعيد هو المراد ولا بد لها من "Tevriye, biri yakın diğeri uzak iki manalı müfred bir lafız söyleyip, dikkatlice inceleyince ortaya çıkan bir karineye istinaden uzak olan manayı kastetmektedir." Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fününuha ve efnânuha ilmu'l-beyân ve'l-bedî* 11. Baskı (Amman: Dâru'l-Furkân, 2007), 284.

³³ "التورية، أو التوجيه، أو الإيهام، أو التخيل، أو التخيير، أم المغالطة هي أن يطلق لفظ له معنيان قريب وبعيد ويراد البعيد اعتماداً على قرينة و إليه قصد المتكلم أما القريب الظاهر وله قرينته أيضاً فقد ذكره المتكلم للإيهام وفيها ما فيها من المفاجأة والإثارة وفيها ما فيها من الحزبة في التعبير حيال ضغط القريب وفيها ما فيها من الطرافة والرشاقة وروح الفكاهة وبراعة الفن."

"Tevriye: Konuşanın uzak ve yakın manası olan kelimeyi söyleyip bir karineye istinaden lafzın uzak manasını kastetmesidir. Aynı şekilde tevriyeli lafzın açık olan yakın manası içinde bir karinenin var olduğunu konuşanın yakın mana için karine zikretmesinin dinleyenler de yakın manayı kastettiği kanısı uyandırmak içindir. Konuşan bunu sürpriz yapmak, heyecan uyandırmak, yakınındaki baskıdan dolayı kendini rahat bir şekilde özgürce ifade etmek, ifade de özgün olmak, hitabına incelik ve zarafet katmak, konuya mizah kazandırmak ve kelimasına eşsiz bir sanatsallık

İsmâil Durmuş³⁴ bu şekilde karinenin bulunması lüzumunu tanımlarında zikretmişlerdir.

Tevriye sanatıyla ilgili tanımların yer aldığı eserler ve yapılan tanımlar dikkate alındığında âlimlerin bir kısmı tevriyeli kelimenin anlamsal yönüyle ilgili geniş izahatlar yaparken bir kısmı ise herhangi bir açıklama yapma ihtiyacı hissetmemiştir. Aynı şekilde bazı belâgat âlimleri lafzın uzak manasının kastedildiğine dair açık veya gizli bir karinenin olmasından bahsederken bazıları da herhangi bir karinenin olması gerektiğinden söz etmemişlerdir. Aynı zamanda tevriye sanatının uygulandığı müfred lafzın yakın anlamı geleneksel ve örfe dayalı bir anlam olsa bile herkes tarafından bilinen bir mana olması gerektiğini belirtmişlerdir. Belâgat âlimlerinden bazıları da tanımlarında tevriye sanatının sanatsal derinliğini, eşsiz güzelliğini bu sanatın anlaşılması konusunda zihni kabiliyet ve derin bilgi sahibi olunması gerektiğini vurgulayıp hitabında veya yazısında tevriye sanatını uygulayan kişinin baskı altındayken kendini rahatça ifade etme imkânına sahip olacağını ifade etmişlerdir.

Âlimler tevriye sanatını uygulayan mütakellimin bu sanat vesilesiyle ifadesine veya yazısına eşsiz sanatsallık, zarafet, incelik, özgünlük, heyecan ve mizah gibi sanatsal güzellikler kazandıracağını bildirmişlerdir. Belâgat âlimlerinin yaptığı tanımlar arasındaki farklılıklar ve konuyla ilgili ilmi yaklaşımları dikkate alındığında kanaatimizce tevriyenin en faydalı ve kapsamlı tanımı şöyle olmalıdır: Tevriye: anlamlarından her ikisi hakiki veya birisi hakiki diğeri mecazî olan müşterek (çok anlamlı) veya (cinaslı) eşadlı olan müfred bir lafzı zikredip, gizli bir karineye istinaden lafzın uzak manasını kastederek, yakın manayla uzak manayı gizlemektir.

1.3. Tevriye Sanatına Verilen Farklı İsimler

katmak için yapar.” Münîr Sultân, el-Bedî’u te’sîl- ve-tecdîd (İskenderiyye: Münşetü’l-Meârif, 1986), 195.

³⁴ “Biri kelime söylendiğinde herkesçe anlaşılan, diğeri sadece erbabı tarafından bilinen iki anlamlı kelimeyi gizli bir karineye dayanarak uzak anlamında kullanmaktır.” Durmuş, “Tevriye”, 41/45

Tevriye sanatının bu isimle adlandırılmasıyla ilgili kaynak olarak Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz'in (ö. 255/869) *Kitâbu'l-Hayavân* isimli eseri gösterilse de Câhiz'in kitabında tevriye kelimesini kullandığı yerlere bakıldığında tevriyeyi terim anlamından ziyade sözlük manasında kullandığı görülmektedir.³⁵ Câhiz kitabında tevriye kelimesini ilk olarak avcılıkta hile ve aldatmayla ilgili kısımda,³⁶ ikinci olarak münafık kelimesinin ortaya çıkışıyla ilgili konu içerisinde zikretmiştir.³⁷ Câhiz'in tevriye kelimesini kitabında kullandığı yerler dikkate alındığında bu kelimeyi terim olarak değil de sözlük anlamına uygun olan bir şeyi veya hileyi gizlemek manasında kullandığı anlaşılmaktadır.³⁸ Tevriyeyi ilk olarak sözlük anlamının ötesinde bir edebiyat sanatı olarak değerlendiren edebiyatçının İbn Reşik el-Kayrevânî olduğu söylenmiştir.³⁹ İbn Reşik el-*'Umde fi mehâsini's-si'r ve âdâbih ve nakdih* isimli eserinde tevriye sanatını işarete dayalı sanatlar konusu altında beyan ilmine ait olan kinayenin bir türü olarak zikretmiştir. Bu müellif tevriyeyi ta'riz, remz ve kinâye sanatlarıyla beraber saymış, tevriyenin Arap şiirlerinde ağaçtan, koyundan, yumurtadan ve deveden kinaye yapıldığını ifade etmiştir. İbni Reşik'in tevriye başlığı altında verdiği örnekler tevriye sanatına uygundur. Ancak bu müellif tevriyenin terim anlamıyla ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.⁴⁰

İbni Reşik'in tevriye başlığı altında Şair Museyyeb b. Ales'in (ö.525/600) aşağıdaki şiirini örnek vermiştir:

لينصره السدر والأثاب

دعا شجر الأرض داعيهم

³⁵ Durmuş, "Tevriye", 41/46

³⁶ Ebû Osmân 'Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayavân* 2. Baskı, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evladüh, 1965), 5/277; Durmuş, "Tevriye", 41/46

³⁷ Câhiz, *Kitâbu'l-Hayavân*, 5/280; Durmuş, "Tevriye", 41/46

³⁸ Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâğîyye ve tatavvuruha*, 2/384.

³⁹ Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâğîyye*, 2/384; Durmuş, "Tevriye", 41/46

⁴⁰ İbn Reşik, *el-'Umde*, 311; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâğîyye ve tatavvuruha*, 2/384; Muhammed İbrahim Şâdi, *Ulûmü'l-belâğa*, 449; Hasan Uçar, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî Sanatları* (Konya: 2013), 33.

Kendisine incir ve sedir ağacı yardım etsin diye davetçi / yeryüzü ordularını çağırdı.

Şair bu şiirde ağaç kelimesini insan kelimesinden kinaye yapmıştır. Çünkü Arapların sözlerinde “*Bir kişi ağaçlarla geldi.*” dendiğinde onun büyük bir orduyla geldiği anlaşılır.⁴¹

Tevriye sanatının terim anlamına en yakın tarifini ilk yapan âlim muhtemelen İbn Usame b. Münkız’dır.⁴² Üsâme b. Münkız’ın *el-Bedî‘ fî naḳdi ‘ş-şi‘r* isimli eserinde tevriyeyi “*Tevriye iki anlamı olan bir kelimedir, sen bu anlamlardan birisini kastedersin, diğeriyle de onu gizlersin.*” şeklinde tarif etmiştir.⁴³ Üsâme b. Münkız’ın tevriyeyle ilgili yaptığı bu tarif tevriye sanatının ıstılah tanımına yakın bir tariftir.

Üsâme b. Münkız tevriye sanatına örnek olarak şu şiiri vermiştir:

خَيْلٌ صِيَامٌ وَخَيْلٌ غَيْرُ صَائِمَةٍ تَحْتَ الْعِجَاجِ وَأُخْرَى تَعْرُكُ اللَّجْمَا

Toz bulutları altında şâha kalkan atlar ve şâha kalkmayan atlar vardır, bu atların bir kısmı da gemlerini gevelerler.

Şiirde geçen “صِيَامٌ” kelimesinin yakın manası olan herhangi bir şey yememe manasını değil de uzak manası olan قِيَامٌ şâha kalkma, hareket halinde olma manasını kastetmiştir ve bu manayı “تَعْرُكُ اللَّجْمَا” “Gemlerini geveler dururlar.” manasıyla tevriye yapmıştır.⁴⁴ İbn Ebü’l-İsbag’ tevriyeyi şöyle tarif etmiştir: “*Tevriye muhtemel iki manası olan bir kelime olup, mütekellimin muhtemel iki anlamdan birisini kullanıp diğerini ihmal etmesidir, ihmal edilen mana ise kastedilen manadır.*”⁴⁵ İbn Ebü’l-İsbag’ın tevriyeyle ilgili yaptığı tanım Üsâme b. Münkız’ın tanımına kıyasla

⁴¹ İbn Reşik, *el-‘Umde*, 311.

⁴² Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâti’l-belâğhiyye*, 2/385; Bulut, “*Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâgatin Rolü: Tevriye*”, 71.

⁴³ Üsâme b. Münkız, *el-Bedî‘ fî naḳdi ‘ş-şi‘r*, 60.

⁴⁴ Üsâme b. Münkız, *el-Bedî‘*, 60.

⁴⁵ İbn Ebî’l-İşba‘, *Bedî‘u’l-Kur’ân*, 102.

tevriyenin tanımına daha yakındır.⁴⁶ İbn Ebü'l-İsbag' tevriyeyle ilgili bu tanımı yaptıktan sonra örnek olarak şu âyet-i kerimeyi vermiştir:

﴿قَالُوا تَاللّٰهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالٍ قَدِيمٍ﴾

“Yanıdakiler ise ‘Vallahi sen hala eski şaşkınlığındasın.’ dediler.”⁴⁷

Âyet-i kerîmede geçen “ضلال” kelimesi sevgi ve şaşkınlık manasındadır delâlet manasında değildir. Zaten Hz. Yakup (a.s.) çocuklarının babalarına böyle bir şeyi söylemeleri mümkün değildir. Hz. Yakup (a.s) çocukları âyette geçen “ضلال” kelimesinde tevriye yapmışlar, sevgiyi, şaşkınlıkla gizlemişlerdir.⁴⁸

Tevriye sanatının gelişim süreci dikkate alındığında bu süreç içerisinde tevriye sanatına farklı isimlerin verildiği görülmektedir. Bu isimler îhâm-tevhîm, tevcîh, mugâlatay-ı mâ’neviyye, ibhâm ve tahyîl gibi isimlerdir.⁴⁹ Safedî tevriye sanatının kullanılması ve uygulanmasıyla ilgili değil de iki manalı lafzın manalarıyla ilgili olan konularda ihtilaf olduğunu, bundan dolayı da bedî ‘âlimlerinin tevriye sanatının isimlendirilmesiyle ilgili aralarında fikir birliğinin bulunmadığını zikretmiştir.⁵⁰

1.4. Tevriye Sanatının Unsurları

Tevriye sanatını uygulamak isteyen mütekellimin kullanacağı lafzın anlam yönünün öncelikle tevriye sanatının şartlarına uygun olması gerekir. Bu sanata konu olan lafzın yakın ve uzak olan iki manasının bulunması ve manaların ikisinin de bilinip kullanılıyor olması şarttır. Aksi takdirde lafız tevriye sanatına uygun bir lafız olmayacağından dolayı mütekellimin tevriye sanatıyla ilgili arzuladığı maksadı da

⁴⁶ Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâğîyye*, 2/386.

⁴⁷ Yûsuf 12/95.

⁴⁸ İbn Ebi'l-İşba', *Bedi'ü'l-Kur'ân*, 102.

⁴⁹ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 56, 57, 58, 59, 60, 61; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/184; Durmuş, “Tevriye”, 41/45

⁵⁰ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 54.

meydana gelmeyecektir. Dolayısıyla tevriye sanatının uygulanabilmesi için lafızda bulunması gereken iki unsur vardır. Bunlar lafzın yakın manasıyla ilgili olan unsur ve uzak manasıyla ilgili olan unsurdur. Bunlara “tevriyenin unsurları” adı verilir. Yakın manayla ilgili olan unsura “mürevvâ bih” المروءى به uzak manayla ilgili olan unsura ise “mürevvâ anh” المروءى عنه denir.⁵¹

1. *Müverrâ bih*: Tевriye sanatı uygulanan iki manalı lafzın yakın anlamıdır. Lafzın bu manası açıktır ve herkes tarafından anlaşılır.

2. *Müverrâ anh*: Tевriye sanatının uygulandığı lafzın uzak manasıdır. Lafzın bu manası gizlidir, sadece erbabı tarafından anlaşılır.

أيها المنكح الثريا سهيلا
عمرك الله كيف يجتمعان
هي شامية إذا ما استقلت
وسهيل إذا ما استقل يمان

*Ey Süreyya'yla Süheyl'in nikâhını kıyan kişi
Allah ömrünü uzatsın onlar nasıl kavuşurlar
Süreyya yalnız kaldığı zaman kuzeydedir
Süheyl ise yalnız kaldığı zaman güneydedir.*

Şair Ömer b. Ebû Rabîa'nın (ö. 93/711-12) sevgilisi için yazdığı yukardaki şiir mütekaddimîn (önceki şairler) dönemine ait olanlar içerisinde tevriye sanatının uygulandığı en güzel şiirdir. Şair sevdiği kadın olan Süreyya'yı ve onun evlendiği kişi olan Süheyl'i meşhur iki yıldızı kastettiğini vehmettirecek şekilde anmış, dinleyenlere sanki Kuzey Yıldızı olan Süreyya'yla güney yıldızı olan Süheyl'i kastettiğini vehmettirmiştir. Oysaki şair, sevdiği kadın olan Süreyya'yla babasının

⁵¹ Halîl b. Abyeg b. Abdillâh es-Safedî eş-Şâfiî, *Fazzü'l-hitâm 'ani't-tevriye ve'l-istihdâm*. thk. Mamud Âyiş (Ürdün: Dârü'l-Osmânî, 2013), 68; Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Ya'kûb el-Mağribî, *Mevâhibu'l-fettâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Halîl İbrahîm Halîl (Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/518; Mustafa es-Seyyid, Cebr, *Dirâsât fî ilmi'l-bedî*, 4.Baskı (Mısır: Durûm İi't-Tab'aa, 2007), 64; Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddîn Dîb, *Ulûmi'l-belâga el-bedî' ve'l-beyân ve'l-meânî* (Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb, 2003), 83. Bolelli, *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, 3. Baskı, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 344; Ali Bulut, *Bedî İlmi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları 2016), 95.

onu evlendirdiği Yemenli Süheyl'i kastetmektedir. Böylece şair tevriye sanatını uygulayarak iki kişiyi iki yıldız ismiyle gizlemek istemiştir.⁵² Şiirde tevriye sanatı Süreyya ve Süheyl isimlerinde uygulanmıştır. Şair mürevvâ bih olan yani örten unsur olarak Süreyya ve Süheyl kelimelerinin yakın manası olan iki yıldız manasını vehmettirmiş, mürevvâ anı olan yani örtülen unsur olarak da Süreyya ve Süheyl isimli şahısları kastetmiştir.

1.5. Tevriye Sanatının Diğer Sanatlarla Mukayesesi

Bu kısımda tevriye sanatının zikredilen sanatlarla ve bu sanata yakın sanatlardan istihdam, kinaye ve mecazla mukayesesine yer verilecektir.

1.5.1. Tevriye Sanatı ile İhâm ve Tevhîm Sanatlarının Mukayesesi

Tevriye, ihâm ve tevhîm sanatları bedî' ilminin muhassinât-ı mâ'neviyye konuları arasında yer almaktadır. Bu sanatlar lafzın taşıdığı manalarla ilgili sanatlar olduğu için bazı âlimler tarafından aralarında herhangi bir farklılık yokmuş gibi aynı başlık altında incelenmişlerdir.⁵³ Safiyyüddîn el-Hillî *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye fi 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'* isimli eserinde tevhîm sanatının tanımını yaptıktan sonra bu sanatla tevriye sanatı arasındaki farkları üç başlık altında toplamıştır. Safiyyüddîn el-Hillî tevhîm sanatını “*Konuşanın kelimelerinin öncesinde veya sonrasında tashif veya tahrif olduğunu düşündürecek şekilde irab değişiklikleri yapması, manalarda farklılık oluşturmaları, lafzında iştirak (ortaklık) bulunan kelime*

⁵² İbn Ebî'l-İşba' *Tahrîrû't-Tahbîr fî sinâ'ati's-şi'r ve'n-nesr ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Hafni Muhammed Şeref (Kahire: el-Meclis A'la Li's-Şuûni'l-İslamiyye, 2014), 268; Celaluddin es-Süyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-cuman fî ilmi'l-meânî ve'l-beyân*, thk. İbrahim Muhammed el-Hamrânî, Emin Lokman el-Hebbâr (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 2011), 263; Mustafa Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 57.

⁵³ Reşîdüddîn Vatvât, *Hadâ'iku's-sihr fî dekâ'iki's-şi'r*, 135; Üsâme b. Münkız, *el-Bedî' fî naqdi's-şi'r*, 86; Sekkâkî *Miftâhu'l-'ulûm*, 427; Râzî, *Nihâyetu'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*, 175; Şerefuddin Hüseyin b. Muhammed et-Tîbî, *et-Tibyân fî ilmi'l-meânî ve'l-bedî' ve'l-beyân*, thk. Hâdî Atiyye Matar el-Hilâlî (Beyrut: Mektebetu'n-Nahda el-Arabiyye, 1987), 299; Safiyyüddîn el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'*, thk. Nesîb Neşâvî (Beyrut: Dâr-u Sadır, 1991), 1/228.

kullanmasıdır.”⁵⁴ şeklinde tarif etmiş ve Tevriye sanatıyla tevhîm sanatının arasındaki farkları şu şekilde sıralamıştır:

“Şu üç yönden tevriye sanatı tevhîm sanatından farklıdır:

1. Tevriye sanatı sadece müşterek lafızla uygulanırken, tevhîm sanatı müşterek lafızla beraber irab yapısı değiştirilmiş, manalarında karışıklık oluşturulmuş gibi birçok kelimedede uygulanabilir.

2. Tevriye sanatında lafız sahih olan yakın ve uzak manasında kullanılıp yakın mananın kullanıldığı izlenimi verilerek uzak mana kastedilir. Tevriye sanatının uygulandığı lafzın manalarının ikisinin de sahih olduğu düşündürülür. Tevhîmde ise lafzın doğru ve yanlış iki manası olduğu düşündürülür ve doğru mana kastedilir. Tevhîm sanatında lafzın manalarının ikisinin de doğru olduğunu düşündürme şartı yoktur. Lafzın manalarından biri doğru iken diğeri fasit manadır. Mütakellim fasit olan manayı zannettirip doğru olan manayı kasteder.

3. Tevriye sanatında yakın manayı zannettirip uzak manayı kasteden bizzat mütakellimin kendisidir. Tevhîmde ise sözde hata olduğu vehmine kapılan veya fasit olan mananın kastedildiği düşünen muhatap veya dinleyenlerdir.”⁵⁵

Tevriye sanatıyla tevcîh sanatı da birbirlerine yakın sanatlardan olup bazı belâgat âlimleri tevriye sanatını da tevcîh diye isimlendirmişlerdir.⁵⁶ Bazı âlimler de kitaplarında tevriye sanatının tevcîh diye isimlendirildiğini bildirmişlerdir.⁵⁷ Tescîh sanatı mütakellimin muhtelif iki manası olan bir söz söyleyip, bu manaların olumlu veya olumsuz mu, övgü veya yergi mi olduğunu belirtmeden sonucunu muhataba bırakmasıdır.⁵⁸ Tescîh sanatı da aynı tevriye sanatı gibi iki manalı lafızda uygulanan

⁵⁴ Safiyyüddîn el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 228.

⁵⁵ Safiyyüddîn el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 230.

⁵⁶ İbn Ebî'l-İşba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, 102.

⁵⁷ Zerkeşî, *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân*, 493; Safiyyüddîn el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 136; Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 56; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/187; İbnü'l-Esîr, *Cevherü'l-Kenz*, thk. Muhammed Zağlûl Selâm (İskenderiye: Munşeatu'l-Me'ârif), 111; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 122; Münîr Sultân, *el-Bedî'u te'sîl ve-tecdîd*, 195.

⁵⁸ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 2/350; İbnü'l-Esîr el-Halebî *Cevherü'l-kenz*, 111; Tibî, *Tibyân fî ilmi'l-meânî ve'l-bedî' ve'l-beyân*, 300; Ahmet Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâğîyye*, 379.

bir sanattır ve muhassinât-ı mâ'neviyyeye dâhildir. Fakat tevcîh sanatıyla tevriye sanatı arasında farklılık vardır. Tevcîh sanatında muhtemel iki manalı lafzın anlamlarının yakınlıkta ve uzaklıkta, gizlilikte ve açıklıkta muhatabın anlayacağı seviyede maksada eşit olması gerekir. Tévriye sanatında ise manaların eşit olması değil, bilinen manalar olması şartı vardır. Aynı şekilde tevcîh sanatında lafzın anlamlarının zıt olması gerekirken, tevriye sanatında lafzın manaları arasında zıtlık olabilir fakat bu nadirdir ve şart değildir.⁵⁹ Belâgat âlimleri tevcîh sanatıyla tevriye sanatı arasındaki farklılıkları şu dört madde altında sıralamışlardır:

1. Tévriye sanatı müşterek lafızlarla uygulanırken, tevcîh sanatı mustalah yani (terim ve deyim) lafızlarla uygulanır.

2. Tévriye sanatı sadece müfret lafızda uygulanırken, tevcîh sanatı terkip ve cümle olarak birden çok lafızda uygulanır.

3. Tévriye sanatında lafzın iki manasından uzak olanı kastedilirken, tevcîh sanatında lafzın iki manası da eşittir; hangisinin kastedildiği belli olmayıp, hangi mananın anlaşılacağına muhatap karar verir.

4. Tévriye sanatı uygulanan lafzın her iki manası da lügavî açıdan asıl manalarıdır. Tevcîh sanatında ise lafzın iki manaya delaleti konunun ve konuşmanın bağlamının işaretiyle olur.⁶⁰

Safedî'nin *Fazzü'l-hitâm 'ani't-tevriye ve'l-istihdâm* isimli eserinde bildirdiğine göre tevcîh sanatı ibhâm diye de isimlendirilmiştir. Ancak herhangi bir açıklama yapmadan, tevcîh sanatının tevriye diye isimlendirilmesinin daha uygun olduğunu ifade etmiştir.⁶¹

1.5.2. Tévriye Sanatı ile Mugâlata-yı Mâ'neviyye Sanatının Mukayesesi

⁵⁹ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 57, 58, 59; İbrahim Şâdi, *Ulûmü'l-belâga*, 456.

⁶⁰ Safiyyüddîn el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye*, 136; Abdülfettâh Lâşîn, *el-Bedi'u fi esâlibil Kur'ân*, 114; Besyûnî, *İlmu'l-bedî*, 191; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi-Belâgat* (İstanbul: Gökkuş, 2022), 210

⁶¹ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 60.

Tevriye sanatını mugâlata diye isimlendiren âlimler olduğu gibi⁶² tevriyeye mugâlata da denildiğini söyleyenler olmuştur.⁶³ Ziyâuddîn İbn Esîr, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir* isimli eserinde tevriye sanatını mugâlata-yı mâ'neviyye diye isimlendirmiştir.⁶⁴ Ziyâuddîn İbn Esîr mugâlatayı, “Bu kısım kendisinde tevriye sanatı bulunduğu için sözde ve kelimada kullanılan en tatlı ve ince sanattır. Mugâlata sanatı lafızda benzer ve zıt olan manalar zikredip bunlardan birisini kullanmaktır. Bu manalardan zıt olan daha uygun ve kullanılması daha tatlıdır.” diye tarif etmiştir.⁶⁵ Bu müellif tevriye sanatını mugâlata-yı mâ'neviyye sanatının bir parçası olarak değerlendirmiş ve tevriye ismi yerine mugâlata-yı mâ'neviyye ismini kullanmayı uygun görmüştür. Tevriye sanatının isimleriyle ilgili yaptığımız araştırmalarda Ziyâuddîn İbn Esîr'in kullandığı mugâlata-yı mâ'neviyye ismine çok az rastladık. Safedî, Ziyâuddîn İbn Esîr'in tevriye sanatını mugâlata-yı mâ'neviyye olarak isimlendirmesinin üzerinde fazla durmamış; Ziyâuddîn İbn Esîr'in tevriyeyi bu şekilde isimlendirmesinin tevriye sanatına yakın bir isimlendirme olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

1.5.3. Tevriye Sanatı ile Tahyîl Sanatının Mukayesesi

Bedî' âlimlerinden bazıları tevriye sanatına tahyîl isminin verildiğini söylemişlerdir.⁶⁷ Safedî bazı belâgat âlimlerinin tevriyeyi tahyîl diye isimlendirdiğini söylemiş ve tahyîlin hakikatin zıttı olan hayal etme ve yanıltma sanatı olduğunu ifade etmiştir. Safedî'ye göre tahyîl sanatı uyuyanın uykusunda gördüğü hayal gibidir; Tevriye sanatı ise böyle değildir, tevriye sanatında hakikat vardır ve mütekellim

⁶² Ziyâuddîn İbn Esîr, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, (Kahire: Dâru nahdati, t.y.) 3/76.

⁶³ Zerkeşî, *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân*, 493; Münîr Sultân, *el-Bedî'u te'sîl ve-tecdîd*, 195.

⁶⁴ İbn Esîr, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, 3/76.

⁶⁵ İbn Esîr, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, 3/76.

⁶⁶ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 61.

⁶⁷ Reşîdüddîn Vatvât, *Hadâ'iku's-sihr fî dekâ'iki's-şi'r*, 135; Zerkeşî, *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân*, 493; Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 60; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/187.

gerçekte hakikati kasteder, ancak bunu arkaya atmak suretiyle gizler. Bu bakımdan Safedî tevriye sanatını tahyîl diye isimlendirmeyi uygun görmemiştir.⁶⁸

1.5.4. Tervriye Sanatı ile Terciye Sanatının Mukayesesi

Tevriye sanatına verilen isimlerden biri de terciyedir. İbnu'n-Nâzım *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* isimli eserinde tevriye sanatının terciye olarak da isimlendirildiğini söylemiş bu isimlendirmeye ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.⁶⁹

1.5.5. Tervriye Sanatıyla İstihdâm Sanatının Mukayesesi

Tevriye sanatı gibi istihdâm sanatı da bedî' ilminin muhassinât-ı mâ'neviyye kısmına dâhildir. Bu iki sanatı birbirlerine olan benzerliklerden dolayı aynı sanatlarımı gibi değerlendiren âlimler olmuştur.⁷⁰ Süyûtî, tevriye ve istihdâm sanatlarının bedî' ilminin en güzel ve en üstün sanatları olduğunu ifade etmiştir. Süyûtî'ye göre tevriye ve istihdâm sanatları aynı sanatlar olup aralarında herhangi bir fark yoktur.⁷¹ Safedî'nin tevriye sanatıyla ilgili kaleme aldığı *Fazzü'l-hitâm 'ani't-tevriye ve'l-istihdâm* ve İbni Hicce'nin tevriyeyle ilgili yazdığı *Keşfü'l-lisâm an vechi't-tevriyeti ve'l-istihdâm* isimli eserlerine tevriye sanatı ile istihdâm sanatının isimlerini birlikte vermelerinden bu iki sanatı birbirlerine yakın sanatlar olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Ancak her ne kadar bu iki sanat da iki manalı bir lafızla ilgili sanatlar olsalar da aralarında farklılık vardır.⁷² Tervriye sanatı “İki manalı lafzın yakın manasının kastedildiğini düşündürüp, bir karineye istinaden lafzın uzak manasının kastedilmesidir.” şeklinde tarif edilirken; istihdâm sanatı “iki anlamada gelebilecek bir lafzın öncesinde veya sonrasında gelecek olan kelimeye göre iki

⁶⁸ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 60.

⁶⁹ İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, thk. Husnî Abdulcelîl Yûsuf, (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb 1989), 260.

⁷⁰ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 71.

⁷¹ Süyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-cuman*, 259; Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 587.

⁷² Allâme İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh üsâmeddîn el-Hanefî, *el-Atvel: Şerhu Telhîsi Miftâhî'l-ulûm*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 2/399.

farklı manaya gelmesine denilir.”⁷³ Aynı şekilde âlimler istihdam sanatı için ikinci bir tanım daha yapmışlar ve istihdamı “İki mana arasında müşterek bir lafız getirip lafzın kendisiyle bir anlamını, bir zamirle de diğer anlamını kastetmektir.” veya “Lafzın iki manasının da kastedildiğini iki zamirle işaret etmektir.”⁷⁴ şeklinde tarif etmişlerdir. İstihdâm sanatında kullanılan müşterek lafzın manalarından birisini lafzın kendisiyle diğerini de bir zamirle veya her iki manada iki zamirle kastedilirken; tevriyede iki manalı lafzın anlamlarından yakın olanı düşündürülüp, uzak olan mana bir karineyle kastedilir.⁷⁵

Nisa sûresi 43. âyet istihdâm sanatına güzel bir örnektir:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ۖ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا﴾

“Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz hacet giderirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.”⁷⁶

Âyette geçen الصَّلَاة kelimesinin hem “namaz kılma fiili hem de namaz kılınan yer” manasında iki anlamada gelmesi muhtemeldir. Çünkü تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ “ne söylediğinizi bilinceye kadar” ifadesinden الصَّلَاة lafzından namaz kılma fiili anlaşıldığı gibi عَابِرِي سَبِيلٍ “yolcu olan müstesna” ifadesinden de الصَّلَاة kelimesinden “namaz kılınan yer” manası da anlaşılmaktadır.⁷⁷

⁷³ Safedî, Fazzü'l-hitâm, 72.

⁷⁴ İbn Hicce, Hızânetu'l-edebe, 2/5.

⁷⁵ Safedî, Fazzü'l-hitâm, 72; Besyûnî, İlmu'l-bedî, 188.

⁷⁶ en-Nisâ 4/43

⁷⁷ Üsâme b. Münkız, el-Bedî' fî naḳdi's-şi'r, 86.

Bakara sûresi 185. âyet kaynaklarda istihdam sanatı için zikredilen örneklerdendir.

﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾

“Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin.”⁷⁸

Âyetteki الشَّهْرَ lafzıyla önce hilâl manası kastedilmiş sonra فَلْيَصُمْهُ kelimesinde yer alan ve الشَّهْرَ lafzına râci olan zamirle de Ramazan ayı ve oruç günleri kastedilmiştir.⁷⁹

Kaynaklarda geçen aşağıdaki şiir istihdâm sanatına güzel birer örnektir:

إذا نزل السماء بأرض قوم
رعيّناه وإن كانوا غصبا

*Bir toplumun arazisine yağmur düşünce
Kızsalarda hayvanları orada otlatırız.*

Şiirde geçen السماء lafzından yağmur manası anlaşılmaktadır; bu zahiri manadır. رعيّناه fiilindeki السماء kelimesine raci olan zamir ile de ikinci anlam olan nebat kastedilmektedir.⁸⁰

Şair Buhtürîye ait olan aşağıdaki şiir istihdam sanatına örnektir.

فسق الغضى وساكنيه
وإن هم شبّوه بين جوانح وضلوع

*Oradakileri ve gadayı içirdi
Parmaklarıyla göğüs kafesi arasında onu yaktilar.*

Şiirde geçen الغضى kelimesi iki manaya gelmektedir: Birincisi ağaç, ikincisi ise bir vadi ismidir. الساكنيه (sakinleri) kelimesindeki zamir الغضى kelimesinin vadi

⁷⁸ el-Bakara 2/185

⁷⁹ Bulut, *Bedî İlmi*, 109.

⁸⁰ Arabşâh, *el-Atvel: Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, 399.

manasına işaret ederken, شَبْوَه (yaktılar) kelimesindeki zamirde الغَضَى kelimesinin “ağaç” manasına işaret etmektedir.⁸¹

Bu örneklerde de görüldüğü üzere istihdâm sanatında lafzın manalarından ikisi de kullanılır. Tevriye sanatında ise lafzın iki manasından birisini kullanılırken diğeri ihmal edilir. Daha önce de ifade edildiği üzere iki manalı müşterek lafzın manalarının her ikisinin de kullanılmasına istihdâm; manalarından yakın olanın vehmettirip uzak olanın kastedilmesine de tevriye denilir.⁸²

1.5.6. Tévriye Sanatıyla Kinaye ve Mecaz Sanatlarının Mukayesesi

Tevriye sanatı beyân ilminin konuları arasında değerlendirilmemiş, daha önce de ifade edildiği üzere bedî‘ ilminin muhassinât-ı mâ‘neviyye konuları arasına dâhil edilmiştir. Kinaye ve mecaz sanatları ise beyân ilminin konularıdır. Bu üç sanat da lafızların anlam yönleriyle ilgili sanatlara dahil oldukları için bazı belâgat âlimleri tevriyenin de kinaye ve mecaz sanatının bir türü olduğunu ifade etmişlerdir.⁸³

Yahyâ b. Hamza el-‘Alevî *et-Tırâzu’l-mütedammin li esrâri’l-belâga ve ‘ulûmu hakâiki’l-i‘câz* isimli eserinde tevriyeyi “Lafzın ilk söylendiğinde zahiren anlaşılan manasının değil de başka bir manasının kastedilmesidir.” şeklinde tarif etmiş; tevriyenin kinaye, ta’rîz, mugâlata, ehâcî ve elgâz gibi sanatlardan olduğunu belirtmiştir.⁸⁴

Ancak tevriye sanatıyla kinaye ve mecaz sanatları arasında bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklar şunlardır: Tévriye sanatında iki manalı lafzın uzak manasının kastedildiğine işaret eden karine genellikle gizli olurken, mecaz ve kinayedeki genellikle açık olur. Aynı şekilde tevriye sanatının uygulandığı iki manalı lafzın anlamlarından birisi bir alakaya veya başka bir hususa gerek kalmadan anlaşılırken,

⁸¹ Süyûtî, *Şerhu Ukûdi’l-cuman*, 267; Arabşâh, *el-Atvel: Şerhu Telhîsi Miftâhi’l-‘ulûm*, 400.

⁸² Zerkeşî, *el-Burhan fî ulûmi’l-Kur’ân*, 494.

⁸³ Ebu Ali Hasan b. Reşîk el-Kayrevani el-Ezdi, *el-‘Umde fî mehâsini’s-şî‘r ve âdâbih ve nakdih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Dâru’l-Ceyl), 2/311; Necmeddin Ahmed b. İsmâîl İbnü’l-Esîr el-Halebî, *Cevherü’l-Kenz*, 111.

⁸⁴ Yahyâ b. Hamza el-‘Alevî, *et-Tırâzu’l-mütedammin li esrâri’l-belâga ve ‘ulûmu hakâiki’l-i‘câz*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrût: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2002), 3/3.

kinaye ve mecazda böyle değildir. Çünkü bu sanatların uygulandığı lafzın kastedilen manasının anlaşılması için mecazlı veya kinayeli anlamı ile asıl anlamı arasında bir bağın bulunması gerekir. Tevriyenin mecaz ve kinaye gibi beyân ilminin konuları arasına dâhil edilmemesinin sebebi budur.⁸⁵

1.6. Tevriye Sanatının Belâgat Yönü

Daha önce de ifade edildiği üzere tevriye sanatı manayla ilgili olan ve kendisine has özellikleri bulunan edebi bir sanattır. Kullanana sağladığı bazı anlatım kolaylıkları yanında dinleyenler üzerinde de bediî bir tesir uyandırmaktadır.

Zira kastedilen uzak mananın kastedilmeyen yakın mananın arkasına gizlenip edebi incelik ve güzel bir şekilde yakın manayla uzak mananın örtülmesi, güzel bir kadının güzelliğinin perde arkasında görünmesi gibidir.⁸⁶

Dinleyici açısından tevriye sanatına muhatap olan kişi uzak mananın kastedildiğini ifade eden karine gizli olduğu için tevriyeli lafzın ilk başta uzak manasını değil de yakın manasını anlar; sonradan dikkatlice düşününce kastedilen mananın yakın mana değil de uzak mana olduğu ortaya çıkar. Dikkatlice düşünüp bu sonuca ulaştığı için tevriye sanatının güzelliği sebebiyle kendinde huzur hisseder.

Konuşan açısından mütakellim herhangi bir nedenden dolayı açıkça söylemekten sakındığı şeyleri tevriye sanatına başvurarak yalana meyiletmeden rahatça ifade eder.

Diğer taraftan tevriye sanatı Kur’ân-ı Kerîm’deki müteşabih âyetlerin anlaşılmasında, Hz. Peygamber (s.a.v.) hadislerinin izahında ve sahabelerin sözlerinin yorumlanmasında ciddi katkılar sunmaktadır.⁸⁷

⁸⁵ Abdülmüteâl es-Saidî, *Bugyetü'l-Îzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fî 'ulûmi'l-belâga*, 4/26; Abdulfettâh Besyûnî, *İlmu'l-bedî' dirâse târîhiye ve fenniye li-usûli'l-belâga ve mesâili'l-bedî'*, 4.Baskı (Kahire: Müessesetü'l-Muhtar, 2015), 184; Bulut, “Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâgatin Rolü: Tevriye Sanatı Örneği”, 73.

⁸⁶ Besyûnî, *İlmu'l-bedî*, 184.

⁸⁷ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Ya'kûb el-Mağribî' *Mevâhibu'l-fettâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh* thk. Halîl İbrâhîm Halîl (Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003) 2/518-519;

Tevriye sanatının kullanılmasıyla ilgili dikkat edilmesi gereken mühim bir husus şudur: Tevriye manayla ilgili sanatlar içinde yer aldığından dolayı bu sanatı yerinde ve amacına uygun olarak kullanmak bu sanatla elde edilmek istenen maksada ulaşmada ciddi yardımcı olur. Tevriye sanatı edebi lisanın doğal akışı içerisinde kullanılmalı, aşırıya gidilmemelidir. Aksi takdirde zorlamayla ortaya konulan tevriyeli eserler bu sanatın değerini düşürecektir.⁸⁸

Besyûnî, *İlmu'l-bedî*, 184; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye* 2/374; Mustafa es-Seyyid, *Cebr, Dirâsât fî ilmi'l-bedî*, 72; Durmuş, “Tevriye”, 41/46.

⁸⁸ Abdülazîz Atîk, *İlmi'l-bedî*, 134; Feyyâz, “et-Tevriyetü ve Huluvvü'l- Kur'âni'l-Kerîm minhâ”, 243; Bulut, Ali, “Kur'an-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Belâgatin Rolü: Tevriye Sanatı Örneği”, 72.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TEVRIYE SANATININ ŞARTLARI VE KISIMLARI

2.1. Tevriye Sanatının Tarihsel Gelişimi

Tevriye sanatı mütekaddimîn (eski Arap şairleri) döneminde bedî‘ ilminin bir konusu olarak ele alınmamış olup, bu sanatla ilgili herhangi bir açıklama ve izahat da yapılmamıştır. Bu durumun temel sebebi ise beyan ve bedî‘ ayrımının henüz tam netleşmemiş olmasıdır. Tevriye sanatının edebiyat sahasına çıkması cinas, tıbâk, seci gibi edebiyat sanatlarından daha sonradır.⁸⁹ Fakat bu durum tevriye sanatının mütekaddimîn dönemindeki şiirlerde uygulanmadığı anlamına gelmez. Çünkü tevriye sanatı nadir de olsa bir bedî‘ sanatı olarak Arap şiirinin başlangıcından itibaren var olmuş ve Arap şairler tarafından uygulanmıştır.⁹⁰ Dolayısıyla mütekaddimîn döneminde tevriye bir sanat olarak ele alınmasa da şairler şiirlerinde tevriye sanatını kastetmeden uygulamışlardır.⁹¹ Safedî (ö. 764/1363) konuyla ilgili şu izahatları yapmaktadır:

“Mütekaddimîn dönemi Arap şairlerinden günümüze ulaşan şiirlere, meşhur haber ve yazılara baktığımızda onların bedî‘ ilminin bir parçası olan tevriye sanatını bazen şiirlerinde bazen yazılarında bazen kurdukları anlamlı cümlelerde ve bazen de bir kafiye'nin altına gizlenmiş olarak uyguladıklarını görüyoruz. Fesahatin doğası gereği şairler ve edebiyatçılar her ne kadar tevriye sanatının ismini zikretmemiş olsalar da günümüze ulaşan edebi eserlerden bu sanatın doğal olarak uygulandığı görülmektedir. Çünkü mütekaddimîn dönemi Arap şairleri soyda Arapların en iyileri olup edebi zevk ve sanatsal incelikleri başlatanlardır. Sözleri fasih olup, bunun edebi lezzetini tadanlardır. Bu ediplerin her biri sözün efendisi ve

⁸⁹ Bulut, “Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâgatin Rolü: Tevriye”, 71.

⁹⁰ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 29; Ahmet, *Matlûb, Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâğîyye ve tatavvuruha*, (Beyrut: Dârü'l-Arabiyye li'l-mevsû'ât, 2006) 2/383; Ali Sadruddîn İbni Ma'sumMa'sum, *Envârü'r-rabî' fî enva'i'l-bedî'*, thk. Şâkir Hâdî (Necef: Maṭba'atü'n-Nu'mân, 1968), 5/5; Muhammed İbrahîm Şâdi, *Ulûmü'l-belâga*, 448; Muhammed Câbir Feyyâz, “et-Tevriyetü ve huluvvü'l-Kur'ânî'l-Kerîm minhâ”, *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî*, 2/34 (1983), 244; Bulut, “Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâgatin Rolü: Tevriye”, 71.

⁹¹ Muhammed İbrahîm Şâdi, *Ulûmü'l-belâga*, 448.

Arap edebiyatının melikleridir. Arap edebiyatının bu özelliklerini yazdıkları eserlerle ve şiirlerle ebedileştirmişlerdir.”⁹²

İbni Hicce (ö. 837/1434) ise *Hızânetu'l-edeb* isimli eserinde tevriye sanatının mütekaddimîn Arap şairleri dönemindeki durumuyla ilgili şu açıklamaları yapmaktadır:

“Tevriye sanatı mütekaddimîn şairlerinin düşüncelerinde ve zihinlerinin bir köşesinde var olmakla beraber onlar bu sanatı müstakil olarak ele alıp sınırlarını belirlememişlerdir. Ancak Arap şairlerinin şiirlerinde tevriye sanatı çoğu zaman kasıtsız olarak kendiliğinden sadır olmuştur. Çünkü mütekaddimîn dönemi Arap şairleri bu sanatı uygulamayı seven ve arzulayan kişilerdi.”⁹³

İbni Hicce “*ilk olarak tevriye sanatının güzelliğini ve tatlılığını keşfedip bu sanatla ilgili anlamsal karanlıkları aydınlatan ve kapalılıkları kaldıran kişinin şair Ebû Tayyib el-Mütenebbî (ö. 354/965) olduğunu*” bildirmiştir.⁹⁴

Şair Mütenebbî'nin kendi devrinde tevriye sanatıyla ilgili yaptığı çalışmalar ve bu sanata gösterdiği ihtimam bedî' şairlerinin tevriye sanatına yönelmesine vesile olmuş ve bu sanatın gelişip olgunlaşmasına ciddi katkı sunmuştur. Mütenebbî ile başlayan şiirlerde açıkça tevriye sanatının kullanılması giderek yaygınlaşmıştır.⁹⁵ Her ne kadar tevriye sanatının güzelliğini keşfedip bu sanatla ilgili anlamsal karanlıkları aydınlatan kişinin Mütenebbî olduğu söylene de iyi araştırılınca Mütenebbî'den önceki dönemde Abbâsîlerin ilk iki yüzyılında bedî' şairlerinin şiirlerinde tevriye sanatını uyguladıkları ortaya çıkmaktadır. Mütenebbî'den önce Abbâsîlerin ilk iki yüzyılında yazdıkları şiirlerde tevriye sanatını uygulayan şairlerden bazılarının şunlardır:⁹⁶

- Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hâni' b. Abdilevvel el-Hakemî, (ö. 198/813)
- Ebû'l-Velîd Müslim b. el-Velîd el-Ensârî, (ö. 208/823)

⁹² Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 29/30.

⁹³ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/187.

⁹⁴ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/187.

⁹⁵ Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 133.

⁹⁶ Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 133.

- Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî, (ö. 231/846)
- Ebû Ubâde el-Vefîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî (Buhtürî) (ö. 284/897).⁹⁷

Tevriye sanatı mütekaddimîn şairler döneminde müstakil bir sanat olarak değerlendirilmeyip bu sanatı uygulayan edebiyatçılar ismini vermeden ve bu sanatı kastetmeksizin kendiliğinden uygulamışlar, ancak müteahhirîn dönemi edebiyatçılarıyla birlikte tevriye sanatı müstakil bir Bedî' sanatı olarak değerlendirilmiştir. Bu durum Sekkâkî ve Hatîb Kazvinî'ye kadar devam etmiş ve tevriye sanatına son şeklini bu iki edebiyat âlimi vermiştir.⁹⁸ Müteahhirîn dönemi bedî' âlimleri bu sanatı manayla ilgili güzellikler taşıdığından dolayı bedî' ilminin muhassinât-ı mâ'neviyye kısmına dâhil etmişlerdir.⁹⁹ Bu sanatın sanatsal incelik ve anlamsal güzelliğine maharetli şiirleri ve nesirleriyle dikkat çekenler müteahhirîn dönemi edebiyatçıları olmuştur.¹⁰⁰

Bu bakımdan tevriye sanatının zirveye ulaştığı, yıldızının parladığı ve zevk-i selîm sahibi olanların bu sanatı uyguladıkları dönem müteahhirîn şairleri dönemidir.¹⁰¹ Tevriye sanatının kullanımı açısından özellikle el-Kādî el-Fâzıl (ö. 596/1200) çok önemli bir isimdir. Bu şâir kendi döneminde tevriye sanatının kapılarını açmış, yazdığı yazılarda ve şiirlerde bu sanatı ustalıkla kullanmış ve bu mahareti sebebiyle özellikle kendi asrındaki Mısırlı şairlerde ve kendisinden sonra gelen edebiyatçılarda tevriye sanatına dair ciddi bir merak uyandırmıştır.

Kādî el-Fâzıl'ın tevriyeyle ilgili yaptığı çalışmalardan etkilenip bu sanata yönelen mısırlı şairler arasında İbni Senâü'l-Mülk, (ö. 608/1212) Serrâc'ül verrak, (ö. 695/1296), Ebül Hüseyin el-Cezzâr, (ö. 672/1281) Nasirü'l-Hemâmî, (ö. 712/1321) Nasirüddin Hüseyin b. Nakîb, (ö. 842/1438) İbni Danyâl, (ö. 711/1311) Muhyiddîn bin Abdülzâhir, (ö. 692/1293) Cemâluddîn bin Nebâte (ö. 768/1366) ve

⁹⁷ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 39; Bulut, "Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında Belâgatın Rolü: Tevriye", 71.

⁹⁸ İbrahim Şâdi, *Ulûmü'l-belâga*, 449; Mustafa İbiş, *İbn Ebi İsbâ'ın Hayatı ve Belâgat İlmindeki Yeri* (Ankara: İksad Yayınevi, 2020), 193.

⁹⁹ İbn Ya'kûb el-Mağribî, *Mevâhibu'l-fettâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/518.

¹⁰⁰ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 32/33; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 132.

¹⁰¹ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/191.

Salahattin Safedî (ö. 764/1363) gibi isimler bulunmaktadır.¹⁰² Bu şâirler Kādî el-Fâzıldan sonra eserlerinde tevriye sanatına geniş yer vermişlerdir. Tевriye sanatından etkilenen edebiyatçıların bir kısmı da Şam'da kendilerine bir ekol oluşturmuşlardır. Bu ekolün öncüsü üstatların üstadı namıyla bilinen Hamalı Şerefüddîn Abdülazîz b. Muhammed b. Abdülhasan el-Ensârî'dir (ö. 662).¹⁰³ Bu ekolün öncü şairleri ise Emîr Mucîruddîn Muhammed b. Temîm, (ö. 683/1285) Bedreddîn Yûsuf b. Lu'lu ez-Zehbî, (ö. 748/1348) Muhyiddîn b. Karnâs el-Hamevi, (ö. 675/1287) Şemsuddîn Muhammed b. el-Afîf, (ö. 688/1289) Seyfeddin b. Kazlu'l-meşed (ö. 656/1258) ve Alâuddîn el-Kindî'dir. (ö. 716/1306)¹⁰⁴ müteahhirîn edebiyatçılarının tevriye sanatına yaptıkları katkıyla ilgili olarak İbn Hicce şu açıklamaları yapar:

“Müteahhirîn edebiyatçıları döneminde tevriye sanatının zirveye ulaştığı, yıldızının parladığı ve edebi olarak zevk-i selim sahibi olanların edebiyat kâselerini doldurmaktan kendilerini alıkoyamadıkları bir sanat haline geldiğinde şüphe yoktur. Kādî el-Fâzıl yaşadığı dönemde tevriye sanatının üzerindeki perdeleri kaldırmış, bu sanatın edebiyat alanında insanlar tarafından kullanılması için geniş bir saha açmış, kendi asrındaki edebiyatçıları için tevriye meyvesinin suyunu sıkmış ve bu sanatın lezzetli suyundan içenler Kādî el-Fâzıl'ın açtığı yoldan yürüyerek tevriye sanatının en güzel örneklerini yazılarında ve şiirlerinde sergilemişlerdir.”¹⁰⁵

Şamlı şair Safedî de tevriye sanatına yaptığı çalışmalarla ve yazdığı yazılarla en çok katkı sunanlardan biridir. Safedî tevriye sanatıyla ilgili ilk müstakil eser yazan edebiyatçı olarak bilinir. Onun yazdığı *Fazzü'l-hitâm 'ani't-tevriye ve'l-istihdâm* isimli eserin konusu tevriye ve istihdâm sanatıyla ilgilidir.¹⁰⁶ Bu sahada müstakil eser veren edebiyatçılardan biri de İbn Hicce'dir. İbn Hicce tevriye sanatını konu edinen iki eser yazmıştır; bunlardan ilki *Keşfü'l-lisâm an vechi't-tevriyeti ve'l-*

¹⁰² Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 33/34; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/191; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-bedî* 132.

¹⁰³ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 39; Bulut, “Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Belâğatin Rolü: Tевriye”, 71.

¹⁰⁴ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 40/41; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/192; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-bedî*, 132.

¹⁰⁵ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/191.

¹⁰⁶ Bulut, “Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Belâğatin Rolü: Tевriye”, 71.

istihdâm ikincisi ise *Hızânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb*'dir. İbni Hicce ilk eserini tevriye ve istihdâm sanatlarına hasretmiş, ikinci eserinin ise bir kısmını tevriye sanatına ayırmıştır.¹⁰⁷ Bu iki edebiyatçı da eserlerinde, şiirlerinde tevriye sanatını kullanan şairlerden ve bu şairlerin şiirlerinden çokça bahsetmişlerdir.

2.2. Tевriye Sanatının Şartları

Tevriye sanatını uygularken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Öncelikle tevriye sanatının uygulanacağı cümlelerin fesahat (dil kuralları) ve nazım (anlam kuralları) kurallarına aykırı olmaması ve cümle yapısının kolay ve manasının anlaşılır şekilde bulunması gerekir. Aynı şekilde tevriye sanatının uygulanacağı lafzın manalarının ikisinin de dinleyenin düşünerek anlayabileceği, maksatla ilgili zihninde herhangi bir soru işareti teşkil etmeyecek tarzda açıkça bilinen ve kullanılan meşhur manalar olmaları gerekir. Bu manalardan birisi bilinen ve kullanılan meşhur diğeri ise bilinmeyen ve kullanılmayan garip mana olursa muhatap bunu kavrayamayacağından dolayı lafız tevriye sanatına uygun bir lafız olmaktan çıkar ve dolayısıyla tevriye sanatı gerçekleşmez.¹⁰⁸ Tевriye sanatını uygulamaktaki maksat bir şeyi örterken kastedilen meramı herhangi bir amaçla herkesin anlayamayacağı şekilde ortaya çıkarmaktır. Yani mütekellimin maksadını açık bir şekilde ortaya çıkarmaması bir nükteye dayanmalı ve maksadını açıkça ifade etmesinden daha etkili ve ikna edici olmalıdır.¹⁰⁹ Tевriye sanatını uygulayan kişi bu sanatı uygularken arzu ettiği şeyin herkes tarafından bilinmesini istemediği için meramını herkesin anlayamayacağı bir şekilde gizlice ifade etmek ister. Dolayısıyla bu sanatın uygulanmasındaki gaye, bulunulan ortamın baskısından çekinme, meramın gizli kalmasını ve maksadın sadece bazı kişiler tarafından anlaşılmasını isteme gibi durumlarda tevriye sanatı yoluyla kişinin kendini rahatça ifade etmesidir.

¹⁰⁷ Bulut, “*Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâğatin Rolü: Tевriye*”, 72.

¹⁰⁸ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 32.

¹⁰⁹ Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2/374; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi-Belâgat*, 206; Bulut, “*Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâğatin Rolü: Tевriye Sanatı Örneği*”, 72.

Hiz. Ebubekir'in Medine'ye hicret esnasında karşılaştıkları Araplar'ın Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) kim olduğuna dair sorularına ona zarar gelmemesi için tevriye kullanarak verdiği cevap burada örnek olarak zikredilebilir.

Hiz. Peygamber Hiz. Ebû Bekir'le beraber Mekke'den Medine'ye hicret ederken yolculuk esnasında karşılaştıkları Araplar Hiz. Ebû Bekir' Hiz. Peygamber'i (s.a.v.) kastederek “يا أبا بكر من هذا؟” “*Ey Ebû Bekir yanındaki kimdir?*” diye sordular. Hiz. Ebû Bekir hicret ettiklerini gizlemek istediği için tevriye sanatını kullanarak cevaben “هاد يهدينى” “*O benim rehberimdir, bana yol gösteriyor*” şeklinde cevap vermiştir. Hiz. Ebû Bekir'in verdiği bu cevapla karşılarında bulunanlar Hiz. Peygamber'in çölde yol tarif eden rehber olduğunu zannetmişlerdir. Hâlbuki Hiz. Ebû Bekir rehber kelimesinin yakın manasını kullandığını vehmettirip uzak manasını kastetmiştir.

2.3. Tevriye sanatının kısımları

Tevriye sanatının kısımlarıyla ilgili bedî' âlimleri arasında görüş birliği mevcut değildir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla tevriye sanatının kısımlarından bahseden ilk kaynak İbnu'n-Nâzım'ın *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* isimli eseridir. İbnu'n-Nâzım bu eserinde iki tür tevriye olduğunu söylemiş ve bunları dört kısma ayırmıştır.¹¹⁰ İbnu'n-Nâzım tevriyeyi önce mücerrede ve muraşşaha olarak ikiye ayırmış tevriye-i muraşşahayı üç kısım olarak incelemiştir.¹¹¹

İbnu'n-Nâzım tevriye-i mücerredeyi “*Tevriyeli lafızdan önce veya sonra lafzın yakın manasıyla ilgili herhangi bir şeyin zikredilmediği tevriyedir.*” şeklinde tarif etmiştir. Tevriye-i muraşşahanın kısımlarını ise şu şekilde izah etmiştir.

1. Tevriyeli lafızdan önce lafzın yakın manasıyla ilgili bir hususun zikredildiği tevriye,

¹¹⁰ İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 260; Durmuş, “Tevriye”, 41/46

¹¹¹ İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, 260.

2. Tenvriyeli lafızdan sonra lafzın yakın manasıyla ilgili bir hususun zikredildiği tevriye,

3. Tenvriye-i muraşşahanın iki lafızda uygulandığı tevriye.¹¹²

İbnu'n-Nâzım'ın tevriye sanatıyla ilgili yaptığı ikili taksimat Hatîb el-Kazvînî tarafından devam ettirilmiştir. Fakat Hatîb el-Kazvînî tevriye sanatının türleri noktasında İbnu'n-Nâzım'la aynı yolu takip etmemiş, *Telhîsü'l-Miftâh* isimli eserinde tevriye sanatını sadece mücerrede ve muraşşaha olmak üzere iki kısma ayırmış ve bu iki kısmı da birer başlık altında incelemiştir.¹¹³ Ancak Hatîb el-Kazvînî sadece tevriye-i mücerredenin tanımını yapmıştır.¹¹⁴ Kazvînî *el-İzah fî ulûmi'l-belâğa* isimli eserinde ise tevriye sanatının mücerrede ve muraşşaha şeklinde iki kısma ayrıldığını ifade ettikten sonra her iki kısmın tanımını da yapmıştır.¹¹⁵ Kazvînî tevriye-i mücerredeyi “*Tenvriyeli lafzın yakın manasıyla ilgili herhangi bir hususun bulunmadığı tevriyedir.*” Tenvriye-i muraşşahayı ise “*Tenvriyeli lafızdan önce veya sonra lafzın yakın manasıyla uyumlu bir hususun zikredildiği tevriyedir.*” şeklinde tarif etmiştir.¹¹⁶ İbnu'n-Nâzım ile Hatîb el-Kazvînî tevriye-i mücerredeyi “*Lafzın yakın anlamıyla ilgili herhangi bir hususun zikredilmemesidir.*” şeklinde tarif etmişlerdir. Hatîb el-Kazvînî çizgisinde olan telhis şârihleri de tevriye-i mücerredenin tarifi konusunda Kazvînî'ye uymuşlardır.¹¹⁷

İbnu'n-Nâzım ve Hatîb el-Kazvînî ile başlayan tevriye sanatını mücerrede ve muraşşaha şeklinde iki türe ayırma sürecinin Halîl b. Abyeg b. Abdillâh es-Safedî eş-Şâfiî dönemine kadar bu şekilde devam etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Safedî tevriye sanatının türlerini ikiden dörde çıkaran ilk belâgatçı olmuştur.¹¹⁸

¹¹² İbnu'n-Nâzım, *el-Mısbâh*, 260, 261, 262.

¹¹³ Hatîb el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, thk. Muhammed b. A.Rahman el-Kuzveyni, (Pakistan: Karaci Mektebetü'l-Buşra 2010), 118; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzah fî Ulumi'l-Belaga el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, nşr.Muhammed Ali Beydun, (Lübnan: *Darul kütübil ilmiyye*, 2003), 267.

¹¹⁴ Hatîb el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 118.

¹¹⁵ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâğa*, 267.

¹¹⁶ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâğa*, 267.

¹¹⁷ Durmuş, “Tenvriye”, 41/46

¹¹⁸ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 62, Durmuş, “Tenvriye”, 41/46

Safedî, İbnu'n-Nâzım ve Hatîb el-Kazvînî'nin yaptıkları taksimata ek olarak mübeyyene ve müheyye'e nevilerini de ekleyerek,¹¹⁹ *Fazzü'l-hitâm 'ani't-tevriye ve 'l-istihdâm* isimli eserinde tevriyeyi dört çeşit ve yedi kısım altında incelemiştir.¹²⁰ Safedî'ye göre tevriye ya mücerrede ya mübeyyene ya muraşşaha ya da müheyye'e olur. Safedî mücerredeyi bir başlık, mübeyyene muraşşaha ve müheyye'eyi ikişer başlık altında incelemiş ve tevriyenin çeşitlerini dört tür ve yedi kısım altında toplamıştır.¹²¹

İbni Hicce tevriye sanatının çeşitleriyle ilgili Safedî'nin yaptığı taksimata uymuş fakat müheyye'e tevriyeyi üç kısma ayırmıştır.¹²² Bu âlim *Hızânetu'l-edeb* isimli eserinde tevriye sanatını mücerrede, muraşşaha, mübeyyene ve müheyye'e olarak dört tür¹²³ ve sekiz kısım altında incelemiş, mücerred tevriyeyi bir,¹²⁴ muraşşah tevriyeyi iki,¹²⁵ mübeyyen tevriyeyi iki¹²⁶ ve müheyye'e tevriyeyi ise üç başlık¹²⁷ altında toplamıştır. İbn Hicce, Safedî'den farklı olarak müheyye'e tevriye çeşidini üç kısma ayırmıştır.¹²⁸

İbn Kurkmâz el-Aktemurî (ö. 882/1478) *Zehru'r-rebî' fî şevâhidi'l-bedî'* isimli eserinde tevriye sanatının çeşitleriyle ilgili “*Tevriye sanatı dört çeşittir ve bunlar da kendi aralarında dokuz kısma ayrılır.*” demiştir.¹²⁹ Tevriye-i mücerrede iki kısım, tevriye-i muraşşaha iki kısım, tevriye-i mübeyyene iki kısım ve tevriye-i müheyye'e üç kısımdan oluşmaktadır.

¹¹⁹ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 62.

¹²⁰ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 69.

¹²¹ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 69.

¹²² İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/541.

¹²³ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/533.

¹²⁴ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/533.

¹²⁵ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/536.

¹²⁶ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/536.

¹²⁷ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/541.

¹²⁸ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/541.

¹²⁹ İbn Kurkmâz, Nâsiruddîn Muhammed b. Kurkmâz b. Abdullah b. el-Aktemurî, *Zehru'r-rebî' fî şevâhidi'l-bedî'*, thk. Mehdî Es'ad 'Arâr (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 155.

İbni Kurkmâz tevriye sanatının çeşitleriyle ilgili kendinden önce yapılan taksimata uymuş, kendisi de tevriye sanatının dört çeşit olduğunu ifade etmiştir. İbni Kurkmâz kendinden önceki âlimlerden farklı olarak tevriye-i mücerredeyi iki kısma ayırmıştır.¹³⁰

2.3.1. Tevriye-i Mücerrede

Tevriye-i mücerredenin tanımıyla ilgili belâgat âlimleri arasında görüş birliği mevcut değildir. Tevriyenin bu çeşidiyle ilgili bazı âlimler, “İki manalı lafzın yakın manasıyla ilgili herhangi bir şeyin zikredilmemesidir.” derken, bazıları da “İki manalı tevriyeli lafzın hem yakın hem de uzak manasıyla ilgili herhangi bir hususun zikredilmemesidir.” demişlerdir. Bazı âlimler ise tam aksine, “İki manalı lafzın yakın ve uzak manalarına uygun bir hususun zikredilmesidir.” şeklinde tarif etmişlerdir.

Belâgat âlimleri tevriye-i mücerredeyi şu şekilde tarif etmişlerdir:

“Tevriye-i mücerrede, tevriyeli lafzın yakın manasıyla ilgili herhangi bir hususun zikredilmediği tevriyedir.”¹³¹

“Tevriye-i mücerrede, tevriye sanatının uygulandığı iki manalı lafzın yakın anlamı ve uzak anlamıyla ilgili herhangi bir hususun zikredilmediği tevriye çeşididir.”¹³²

“Tevriye-i mücerrede, tevriyeli lafzın yakın ve uzak anlamlarıyla ilgili bir hususun zikredildiği tevriyedir.”¹³³

¹³⁰ İbn Kurkmâz, *Zehru 'r-rebî'*, 156.

¹³¹ İbnu'n-Nâzım, *el-Mısbâh*, 260; Hatîb el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 118; *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, 267; Ekmeluddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, thk. Muhammed Mustafâ Ramadân Sûfiye (Trablus: el-Munşeeu'l-Âmme li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lâm, 1983), 626; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 652.

¹³² Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 62; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/535; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-cuman*, 260; Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 586; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 126; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâğîyye*, 2/387; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 300.

¹³³ Süyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-cuman*, 260; Muhammed İbrahim Şâdi, *Ulûmü'l-belâga*, 450; İbn Kurkmâz, *Zehru 'r-rebî'*, 157; Besyûnî, *İlmü'l-bedî'*, 175.

Tevriyeli lafzın yakın manasıyla ilgili herhangi bir hususun zikredilmediği tevriye-i mücerredeye ilk olarak Tâhâ sûresinin 5. âyeti örnek verilerbilir.

﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾

“*Rahman olan Allah arşa istiva etmiştir.*”¹³⁴

Tâhâ sûresinin 5. âyetinde geçen استوى kelimesinin iki manası vardır. Bunlardan birincisi الاستقرار “bir yere yerleşmek”, ikinci ise الاستيلاء “kuşatmak ve hükümlanlık kurmaktır.” Bu iki anlamdan yakın olan anlam الاستقرار “bir yere yerleşmek,” uzak anlam ise الاستيلاء “kuşatmak ve hükümlanlıktır.”

Bu âyette استوى kelimesinin yakın anlamı olan الاستقرار yani “bir yere yerleşmek” manası kastedilmemiştir. Bunun yerine استوى kelimesinin uzak anlam olan الاستيلاء “kuşatmak ve hükümlanlık kurmak” anlamları kastedilmiştir. Allah (c.c.) için bir yere yerleşme bir mekânda yer alma manaları mümkün olmadığı için استوى kelimesinin yakın anlamının kastedilmesi mümkün değildir. Çünkü Allah mekândan münezzehtir. Âyette bulunan اسْتَوَى kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır ve lafzın yakın manasıyla ilgili herhangi bir şey zikredilmediğinden dolayı buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.¹³⁵

Kâdî İyâz’ın şu şiiri de tevriye-i mücerredeye güzel bir örnektir:

كَانَ كَانُونَ أَهْدَى مِنْ مَلَابِسِهِ لَشَهْرِ تَمُوزِ أَنْوَاعِ مِنَ الْحَلِّ
أَوْ الْغَزَالَةِ مِنْ طُولِ الْمَدَى حَرَفَتْ فَمَا تَفَرَّقَ بَيْنَ الْجَدِيِّ وَالْحَمَلِ

Sanki Temmuz, Kanun ayına çeşit çeşit güzel elbiseler hediye etti.

Doğan Güneş vaktin uzamasından yaşlandı. Fakat oğlak burcuyla koç burcu ayrıldı.

¹³⁴ Tâhâ 20/5.

¹³⁵ Hatîb el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 118; *el-İzâh*, 267; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, 629; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 652.

Şiirde geçen الغزالة kelimesinde tevriye sanatı vardır. Çünkü الغزالة kelimesinin biri yakın diğeri uzak iki manası vardır. Bunlardan yakın olan mana vahşi hayvan ismi olan “ceylan manası,” uzak olan mana ise “doğmakta olan güneş” manasıdır. Şiirde tevriyeli lafız olan الغزالة kelimesinin yakın manası olan “ceylan” ismiyle ilgili herhangi bir şey zikredilmediği için bu şiirdeki tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.¹³⁶

En’am sûresinin 60. âyeti tevriyeli lafzın yakın ve uzak manasıyla ilgili herhangi bir hususun zikredilmediği tevriye-i mücerredeye güzel bir örnek teşkil etmektedir.

﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

*“Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O’dur. Sonra dönüşünüz yine O’nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir.”*¹³⁷

Bu âyette geçen جَرَحْتُمْ kelimesinde tevriye sanatı vardır. جَرَحْتُمْ lafzının biri yakın diğeri uzak iki manası vardır. Bunlardan yakın olan anlam “yaralamaktır,” uzak olan mana ise “işlediğiniz günahlardır”. Âyette geçen جَرَحْتُمْ lafzının yakın ve uzak anlamlarıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmemiştir. Bundan dolayı âyette yer alan tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.¹³⁸

Hz. Peygamber’in Bedir Seferinde îrâd ettiği şu hadis tevriye-i mücerredeye güzel bir örnektir:

Siyer kitaplarından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabeyle Bedir Seferindeyken yolda düşmanlarından olma ihtimali olan müşriklerle karşılaştılar. Hz. Peygamberi ve yanındaki ashabını tanımayan müşrikler Hz. Peygamber’e (s.a.v.) “مَنْ أَنْتُمْ؟” “Siz kimlerdensiniz?” diye sordular. Hz. Peygamber

¹³⁶ İbnu'n-Nâzım, *el-Mısbâh*, 260.

¹³⁷ En’am 6/60.

¹³⁸ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 300.

(s.a.v.) karşısındakilerin düşman olma ve kendilerine düşmanlık etme ihtimalini göz önünde bulundurarak “نحن من ماء.” “Bizler sudanız.” diye cevap verdi. Bu cevap karşısında müşrikler Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının Iraklı veya Yemenli olan Su isimli kabileden olduklarını zannederek oradan ayrıldılar.¹³⁹ Aslında Hz. Peygamber (s.a.v.) müşriklerin sorduğu “مَنْ أَنْتُمْ؟” “Siz kimlerdensiniz?” sorusuna “نحن من ماء.” “Bizler sudanız.” diye cevap verirken kastettiği şey Su isimli kabile değil bilakis insanın yaratılmış olduğu sudur. Nitekim Tarık sûresinin 5. ve 6. âyetlerinde insanın sudan yaratıldığı bildirilmiştir.

﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ﴾

“İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan (meniden) yaratıldı.”¹⁴⁰

Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine sorulan “مَنْ أَنْتُمْ؟” “Siz kimlerdensiniz?” sorusuna “نحن من ماء.” “Bizler sudanız.” şeklinde tevriye sanatını kullanarak cevap vermiştir.¹⁴¹ Aynı şekilde Hz. Ebû Bekir’in Hz. Peygamberle (s.a.v.) beraber hicret yolculuğunda karşılaştıkları topluluğa verdiği cevap tevriye-i mücerredeye örnektir:

H. Peygamber (s.a.v.) H. Ebû Bekir’le hicret yolunda karşılaştıkları Arapların “يا أبا بكر من هذا؟” “Ey Ebû Bekir yanındaki kimdir?” diye sordukları soruya H. Ebû Bekir cevap olarak “هاد يهديني.” “O benim rehberimdir, bana yol gösteriyor.” şeklinde cevap vermiştir. H. Ebû Bekir’in bu cevabı karşısında Araplar H. Peygamber’in çölde yol gösteren rehber olduğunu düşünmüşlerdir. Halbuki H. Ebû Bekir tevriye sanatını kullanarak هاد kelimesinin yakın manasını olan “yol rehberi” manasını değil, uzak manası olan “İslam dinine çağıran” manasını kastetmiştir.¹⁴²

¹³⁹ İbn Hicce, *Hızânetu’l-edeb*, 3/187.

¹⁴⁰ et-Târık 87/ 5-6

¹⁴¹ Yaşar Seracettin Baytar, “Hadislerde Beyân ve Bedî İlmiyle İlgili Edebi Sanatların Kullanımına Dair Örnekler”, *İslâmi İlimler Dergisi*, 2022, 145, yıl: 17, cilt: 17, sayı: 1.

¹⁴² Abdülazîz Atîk, *İlmü’l-bedî*, 126; Ahmet Matlûb, *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-belâğîyye*, 387.

Hız. Ebû Bekir'in kendisine soru soran Araplara verdiği cevaptaki هاد iki manalı tevriyeli bir lafızdır. هاد lafzının yakın manası "yol gösteren rehber," uzak manası ise "İslâm hakikatlerini anlatan rehber" manasındadır. Tevriyeli lafzın yakın ve uzak anlamlarıyla ilgili herhangi bir husus dile getirilmediğinden dolayı buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.

Muhyiddîn İbn-i Zeylak'a (ö. 387/997) ait aşağıdaki şiir de tevriyeyi mücerredeye örnek teşkil etmektedir:

يا أيها المولى الذي ببابه كل أمل
لو لم تكن بدرًا لما أهدي لك الثور الحمل

Ey efendi sen öyle bir efendisin ki bütün umutlar senin kapındadır.

*Şâyet sen övülen olmasaydın / boğa burcu sana takımyıldızını hediye etmezdi*¹⁴³

Yukardaki şiirde geçen بدر, ثور ve حمل kelimeleri iki manalı lafızlar olup kendilerinde tevriye sanatı vardır. بدر kelimesinin yakın manası "ay," uzak manası ise "methedilen, övülen" demektir. ثور kelimesi de iki manalıdır. Bunlardan yakın mana hayvan ismi olan "boğa," uzak mana ise burç ismi olan "boğa burcudur." حمل kelimesi de aynı şekilde iki manası bulunan bir lafızdır, bunlardan yakın olanı hayvan ismi olan "koç," uzak olanı ise burç ismi olan "takım yıldızdır."¹⁴⁴ Şair tevriyeli kelimelerin uzak manalarını kastetmiştir.

Şiirde geçen tevriyeli kelimelerin yakın ve uzak manalarıyla ilgili herhangi bir kayıt zikredilmemiştir. Bundan dolayı bu lafızlardaki tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.

Şair Ebû Temmâm Habîb b. Evs'e ait olan aşağıdaki şiir de tevriye-i mücerredeye örnektir:

أصون أديم وجهي عن أناس
لقاء الموت عندهم الأديب
وربّ الشعر عندهم بغيض

¹⁴³ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 63

¹⁴⁴ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 63; İbn Hicce, *Hızânetü'l-edeb*, 3/535; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-cuman*, 260.

ولو وفى به لهم حبيب

*İnsanların bir kısmı için yüzsuyumu akıtmam
Onların edebiyatçıyla karşılaşması ölümle karşılaşmak gibidir
Onların katında Ebû Temmâm Habîb b. Evs sevimsizdir
Ebû Temmâm Habîb b. Evs olsa bile.*

Şiirde geçen حبيب lafzı tevriyeli bir lafızdır ve iki manaya gelmektedir. Manalardan yakın olanı “sevgili,” “dost” manasındadır. Lafzın uzak olan manası ise Muvelledûn döneminin ikinci tabakasında yer alan “Ebû Temmâm Habîb b. Evs” isimli şairin ismidir. Şair bu şiirde حبيب kelimesinin uzak manasını kastetmiştir. Tevriyeli lafız olan حبيب kelimesinin yakın ve uzak manalarıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmemiştir. Bundan dolayı şiirdeki tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.¹⁴⁵

Şemseddîn b. el-Afîf et-Tilimsânî’nin (ö. 688/1289) aşağıdaki şiiri de Tevriye-i mücerredeye güzel bir örnektir:

تبسم ثغر اللوز عن طيب نشره
وأقبل في حسن يجلّ عن الوصف
هلموا إليه بين قصف ولذة
فإن غصون الزهر تصلح للقصف

*Hoş kokusunu yaydığından badem ağacının dalları tebessüm ediyor
Tarif edilemeyecek kadar güzel bir şekilde ona doğru yöneldi
Haydi, onun tarafına gidelim dallarını koparalım lezzetine bakalım
Çünkü dallardaki çiçekler neşelenmeye ve eğlenmeye yarar.*

Şiirde geçen قصف kelimesinde tevriye sanatı uygulanmıştır. قصف lafzının biri yakın diğeri uzak iki manası vardır; bunlardan yakın olan mana, güzelliğinden faydalanmak için “dalı koparmaktır.” Lafzın uzak olan anlamı ise “oyun, eğlence, farklı yiyecek ve içeceklerden faydalanmaktır.” Şiirde tevriyeli lafzın uzak manası

¹⁴⁵ Abdülazîz Atîk, *İlmü 'l-bedî*, 124.

kastedilmiştir. Tenviyeli lafız olan قصف kelimesinin yakın ve uzak manasıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tenviye tenviye-i mücerrededir.¹⁴⁶

Tenviye-i mücerredeye bir diğer örnek ise Muhyiddîn Abdullah b. Abdizzâhir (ö. 692/1293) isimli şairin aşağıdaki şiiridir:

وبطحاء مَنْ واد يروقك حسنه
ولا سيّما إن جاد غيث مبكرا
به الفضل يبدو والربيع وكم غدا
به العيش يحيى وهو لا شك جعفر

*Vadinin geniş ve güzel olması hoşuna gidiyor
Özellikle yağmurları erken yağar ve bereketli olursa
Onunla bereket sene sonu ve daha neler ortaya çıkar
Şüphesiz dere onunla hayat bulur ve yaşar.*

Şiirde geçen فضل ربيع يحيى ve جعفر kelimeleri müşterek lafızlar olup kendilerinde tenviye sanatı vardır. Tenviyeli lafız olan فضل kelimesinin yakın manası “işim,” uzak manası ise “bereket ve cömertliktir.” ربيع kelimesinin yakın manası “ilkbahar mevsimi,” uzak manası ise “sene sonu” demektir. يحيى kelimesinin yakın manası “işim,” uzak manası ise “hayat ve yaşam” demektir. جعفر kelimesinin yakın manası “işim,” uzak manası ise “dere” ve “ırmak” demektir. Bu şiirdeki tenviyeli lafızların uzak manaları kastedilmiştir. Şiirde geçen iki manalı tenviyeli lafızların yakın ve uzak anlamlarıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için bu lafızlarda uygulanan tenviye çeşidi tenviye-i mücerrededir.¹⁴⁷

Ali el-Carim ve Mustafa Emin, *Delilü'l-Belâğati'l-vâdıha beyân meânî bedî'* isimli eserinde zikredilen aşağıdaki şiir de tenviye-i mücerredeye örnektir.

”إذا كنت شريفا فاسع ولا تعتمد على جدك

Şâyet şerefli isen çaba sarfet şansına güvenme.

¹⁴⁶ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2/376; Bolelli, *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî'* 346; Bulut, *Bedî İlmi*, 102.

¹⁴⁷ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/536.

Şiirde geçen جَدّ kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. Lafzın yakın manası “ata,” “dede” uzak manası ise “şanslı olmak,” demektir. Bu şiirde lafzın uzak manası kastedilmiştir. Tevriyeli lafız olan جَدّ lafzının yakın ve uzak anlamlarıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.¹⁴⁸

Tevriye-i mücerredeye bir diğer güzel örnek ise İbn Kurkmâz’ın *Zehru’r-rebî’ fî şevâhidi’l-bedî’* isimli eserinde zikrettiği aşağıdaki şiirdir.

يا حَبْدًا زَمَنَ الرَّبِيعِ وَرَوْضَهُ
وَنَسِيمَهُ الْخَفَّاقَ بِالْأَغْصَانِ
زَمَنَ يَرِيكَ النُّجْمِ فِيهِ يَا نَعَا
وَالشَّمْسَ كَالدِّينَارِ فِي الْمِيزَانِ

Bahar mevsimini ve sakinliğini seviyorum

Baharın tatlı meltemi ağaç dallarını dalgalandırıyor

Zaman kendisinde güzellikler olan yıldızı sana gösterecek

Güneşi de tartıdaki dinar gibi sana gösterecek.

“Şiirde geçen الميزان kelimesi iki manalı tevriyeli lafızdır.” الميزان lafzının yakın manası gökyüzündeki burçların yedincisi olan “terazi burcudur.” الميزان lafzının uzak manası ise altın tartılan “terazi” demektir. Şiirde geçen الميزان kelimesinin yakın manasıyla uyumlu olarak الشمس kelimesi zikredilmiştir. الميزان lafzının uzak manasıyla uyumlu olarak da الدِّينَار lafzı zikredilmiştir. Şiirde geçen الميزان lafzının uzak manası kastedilmiştir. Şiirdeki tevriyeli kelime olan الميزان lafzının hem uzak hem de yakın manalarıyla uyumlu lafızlar zikredilmiştir. Buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.¹⁴⁹

Besyûnî’nin *İlmu’l-bedî’*, isimli eserinde yer alan şu şiirde tevriye-i mücerredenin örneklerindendir:

أَقُولُ وَقَدْ شَتَّوْا إِلَى الْحَرْبِ غَارَةً

¹⁴⁸ Ali el-Carim - Mustafa Emin, *Delilü’l-Belâğati’l-vâdiha beyân meânî bedî’* (Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, 1998), 146.

¹⁴⁹ İbn Kurkmâz, *Zehru’r-rebî’*, 157.

دعوني فأني أكل العيش بالجبن

*Düşmana karşı saldırıya geçerken ben dedim ki
Beni bırakın ben ekmeği korkaklıkla yiyenim.*

Şiirde geçen الجبن lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. الجبن lafzının yakın manası “peynir” uzak manası ise “korkaklık” demektir. Şiirdeki الجبن lafzının yakın anlamıyla uyumlu olarak “أكل العيش” cümlesi, uzak anlamıyla uyumlu olarak da “دعوني” cümlesi zikredilmiştir. Şiirde geçen الجبن lafzının uzak manası kastedilmiştir. Şiirdeki الجبن lafzının hem uzak hem de yakın anlamlarıyla uyumlu cümleler zikredilmiştir. Bu şiirdeki tevriye sanatı tevriye-i mücerrededir.¹⁵⁰

Tevriye-i mücerredeye Zeynuddîn İbnu'l-Verdî'n (ö. 688/1289) aşağıdaki şiiri de güzel bir örnektir:

قالت إذا كنت تهوى
وصلني وتخشى نفوري
صف ورد خدي و إلا
أجور ناديت جوري

*Şâyet beni seviyorsan
Bana değer ver ve nefretimden sakın kork
Yanaklarımdaki gülleri anlat
Aksi takdirde yakınım olan gülü çağırırım.*

Şiirde geçen جوري kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. جوري lafzının yakın manası جار fiilinin emri hazırı olup muhataba zamirinin müsnedidir. Lafzın uzak manası ise bir “gül” çeşididir. جوري lafzının yakın anlamıyla uyumlu olarak “ولا” kelimesi zikredilmiştir. Lafzın uzak anlamıyla uyumlu olarak ise “صف ورد خدي” cümlesi zikredilmiştir. Şiirde lafzın uzak manası kastedilmiştir. Şiirde geçen جوري lafzının hem uzak hem de yakın anlamıyla uyumlu ifadeler zikredilmiştir. Buradaki

¹⁵⁰ Besyûnî, *İlmu 'l-bedî*, 176.

tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.¹⁵¹ Şu şiirde de tevriye-i mücerrede uygulanmıştır:

رمى من اللحظ سهما به نموت ونبلا

Gözünü ucuyla ansızın bir ok fırlattı onunla ölürüz ve onunla yok oluruz.

Şiirde geçen نبلا kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. نبلا kelimesinin yakın manası “ok,” uzak manası ise “yok olmak” demektir. نبلا kelimesinin yakın anlamıyla uyumlu olarak سهما kelimesi, uzak anlamıyla uyumlu olarak ise نموت ifadesi zikredilmiştir. Şiirde lafzın uzak manası kastedilmiştir. Şiirdeki نبلا kelimesinin hem uzak hem de yakın anlamlarıyla uyumlu ifadeler zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.¹⁵²

2.3.2. Tevriye-i Muraşşaha

Tevriye-i muraşşahanın tanımıyla ilgili belâgat âlimleri arasında fikir ayrılığı yok denecek kadar azdır. Âlimler’in tamamına yakını tevriye-i muraşşahayı “Tevriyeli lafzın yakın anlamıyla ilgili bir hususun lafızdan önce veya sonra zikredilmesidir.” şeklinde iki kısım olarak incelemişlerdir. İbnu’n-Nâzım ise *el-Misbâh fi’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî* isimli eserinde tevriye-i muraşşahayı üç kısma ayırmış, “Tevriyeli lafzın yakın manasıyla ilgili bir hususun lafızdan önce veya sonra zikredilmesidir.” ifadesiyle iki kısmı zikretmiş, üçüncü kısım olarak da birbirini destekleyen iki lafızla yapılan tevriye-i muraşşahayı eklemiştir.¹⁵³

Belâgat âlimlerinden İbnu’n-Nâzım, Kazvînî, Teftâzânî, Safedî, İbn Hicce, Süyûtî, Desûkî, Ahmet Matlûb, Ebû Setit, İbn Kurkmâz tevriye-i muraşşahanın tanımını şu şekilde yapmışlardır.

¹⁵¹ Süyûtî, *Şerhu Ukûdi’l-cuman*, 261; Besyûnî, *İlmu’l-bedî*, 176.

¹⁵² Durmuş, “Tevriye”, 41/45

¹⁵³ İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, 262.

Tevriye sanatının uygulandığı lafzın yakın manasıyla uyumlu herhangi bir hususun lafızdan önce veya sonra zikredilmesidir.¹⁵⁴

Bu kısımda tevriye sanatının uygulandığı lafzın yakın manasıyla uyumlu herhangi bir hususun lafızdan önce zikredildiği tevriye-i muraşşahaya örnekler verilecek, ilk olarak Zâriyât Sûresinin 47. âyeti zikredilecektir.

﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾

“Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz.”¹⁵⁵

Âyette bulunan أيد (eller) kelimesinin iki manası vardır. أيد kelimesinin müfredi olan يد in birinci manası اليد الجارحة vücudun bir parçası olan “el” manasıdır ki bu mana يد kelimesinin yakın anlamıdır. يد kelimesinin ikinci manası ise “güç” القوة ve “kudret” القدرة anlamlarıdır ki bu manalar da أيد kelimesinin uzak manalarıdır. Âyette yer alan أيد kelimesinin yakın manası olan اليد الجارحة kastedilmemiş olup, uzak manası olan القوة ve القدرة manaları kastedilmiştir. Çünkü âyette geçen أيد kelimesinin yakın manasını Allah (c.c.) hakkında düşünmek mümkün değildir. Bundan dolayı, âyette geçen أيد kelimesinin uzak manası olan القوة ve القدرة manaları kastedilmiştir. Tevriyeli lafız olan أيد kelimesinin yakın manasıyla uyumlu olarak kendisinden önce بنينا fiili zikredilmiştir. Dolayısıyla bu âyet Allah’ın (c.c.) semayı kudret ve kuvvetiyle bina ettiği manasındadır.¹⁵⁶

Kazvînî, İbn Hicce, Süyûtî, Teftâzânî, Desûkî, İbn Ya’kûb el-Mağribîye göre Zâriyât Sûresinin 47. âyetlerinde tevriye-i muraşşaha vardır.

﴿وَالنَّجْمِ وَالشَّجَرِ يَسْجُدَانِ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾

¹⁵⁴ İbnu'n-Nâzım, *el-Mısbâh*, 262; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, 267; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 652; Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 64; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/536; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-cuman*, 261; Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *Haşiyetü'd-Desuki*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2007), 4/50, 51; Ahmet Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâğîyye*, 388; Şehhât Muhammed Ebû Setit, *Dirâsât menheciyye fî ilmi'l-bedî*, 131, 132; İbn Kurkmâz, *Zehru'r-rebî*, 158, 159.

¹⁵⁵ ez-Zâriyât 51/47.

¹⁵⁶ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, 267; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/536, 537; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-cuman*, 261; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 652; Desûkî, *Haşiyetü'd-Desuki*, 52; İbn Ya'kûb el-Mağribî, *Mevâhibu'l-fettâh*, 520.

“Güneş ve ay bir hesaba bağlı (olarak hareket ederler) Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler.”¹⁵⁷

Âyette geçen النُّجْم kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. النُّجْم kelimesinin yakın manası “yıldız,” uzak manası ise “bitkidir.” Âyette النُّجْم kelimesinin yakın manası olan “yıldız” anlamıyla uyumlu الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ “güneş” ve “ay” kelimeleri zikredilmiştir. Tenviyeli lafız olan النُّجْم kelimesinden önce lafzın yakın manasıyla uyumlu olan kelimeler zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁵⁸

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ □

“İşte bugün senin cesedini kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olsun! İnsanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler.”¹⁵⁹

Âyette geçen بَدَن kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. بَدَن lafzının yakın manası “zırh” demektir. بَدَن lafzının uzak manası ise “ceset” manasındadır. Âyette بَدَن lafzının yakın manasıyla uyumlu olarak zikredilen cümle ise نُنَجِّيكَ “seni kurtaracağız” ifadesidir. بَدَن kelimesinin yakın manasıyla uyumlu olan نُنَجِّيكَ cümlesi بَدَن lafzından önce zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁶⁰

Şair Yahya b. Mansur’un (ö. 215/830) aşağıdaki şiiri de tevriye-i muraşşahaya örnektir:

فَلَمَّا نَأَتْ عَنَّا الْعَشِيرَةُ كُلُّهَا
أُنْخَنَا فَحَالَفْنَا السُّيُوفَ عَلَى الدَّهْرِ
فَمَا أَسْلَمْتَنَا عِنْدَ يَوْمِ كَرِيهَةٍ
وَلَا نَحْنُ أَغْضِبُنَا الْجَفُونَ عَلَى وَتَرِ

Aşiretteki herkes bizi terk edince

¹⁵⁷ er-Rahmân 55/5, 6.

¹⁵⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 586; Muhyiddin Dib - Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmul-belâga bedî‘, beyân ve meânî* (Trablus-Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîse, 2003), 76; Ali Bulut, *Belagât Meâni, Beyân, Bedî‘*, 10. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları 2020), 104.

¹⁵⁹ Yunus 10/92.

¹⁶⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 586.

*Biz de oturduk kılıçlarımızla zamana yemin ettik
Dar günümüzde onlar bizi düşmana bırakmadı
İntikamımızı almak için kılıçlarımız da kınında değil.*

Şiirde geçen الجفون iki manası olan tevriyeli bir lafızdır. الجفون lafzının yakın manası “göz kapakları” uzak manası ise “kılıç kını” demektir. Şair şiirde الجفون lafzının uzak manası olan “kılıç kını” manasını kastetmiştir. Şiirde geçen الجفون lafzından önce أغضينا ifadesi geçmiştir ki bu da الجفون lafzının yakın anlamıyla ilgilidir. الجفون lafzından önce lafzın yakın manasıyla ilgili bir husus zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁶¹

İbnu'n-Nâzım, *el-Mısbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* isimli eserinde zikrettiği şu şiirde Tevriye-i muraşşahaya güzel bir örnektir:

حملناهم طرًا على الدهم بعدما
خلعنا عليهم بالطعان للملابسا

*Onları topyekûn zincirlere bağladık
Sonra bıçaklarla elbiselerini parçaladık.*

Şiirde geçen الدهم lafzında tevriye sanatı vardır. الدهم lafzı biri yakın diğeri uzak iki manalıdır; manalardan yakın olanı “siyah atlar,” uzak olan mana ise “bukağı,” “zincir” demektir. Şair şiirde الدهم lafzının uzak manasını kastetmiştir. الدهم lafzının yakın manasıyla uyumlu zikredilen kelime حملناهم lafzıdır. Tevriyeli lafız olan الدهم kelimesinden önce bu lafzın yakın manasıyla ilgili bir husus zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁶²

Şair Nasîruddin el-Hammâmî'nin (ö. 712/1313) aşağıdaki şiiri de tevriye-i muraşşahaya örnektir:

أبيات شعرك كالقصور

¹⁶¹ İbnu'n-Nâzım, *el-Mısbâh*, 261; Hatîb el-Kazvînî *el-Îzâh*, 267; Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 65; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/537; Besyûnî, *İlmu'l-bedî*, 177; Muhyiddin Dib - Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmul-belâga*, 78; Mustafa es-Seyyid, Cebr, *Dirâsât fî ilmi'l-bedî*, 69.

¹⁶² İbnu'n-Nâzım, *el-Mısbâh*, 261; Mustafa es-Seyyid, Cebr, *Dirâsât fî ilmi'l-bedî*, 69, 70; Durmuş, “Tevriye”, 41/46.

ولا قصور بها يعوق
ومن العجائب لفظها حرّ
ومعناها رقيق

*Senin şiirinin mısraları saray gibidir
Mısralarındaki güzellikleri görmeye engel yoktur
Şiirinin mısraları şaşılacak kadar özgür
Manaları ise incedir.*

Şiirdeki tevriyeli lafız رقيق lafzıdır. رقيق kelimesinin iki manası vardır; bunlardan ilki ve yakın olanı “köle,” ikinci ve uzak olan anlamı da “incelik” demektir. Şair bu şiirde رقيق kelimesinin uzak manasını kastetmiştir. Tevriyeli lafız olan رقيق kelimesinden önce lafzın yakın manasıyla uyumlu حرّ ifadesi geçmiştir. Bundan dolayı buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁶³

Nusreddin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me’ânî-Bedî*’ isimli eserinde zikrettiği şu şiirde tevriye-i muraşşahaya örnektir:

يا سيّدا حاز لطفاً
له البرايا عبيد
أنت الحسين
ولكن جفاك فينا يزيد

*Ey lütuf sahibi saygıdeğer efendim
Yaratılanlar senin için köledir
Sen Hüseyin’sin
Ancak senin bize yaptığın eziyet artmaktadır*

Şiirde geçen يزيد iki manası olan tevriyeli bir kelimedir. يزيد lafzın yakın manası “isim”, uzak manası ise “artma fiilinin muzarisidir.” Şair şiirde يزيد lafzının uzak manasını kastetmiştir. يزيد kelimesinin yakın manasıyla uyumlu olarak zikredilen kelime ise الحسين kelimesidir. الحسين kelimesi يزيد kelimesinin yakın

¹⁶³ Ali el-Carim - Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-vâdiha*, 276; Bulut, *Belagât*, 105.

manasıyla uyumlu olduğu ve يزيد kelimesinden önce zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁶⁴

Hafız İbrahim arkadaşı Ahmed Şevkiyi kastederek şöyle demiştir:

يقولون إنَّ الشوق نار ولوعة
فما بال شوقي اليوم أصبح باردا

*Diyorlar ki şevk ateş ve tutuşmadır
Şevkime bugün ne oldu ki soğuktur.*

Ahmed Şevki ise arkadaşına şu cevabı vermiştir:

وَحَمَلْتُ إِنْسَانًا وَكَلْبًا أَمَانَةً
فَضَيَّعَهَا الْإِنْسَانُ وَالْكَلْبُ حَافِظٌ

*İnsana ve köpeğe bir emanet verdim
İnsan emaneti koruyamadı, köpek ise hafızdır*

Şiirde geçen شوقي kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafzıdır. شوقي kelimesinin biri uzak diğeri yakın iki manası vardır. Bu manalardan yakın olanı “özlem” ve “arzudur.” Uzak olan mana ise özel isim olan شوقي “Şevkî”dir.” Şair şiirde شوقي kelimesinin uzak manasını kastetmiştir. شوقي kelimesinin yakın manasıyla uyumlu olarak zikredilen cümle ise إنَّ الشوق نار ولوعة cümlesidir. شوقي kelimesinin yakın manasıyla uyumlu olan إنَّ الشوق نار ولوعة cümlesi شوقي kelimesinden önce zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁶⁵

Şiirdeki tevriyeli olan diğer kelime ise حافظ kelimesidir. حافظ kelimesinin yakın manası حفظ fiilinin ismi faili olup “koruyan” demektir. حافظ kelimesinin uzak manası ise “özel isim” olan حافظ manasındadır. Şair şiirde حافظ lafzının uzak manasını kastetmiştir. حافظ kelimesinin yakın manasıyla uyumlu olarak وَحَمَلْتُ إِنْسَانًا وَكَلْبًا أَمَانَةً cümlesi zikredilmiştir. حافظ kelimesinin yakın manasıyla uyumlu olan

¹⁶⁴ Bolelli, *Belâgat*, 348.

¹⁶⁵ Besyûnî, *İlmu 'l-bedî*, 178.

cümle حافظ kelimesinden önce zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.

Bu kısımdan sonra zikredilen âyet ve şiirler ise tevriye sanatının uygulandığı lafzın yakın manasıyla uyumlu herhangi bir hususun bu lafızdan sonra zikredildiği tevriye-i muraşşahaya örnek teşkil etmektedir. Bu hususla ilgili olarak ilk olarak Bakara Sûresinin 145. âyeti zikredilecektir:

﴿وَلَيْنُ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ فِي بَعْضٍ لِّئَلَّا تُتَّبَعَتِ أَهْوَاءُهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾

“Ehl-i kitaba her türlü mucizeyi getirsen onlar yine de senin kıblene asla dönmezler. Sen de onların kıblesine uymayacaksın. Onlar birbirinin kıblesine de uymazlar. Eğer sana gelen kesin bilgidен sonra onların arzusuna uyarsan, işte o vakit sen kesinlikle hakkı çiğneyenlerden olursun.”¹⁶⁶

Allah (c.c.) tarafından Hz. Musa Peygambere kible olarak yönünü batı cihetine çevirmesi emredilince Yahudiler yönlerini batı cihetine Mescidi Aksa tarafına çevirdiler. Hristiyanlar ise yönlerini doğu cihetine, güneşin doğduğu yöne çevirdiler. Müslümanların kıblesi ise doğu ile batının ortasında kalmıştır, mutavassıt olmuştur.¹⁶⁷ Rabbimiz İslam ümmetine şöyle buyurmuştur:

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيْمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ﴾

“İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kıbleyi özellikle Resule uyanlarla ona sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah’ın

¹⁶⁶ el-Bakara 2/145.

¹⁶⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 586.

hidâyet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayıf edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”¹⁶⁸

Âyette geçen وَسَطًا kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. وَسَطًا lafzının yakın manası “orta,” uzak olan manası ise “hayırlı” demektir. Âyette lafzın uzak manasının alınması daha uygundur, çünkü bu manayı destekleyen ifade لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ ifadesidir. لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ ifadesi tevriyeli lafız olan وَسَطًا kelimesinden sonra geldiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁶⁹

Aşağıdaki şiir de tevriye sanatının uygulandığı lafzın yakın manasıyla uyumlu bir hususun bu lafızdan sonra zikredildiği tevriye-i muraşşahaya örnektir:

مَذْهَمْتُ مِنْ وَجْدِي فِي خَالِهَا
وَلَمْ أَصِلْ مِنْهُ إِلَى الثَّمِ
قَالَتْ قَفُوا وَاسْتَمِعُوا مَا جَرَى
خَالِي قَدْ هَامَ بِهِ عَمِّي

Benine duyduğum aşktan dolayı

Bir türlü onu öpmeye ulaşamadım

Dedi ki durun ve ne olduğunu dinleyin

Benine duyduğum aşktan dolayı benime herkes âşıktır.

Şiirde geçen خَالِي kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. خَالِي lafzının birinci ve yakın manası “dayı” demektir. خَالِي lafzının ikinci ve uzak manası ise “insanın vücudunda bulunan siyah ben” demektir. Şair خَالِي lafzının uzak manasını kastetmiştir. خَالِي lafzının yakın manasıyla uyumlu olarak zikredilen kelime ise عَمِّي lafzıdır. عَمِّي lafzı da iki manalı ve tevriyeli bir lafızdır. عَمِّي lafzının yakın manası amca, uzak manası ise herkes demektir. خَالِي lafzının yakın manasıyla uyumlu olan

¹⁶⁸ el-Bakara 2/143.

¹⁶⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 586.

عمي lafzı şiirde خالي lafzından sonra zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁷⁰

Süyûtînin *Şerhu Ukûdi 'l-cuman* isimli eserinde zikrettiği şu şiir de Tevriye sanatının uygulandığı lafzın yakın manasıyla uyumlu bir hususun bu lafızdan sonra zikredildiği tevriye-i muraşşahaya örnektir:

أُفْلَعْتُ عَنْ رَشْفِ الطَّلَا
وَالْتَمُّ فِي خَدِّ الْحَبِّ
وَقَلْتُ هَذِي رَاحَةٌ
تَسُوقُ لِلْقَلْبِ التَّعَبَ

Tılâ içkisini içmeyi bıraktım

Kadehteki kabarcıkları öpmeyi de bıraktım

Râha Şarabı işte budur

Yorgun kalbi suluyor.

Şiirde geçen راحة kelimesi iki manası olan tevriyeli bir lafızdır. راحة lafzının biri yakın diğeri uzak iki manası vardır. Bu manalardan yakın olanı yorgunluk manasının zıddı olan راحة “rahatlık” ve “dinlengindir.” Manalardan uzak olanı ise “şarap” isimlerinden olan راحة demektir. Şair bu şiirde راحة kelimesinin uzak manasını kastetmiştir. Şiirde راحة kelimesinin yakın manası olan “rahatlık” ve “dinlenmiş” olmakla uyumlu olarak التعب lafzı zikredilmiştir. التعب lafzı şiirde راحة lafzından sonra zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁷¹

Tevriye sanatının uygulandığı lafzın yakın manasıyla uyumlu bir hususun bu lafızdan sonra zikredildiği tevriye-i muraşşahaya örnek olarak İbn Kurkmâz, *Zehru 'r-rebî' fî şevâhidi 'l-bedî'* isimli eserinde aşağıdaki şiiri zikretmiştir:

تَوَلَّتُ وَجَاءْتُ بِشَعْرِيَّةٍ
حَلَالِي بِهَا الْوِزْنُ وَالْقَافِيَّةُ

¹⁷⁰ İbn Hicce, *Hızânetu 'l-edeb*, 3/538; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi 'l-cuman*, 262; Besyûnî, *İlmu 'l-bedî*, 179; Durmuş, “Tevriye”, 41/45

¹⁷¹ İbn Hicce, *Hızânetu 'l-edeb*, 3/539; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi 'l-cuman*, 262; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Ulûmu 'l-belâğa el-beyân ve 'l-meânî vel-bedî'* 2. Baskı (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 329.

وراحت كشمس الضحى تجتلي

بميزانها والسّما صاحيه

Yüz çevirdi yüzü örtülü bir şekilde geldi

Ölçmek ve tartmak bana helaldir

Ortalığı aydınlatan kuşluk güneşi gibi gitti

Tartısıyla bulutsuz gökyüzüne yükselerek.

Şiirde geçen شعريّة kelimesinde tevriye sanatı vardır. شعريّة kelimesinin biri yakın diğeri uzak iki manası vardır. Bu manalardan yakın olanı “mizan” yani tartıdır. Manalardan uzak olan mana ise “yüzü örtülü kadın” manasındadır. Şair bu şiirde tevriyeli kelime olan شعريّة lafzının uzak manasını kastetmiştir. شعريّة kelimesinin yakın manası olan “mizan, “tartı” manalarıyla uyumlu olarak الوزن ölçü ifadesi zikredilmiştir. الوزن kelimesi şiirdeki tevriyeli lafız olan شعريّة yakın manasıyla uyumlu olup شعريّة lafzından sonra zikredildiği için bu şiirdeki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁷²

Şair Sâhib Atâulmülk’e ait olan aşağıdaki şiirde tevriye sanatının uygulandığı lafzın yakın manasıyla uyumlu bir hususun bu lafızdan sonra zikredildiği tevriye-i muraşşahaya verilen örnektir:

يا حبّذا شجر وطيب نسيمها

لو أنّها تسقى بماءٍ واحد

Ah bu güzel kadın ve onun hoş esintisi

Keşke o bir nehrin suyuyla sulansa.

Şiirde geçen شجر kelimesinde tevriye sanatı uygulanmıştır. شجر kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. شجر lafzının manalarından yakın olanı sulanan bir bitki çeşidi olan “ağaç” demektir. شجر lafzının uzak olan manası da “kadın ismi olan Şecer” demektir. Şair bu şiirde شجر lafzının uzak manası olan kadın ismi Şecer’i kastetmiştir. Şiirde geçen tevriyeli lafız olan شجر kelimesini yakın anlamıyla uyumlu olarak طيب نسيمها ve السقى بماءٍ واحد cümleleri zikredilmiştir.

¹⁷² İbn Kurkmâz, *Zehru’r-rebî’*, 158.

cümleleri şiirdeki tevriyeli kelime olan شجر lafzından sonra zikredildikleri için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁷³

Şair Bedreddin ez-Zehebî'nin (ö. 748/1348) aşağıdaki şiiri de tevriye sanatının uygulandığı lafzın yakın manasıyla uyumlu bir hususun bu lafızdan sonra zikredildiği tevriye-i muraşşahaya verilen örnektir:

يا عاذلى فيه قل لى
إذا بدا كيف أسلو
يمرّ بي كلّ وقت
وكأما مرّ يحلو

*Ey bu konuda beni affeden bana de
Ortaya çıktığı zaman üzüntümü nasıl yatıştırayım
Her zaman canımı sıkıyor (bana uğruyor)
Onun her gelmesi hoş oluyor.*

Şiirde geçen مرّ kelimesinde tevriye sanatı uygulanmıştır. مرّ lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. مرّ lafzının yakın olan manası “can sıkıntısı”, “üzüntü” ve “ıstırap” anlamlarıdır. مرّ lafzının uzak manası ise “devamlı gelme,” “uğrama” manalarıdır. Şair bu şiirde مرّ lafzının uzak manasını kastetmiştir. مرّ lafzının yakın manasıyla uyumlu olarak şiirde zikredilen kelime ise tatlılık ve hoşluk manasındaki يحلو kelimesidir. يحلو kelimesi şiirdeki tevriyeli lafız olan مرّ lafzının yakın manasıyla uyumlu olup, şiirde de مرّ lafzından sonra zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.¹⁷⁴

2.3.3. Tevriye-i Mübeyyene

Tevriye sanatının kısımlarının tevriye-i mücerrede ve tevriye-i muraşşaha olarak iki kısımda incelenme süreci Halîl b. Abyeg b. Abdillâh es-Safedî eş-Şâfî devrine kadar bu şekilde devam etmiştir.¹⁷⁵ Safedî tevriye sanatının çeşitleriyle ilgili

¹⁷³ Abdülkâdir Hüseyin, *Fennül-bedî*, 68.

¹⁷⁴ Mustafa es-Seyyid, Cebr, *Dirâsât fî ilmi'l-bedî*, 70.

¹⁷⁵ Durmuş, “Tevriye”, 41/46.

olarak, mücerred ve muraşşah tevriyenin yanına mübeyyen ve müheyye'e tevriyelerini de eklemiş ve böylece tevriyenin kısımlarını dörde çıkarmıştır.¹⁷⁶ İbn Hicce tevriye sanatının çeşitleriyle ilgili olarak Safedî'nin yaptığı taksimata uymuş ve tevriye sanatının çeşitlerini mücerrede, muraşşaha, mübeyyene ve müheyye'e olmak üzere dört kısımda incelemiştir.¹⁷⁷

Belâgat âlimlerine göre tevriye-i mübeyyenenin tanımı şu şekildedir:

“Tevriye-i mübeyyene: Tevriye sanatının uygulandığı iki manalı lafzın uzak manasıyla uyumlu hususun tevriyeli lafızdan önce veya sonra zikredilmesidir.”¹⁷⁸

Lafzın uzak manasıyla uyumlu hususun tevriyeli lafızdan önce zikredildiği Tevriye-i mübeyyenenin bazı örnekleri şunlardır:

Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî'nin (ö. 284/897) aşağıdaki şiirinde tevriye-i mübeyyene kullanılmıştır:

ووراء تسدية الوشاة مليّة بالحسن تملح في القلوب وتعذب

Şal örtüsünün ardında güzellikler doludur, kalplerde güzellik ve tat verir.

Şiirde geçen تملح lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. تملح lafzının yakın manası “tuzluluk,” “tatsızlık” uzak manası ise “şıklık,” “zarafet” ve “güzellik” demektir. Şiirdeki tevriyeli lafız olan تملح lafzının uzak manasıyla uyumlu olarak “güzelliklerle doludur” lafzı zikredilmiştir. Şiirde kastedilen تملح lafzının uzak manasıdır. Şiirdeki tevriyeli lafız olan تملح kelimesinin uzak anlamıyla uyumlu olarak zikredilen بالحسن مليّة cümlesi تملح lafzından önce zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mübeyyenedir.¹⁷⁹

أيها المعرض عَنَّا

¹⁷⁶ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 69.

¹⁷⁷ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/533.

¹⁷⁸ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 64; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/539; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-cuman*, 262; İbn Kurkmâz, *Zehru'r-rebî'*, 159; Abdülkâdir Hüseyin, *Fennül-bedî*, 68; Besyûnî, *İlmu'l-bedî*, 179; Muhyiddin Dîb - Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmul-belâga*, 79; Muhammed İbrahim Şâdi, *Ulûmü'l-belâga*, 451; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 128.

¹⁷⁹ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 64; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/539; Besyûnî, *İlmu'l-bedî*, 179; Muhyiddin Dîb - Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmul-belâga*, 79; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 128.

حسبك الله تعالى

Ey bizden yüz çeviren kişi

Allah (c.c.) sana yeter, sen gel

Şiirde geçen تعالى kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. تعالى lafzının yakın manası “yüce,” “ulu” demektir. تعالى lafzının uzak manası ise تعالى fiilinin “gel” manasında emr-i hazırdır. Şair bu şiirde تعالى lafzının uzak manasını kastetmiştir. Şiirde تعالى kelimesinin uzak manasıyla uyumlu olarak zikredilen kelime ise المعرض (yüz çeviren) lafzıdır. Şiirdeki المعرض kelimesi تعالى lafzının uzak manasıyla uyumlu olduğu ve تعالى lafzından önce zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mübeyyenedir.¹⁸⁰

Şeyh Şerefeddin Abdülaziz el-Ensârî'nin Şeyhu şuyûhu Hama'nın (ö. 586/1190) aşağıdaki şiiri tevriye-i mübeyyeneye güzel bir örnektir:

قالوا أما في جَلَقِ نزهة
تنسيك من أنت به مغرى
يا عاذلي دونك من لحظه
سهما ومن عارضه سطرًا

Dediler ki Cillakta¹⁸¹ (Şam şehrinin ismi) gezilecek yer var mı?

Oranın ne kadar güzel olduğu sana unutturuldu mu?

Ah beni affet, benim mazeretim bir an sensiz kalmaktır

Dımaşk'ın piknik ve gezi yerlerinde

Şiirde geçen سهما ve سطرًا kelimelerinde tevriye sanatı uygulanmıştır. سهما ve سطرًا kelimeleri iki manalı tevriyeli lafızlardır. Bunlardan سهما lafzının yakın manası “fal oku,” “şans oku” manasındadır. سهما uzak manası ise Dımaşk şehrinde yer alan meşhur gezinti ve “piknik yerinin” adıdır. سطرًا lafzının yakın manası “çizgi,” “yazı” ve “yazgı” manasındadır. سطرًا lafzının uzak manası ise Dımaşk şehrinde yer alan meşhur “gezinti ve piknik yerlerinden” ikincisinin adıdır. Şair bu şiirde سهما ve سطرًا

¹⁸⁰ Bolelli, *Belâgat*, 350; Bulut, “Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâgatin Rolü: *Tevriye Sanatı Örneği*”, 75.

¹⁸¹ Muhammed b. Yakub el-Fîruzâbâdî, *el-Ğâmûsu ’l-muḥîṭ*, 287.

lafızlarının uzak manalarını kastetmiştir. Şiirde سطرًا ve سهما lafızlarının uzak manalarıyla uyumlu olarak zikredilen kelime ise, “piknik ve gezme” yeri manasında olan نزهة kelimesidir. Şiirde نزهة kelimesi سهما ve سطرًا lafızlarının uzak manalarıyla uyumlu olan lafız olup, سهما ve سطرًا lafızlarından önce zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mübeyyenedir.¹⁸²

Aşağıdaki şiir de tevriye-i mübeyyeneye örnek teşkil etmektedir:

أرى العقد في ثغره محكما
يرينا الصراح من الجوهر

Ağzında kusursuz bir kolye görüyorum

Bize sevgilinin dişlerini gösteriyor.

Şiirde geçen الصراح kelimesinde tevriye sanatı uygulanmıştır. الصراح kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. الصراح lafzının yakın manası, Cevherinin yazdığı “lügatin” adıdır. الصراح lafzının uzak manası ise “sevgilinin dişleri” manasındadır. Şair bu şiirde الصراح lafzının uzak manasını kastetmiştir. Şiirde الصراح lafzının uzak manasıyla uyumlu olarak zikredilen kelime ise, “sevgilinin ön dişleri” manasına gelen ثغر lafzıdır. Şiirde ثغر lafzı الصراح lafzının uzak manasıyla uyumlu olup الصراح lafzından önce zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mübeyyenedir.¹⁸³

Tevriye-i mübeyyeneye bir diğer örnek Besyûnî’nin İlmü’l-Bedî’inde geçen şu şiirdir:

أمولانا ضياء الدين قل لي
وعش فبقاء مولانا بقائي
فلو لا أنت ما أغنيت شيئاً
وما يغني السراج بلا ضياء

Bana söyle Ziyâuddîn sen bizim efendimiz misin?

¹⁸² İbn Hicce, *Hızânetu’l-edeb*, 3/539, 540; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi’l-cuman*, 262; Besyûnî, *İlmü’l-bedî*, 180.

¹⁸³ Besyûnî, *İlmü’l-bedî*, 180.

*Yaşa çünkü mevlamızın baki kalması benim hayatta kalmamladır
Şâyet sen olmasaydın ben hiçbir şekilde zenginleşmezdim
Sirâcuddîn de Ziyâuddîn olmadan zenginleşmez.*

Şiirde geçen السَّراج ve ضياءِ kelimelerinde tevriye sanatı uygulanmıştır. السَّراج ve ضياءِ kelimeleri iki manalı tevriyeli lafızlardır. Bunlardan السَّراج lafzının yakın manası “kandil,” “lamba” manasında iken; السَّراج lafzının uzak manası ise, “Sirâcuddîn isimli bir şairin ismidir.” Tévriyeli lafızlardan ikincisi olan ضياءِ lafzının da yakın manası, “karanlığı aydınlatan ışık” manasında iken; ضياءِ lafzının uzak manası ise, “methedilen isim manasında Ziyâuddîn (dinin ışığı) demektir.” Şair bu şiirde السَّراج ve ضياءِ lafızlarının uzak manalarını kastetmiştir. Şiirde السَّراج ve ضياءِ lafızlarının uzak manalarıyla uyumlu olarak zikredilen cümleler ise, مَوْلَانَا ضِيَاءُ الدِّين “Efendimiz Ziyâuddîn” cümlesiyle “لو لا انت ما اغنيت شيئاً” “Şâyet sen olmasaydın ben zenginleşmezdim” cümlesidir. مَوْلَانَا ضِيَاءُ الدِّين ve “لو لا انت ما اغنيت شيئاً” cümleleri tevriyeli lafızlar olan السَّراج ve ضياءِ lafızlarının uzak manalarıyla uyumlu lafızlar olup, bu lafızlardan önce zikredildikleri için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mübeyyenedir.¹⁸⁴

Birçok kaynakta geçen aşağıdaki şiirde lafzın uzak manasıyla uyumlu hususun tevriyeli lafızdan sonra zikredildiği tevriye-i mübeyyenenin örneklerindendir:

أرى ذنب السحران في الافق ساطعا
فهل ممكن أن الغزالة تطلع

*Ufukta parıldayan şafağın parlaklığı görüyorum.
Artık güneşin doğmasına imkân var mıdır?*

Şiirde geçen ذنب السحران ve الغزالة kelimelerinde tevriye sanatı uygulanmıştır. ذنب السحران ve الغزالة lafızları iki manalı tevriyeli lafızlardır. ذنب السحران lafzının yakın manası, “kurdun kuyruğu” manasındadır. ذنب السحران lafzının uzak manası ise, “şafağın sökmesi,” “şafak parlaklığı” manalarına gelmektedir. الغزالة lafzının yakın

¹⁸⁴ Besyûnî, *İlmu 'l-bedî*, 180.

manası, “ceylan” manasındadır. الغزالة lafzının uzak manası ise, “güneş” manasına gelmektedir. Şair şiirde ذنب السحران ve الغزالة lafızlarının uzak manalarını kastetmiştir. Şiirde geçen ذنب السحران lafzının uzak manasıyla uyumlu olarak zikredilen lafız ise, “parlamak” ve “parıldamak” manalarına gelen ساطعا lafzıdır. Aynı şekilde şiirde geçen الغزالة lafzının uzak manasıyla uyumlu olarak zikredilen lafız ise, “doğmak manasında” olan تطلع lafzıdır. Şiirde geçen ساطعا ve تطلع lafızları tevriyeli lafızlar olan ذنب السحران ve الغزالة lafızlarının uzak manalarıyla uyumlu olup, bu lafızlardan sonra zikredildikleri için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mübeyyenedir.¹⁸⁵

Şair İbn Senâülmülk’ün aşağıdaki şiiri de tevriye-i mübeyyeneye güzel bir örnektir:

أما والله لولا خوف سخطك
لهان علي ما القى برهطك
ملك الخافقين فتَهتَّ عَجبا
وليس هما سوى قلبي وقرطك

*Allaha ant olsun ki senin öfkenden korkan birisi olmasaydım
Etrafındakilerin bana olan tavırlarını umursamazdım
Çarpan iki şeye (kalp ve sevgilini küpesi) sahip oldun, bu da seni şaşırttı
Hâlbuki o ikisi benim kalbim ve senin küpenden başkası değil.*

Şiirde geçen الخافقين kelimesinde tevriye sanatı uygulanmıştır. الخافقين lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. الخافقين lafzının yakın manası, “çarpan iki şey” manasına gelirken الخافقين lafzının uzak manası, “kalp” ve “sevgilinin küpesi” anlamındadır. Şair şiirde الخافقين lafzının uzak manasını kastetmiştir. Şiirde الخافقين lafzının uzak manasıyla uyumlu olarak zikredilen kelimeler ise, “kalp” ve “küpe” manasında olan ve قلب ve قرط lafızlarıdır. قلب ve قرط lafızları الخافقين lafzının uzak manasıyla uyumlu olan

¹⁸⁵ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 64; İbn Hicce, *Hızânetü'l-edeb*, 3/540; Besyûnî, *İlmu'l-bedî*, 180; Muhyiddin Dib - Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmul-belâga*, 80; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-bedî*, 129; İrfân Mitraci, *el-Câmi' li fününi'l-luğati'l-Arabîyye ve'l-arûz*, 191; Şehhât Muhammed Ebû Setit, *Dirâsât menheciyye fî ilmi'l-bedî*, 134.

lafızlar olup, şiirde de الخافقين lafzından sonra zikredildikleri için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mübeyyenedir.¹⁸⁶

2.3.4. Tевriye-i Müheyye'e

Belâgat âlimleri arasında tevriye-i müheyye'enin tanımıyla ilgili olarak fikir ayrılığı yoktur. Ancak bazı belâgat âlimleri tevriye-i müheyye'enin kısımlarıyla ilgili farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Belâgat âlimlerine göre tevriye-i müheyye'enin tanımı şu şekildedir:

*“Tevriye-i müheyye'e: Tевriye sanatının uygulandığı tevriyeli lafızdan önce veya sonra tevriye sanatını hazırlayan bir lafzın bulunduğu veya birbirini tamamlayan tevriyeli iki lafzın olduğu tevriyedir.”*¹⁸⁷

Safedî tevriye-i müheyye'eyi “tevriyeli lafızdan önce veya sonra tevriye sanatını hazırlayan bir lafzın bulunması” kaydını düşmeyen Safedî'ye göre tevriye-i müheyye'e ya bir lafızla hazırlanır ya da birbirini tamamlayan iki tane tevriyeli lafızla olur.¹⁸⁸ Tевriye sanatının mücerred. muraşşah ve muheyye'e kısımlarında bu sanat herhangi bir lafza ihtiyaç duymadan sadece tevriyeli kelimedede meydana gelir. Tевriye-i müheyye'e de ise lafzı tevriyeye hazırlayan bir kelime olmalı veya mana yönünden birbirini tamamlayan iki tane tevriyeli lafız bulunmalıdır.¹⁸⁹

¹⁸⁶ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/541; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-cuman*, 262; Besyûnî, *İlmu'l-bedî*, 179; Abdülkâdir Hüseyin, *Fennül-bedî*, 69; Muhammed İbrahîm Şâdi, *Ulûmü'l-belâga*, 451; İbn Ma'sumMa'sum, *Envârü'r-rabî'*, 5/11; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Ulûmu'l-Belâga*, 329.

¹⁸⁷ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 66; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/541; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-cuman*, 262; 263; Besyûnî, *İlmu'l-bedî*, 182; Muhyiddin Dîb - Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmul-belâga*, 80; Abdülazîz Atîk, 129; İbni Ma'sum, *Envârü'r-rabî'*, 5/11; Şehhât Muhammed Ebû Setit, *Dirâsât menheciyye fî ilmi'l-bedî*, 138; İbn Kurkmâz, *Zehru'r-rebî'*, 160, 162; İrfan Mitraci, *el-Câmi' li fününi'l-luğati'l-Arabiyye*, 192.

¹⁸⁸ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 66, 67.

¹⁸⁹ Bulut, *Bedî İlmi*, 106.

Tevriyeli lafızdan önce bu sanatı hazırlayan bir kelimenin bulunduğu tevriye-i müheyye'eye Şair İbn Senâü'l-mülk'ün aşağıdaki şiiri örnek teşkil etmektedir:

وسيرك فينا سيرةً عمريةً
فورحت عن قلبٍ وفرجت عن كربٍ
وأظهرت فينا من سميك سنةً
فأظهرت ذلك الفرض من ذلك النذب

Senin bize karşı olan davranışın Hz. Ömer'in davranışındır

Kalbe huzur verdin, sıkıntıyı giderdin

Adaşının sünnetini bize gösterdin

Bu ikramı şu savaşçıya izhar ettin.

Şiirde geçen الفرض ve النذب lafızlarında tevriye sanatı vardır. الفرض ve النذب lafızları iki manalı tevriyeli lafızlardır. الفرض lafzının yakın manası, şer'i hüküm manasında olan “farzdır.” الفرض lafzının uzak manası ise “ikram,” “hediye” ve “ihسان” manalarına gelmektedir. Bir diğer tevriyeli lafız olan النذب kelimesinin yakın manası şer'i hüküm manasında olan “mendubdur.” النذب lafzının uzak manası ise, ihtiyaç durumunda “savaşta hızlı ve çevik olan adamdır.” Şair şiirde الفرض ve النذب lafızlarının uzak manalarını kastetmiştir. Şiirde tevriyeli lafızlardan önce tevriyeyi hazırlamak için zikredilen kelime ise, سنة kelimesidir. سنة kelimesi zikredilerek şiirdeki الفرض ve النذب kelimelerinin yakın manaları olan şer'i hükümlerin kastedildiği vehmettirilmiştir. Şâyet şiirde سنة kelimesi tevriyeyi hazırlayan kelime olarak zikredilmeseydi, الفرض ve النذب kelimelerinde tevriye sanatından söz edilemezdi.¹⁹⁰

Tevriyeli lafızdan önce tevriyeyi hazırlayan bir kelimenin bulunmasına bir diğer örnek ise şu şiirdir:

شاهدتُ كثيراً من آثار المصريين
فهل رأيت شيئاً من القصور

¹⁹⁰ Safedî, *Fazzü'l-hitâm*, 66; İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/541; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-cuman*, 263; Besyûnî, *İlmu'l-bedî*, 182; Muhyiddin Dib - Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmul-belâga*, 80; Abdülazîz Atîk, 130; İbni Ma'sum, *Envârü'r-rabî'*, 5/12; Şehhât Muhammed Ebû Setit, *Dirâsât menheciyye fî ilmi'l-bedî*, 135.

*Mısırlıların birçok eserini gördüm
Onlarda herhangi bir kusur gördün mü?*

Şiirde geçen القصور lafzında tevriye sanatı uygulanmıştır. القصور lafzının biri uzak diğeri yakın iki manası vardır. القصور yakın manası, “köşkler” ve “saraylar” demektir. القصور lafzının uzak manası ise, “kusur” ve “eksik” gibi manalara gelmektedir. Şiirde القصور lafzının uzak manası kastedilmiştir. القصور lafzını tevriyeye hazırlamak için zikredilen lafız ise, آثار المصريين cümlesidir. Şâyet القصور lafzını tevriyeye hazırlamak için kendisinden önce آثار المصريين cümlesi zikredilmeseydi القصور lafzında tevriyeden söz edilemezdi.¹⁹¹

Tevriyeli lafızdan sonra tevriyeyi hazırlayan bir kelimenin bulunduğu tevriye-i müheyye’enin örneği şu şiirdir:

Hiz. Ali’nin Ebû Muhammed Ma’dikerib b. Kays b. Ma’dikerib el-Eş’as el-Kindî (ö. 40/661) için söylediğı aşağıdaki ifade tevriye-i müheyye’eye örnektir:

إنه كان يحوك الشمال باليمين

O sağ eliyle örtüleri dikerdi.

Hiz. Ali’nin yukarıdaki ifadesinde geçen الشمال lafzında tevriye sanatı uygulanmıştır. الشمال lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. الشمال lafzının yakın manası “sol el” manasındadır. الشمال lafzının uzak manası ise, “örtüdür.” Hiz. Ali bu sözünde الشمال lafzının uzak manasını kastetmiştir. الشمال lafzı zikredildikten sonra bu lafzı tevriyeye hazırlamak için zikredilen lafız ise اليمين lafzıdır. Şâyet الشمال lafzından sonra tevriyeyi hazırlayıcı olarak اليمين lafzı zikredilmeseydi الشمال lafzında tevriyeden söz edilemezdi.¹⁹²

Birbirini tamamlayan iki lafızla yapılan tevriye-i müheyye’eye ise Şair Ömer b. Ebû Rabîa’nın sevdiği kadının birbirlerine yakışmayan, aralarında ahlak ve

¹⁹¹ Bolelli, *Belâgat*, 350.

¹⁹² İbn Hicce, *Hizânetu’l-edeb*, 3/542; Besyûnî, *İlmu’l-bedî*, 183; Abdülazîz Atîk, 130; İbni Ma’sumMa’sum, *Envârü’r-rabî*, 5/13; Şehhât Muhammed Ebû Setit, *Dirâsât menheciyye fî ilmi’l-bedî*, 135, 136; İrfân Mitraci, *el-Câmi’ li fînüni’l-luğati’l-Arabiyye*, 193.

güzellik olarak ciddi fark olan birisiyle evlenmesi üzerine yazdığı şiir örnek olarak zikredilebilir.

أيها المنكح الثريا سهيلا
عمرك الله كيف يجتمعان
هي شامية إذا ما استقلت
وسهيل إذا ما استقل يمان

*Ey Süreyya'yla Süheyl'in nikâhını kıyan kişi
Allah ömrünü uzatsın onlar nasıl kavuşurlar
Süheyla yalnız kaldığı zaman kuzeydedir
Süheyl ise yalnız kaldığı zaman güneydedir*

Şiirde geçen ثريا ve سهيلا lafızlarında tevriye sanatı uygulanmıştır. ثريا iki manalı tevriyeli bir lafızdır. ثريا lafzının yakın manası, “Süreyya” veya “Ülker” yıldızı manalarına gelmektedir. ثريا lafzının uzak manası ise, Şam tarafından Ali b. Abdullah b. el- Hâris’in kızı olup, ahlakı ve güzelliğiyle meşhurdur. سهيلا Lafzının yakın manası, “Süheyl yıldızı” manasına gelmektedir. سهيلا lafzının uzak manası ise, “Yemenli Süheyl b. Abdurrahman ibn Avf”dır.” Süreyya ne kadar güzelse Süheyl de o kadar çirkin bir gençtir. Şair şiirde ثريا ve سهيلا lafızlarının uzak manalarını kastetmiştir. Şiirde zikredilen ثريا ve سهيلا lafızlarının her biri birbirlerini tamamlayan tevriyeli lafızlardır. Çünkü سهيلا lafzından önce ثريا lafzı zikredilmeseydi, سهيلا lafzındaki tevriyeye dikkat çeken bir lafız olmayacağından, dinleyen muhatap, ثريا lafzındaki tevriyeyi anlayamazdı. Aynı şekilde şiirde ثريا lafzından sonra سهيلا lafzı zikredilmeseydi, dinleyen muhatap, سهيلا lafzındaki tevriyeyi anlayamazdı. ثريا ve سهيلا lafızlarının her birinin yakın anlamları, “yıldız” olduğu için bu lafızların birisi zikredilip, diğerine yer verilmediği takdirde, dinleyen için lafzın uzak manası yerine yakın manası olan “yıldız” ismi anlaşılacaktır. Dolayısıyla tevriye sanatı meydana gelmemiş olacaktır. Şiirde geçen ثريا ve سهيلا lafızlarının her ikisinde de birbirini

tamamlayacak şekilde tevriye sanatı uygulandığı için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i müheyye’dir.¹⁹³

¹⁹³ İbn Hicce, *Hızânetu'l-edeb*, 3/543, 544; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-cuman*, 263; Besyûnî, *İlmu'l-bedî*, 183; Muhyiddin Dib - Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmul-belâga*, 81, 82; Abdülazîz Atîk, 131; İbni Ma'sum, *Envârü'r-rabî'*, 5/14; Şehhât Muhammed Ebû Setit, *Dirâsât menheciyye fî ilmi'l-bedî*, 136; İrfan Mitraci, *el-Câmi' li fînüni'l-luğati'l-Arabiyye*, 193.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KUR'AN-I KERİM'DE TEVRİYE SANATI

Bu bölüm Kur'ân-ı Kerîm'de tevriye sanatının uygulandığı âyetleri ve bu sanatın uygulanışına dair izahları ihtiva etmektedir. Tevriye sanatı uygulanan âyetler tevriyenin mücerred, muraşşah, mübeyyen ve müheyye'e başlıkları altında toplanmış ve âyetlerin tevriye sanatının hangi kısmına dahil oldukları ifade edilmiştir. Şu husus vurgulanmalıdır ki belâgat âlimleri burada zikredilen âyetlerin tamamında tevriye sanatının uygulandığı hususunda hemfikir değillerdir. Bu bakımdan âyetler açıklanırken belâgat ve tefsir âlimlerinden hangilerinin âyetleri tevriye sanatı ile izahta bulunduğu ifade edilmiştir. Diğer taraftan bazı âlimlerin tevriyeli kullanıldığını kabul ettikleri lafız birden fazla âyette geçmektedir. Tekrara düşülmemesi için bu âyetler ayrı ayrı değil de birlikte ele alınmıştır.

3.1. Tevriye-i Mücerrede Sanatının Uygulandığı Âyetler

3.1.1. Bakara Sûresi 34. Âyet

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾

“Meleklerle, ‘Âdem’e secde edin’ dediğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.”¹⁹⁴

Ahmed Halîfe ve Hasan Uçar âyette geçen اسْجُدُوا lafzında tevriye sanatı uygulandığını ifade etmişlerdir.¹⁹⁵ Zira اسْجُدُوا kelimesi سجد fiilinin emri hazırdır. Lafzın yakın manası alemlerin Rabbi olan Allah’a (c.c.) “secde etmek” demektir.¹⁹⁶ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا “Haydi artık

¹⁹⁴ el-Bakara 2/34.

¹⁹⁵ Ahmed Halife, *Belâgat et-Tevriye ve eserihâ fî te'vîli el-Âyâtü'l-Kur'âniyye*, 12; Uçar, *Kerîm'deki Anlamsal Kur'ân-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları*, 38.

¹⁹⁶ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 4.baskı (Dimeşk: Dâr el-Kalem, 2009), 396.

Allah için secdeye kapanıp kulluk ediniz.”¹⁹⁷ اسْجُدُوا lafzının uzak manası ise “saygı duymak üstünlüğünü kabul etmek, saygıyla huzurunda eğilmek, boyun eğmek ve emrine girmek” gibi anlamlardır.¹⁹⁸ ﴿وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا﴾¹⁹⁹ “Ant içmeleri sebebiyle [sözleşmeyi desteklemek ve önemine dikkat çekmek için] dağı başlarına diktik ve onlara ‘Baş eğerek kapıdan girin’ dedik; onlara, ‘Cumartesi günü sınırı aşmayın’ dedik; kendilerinden sağlam söz aldık.”²⁰⁰ Zemahşerî, İbn Âşûr ve Sâbûnî اسْجُدُوا lafzının ifade ettiği yakın mana olan ibadet mahiyetindeki “secde” fiilinin sadece ve sadece alemlerin Rabbi olan Allah’a (c.c.) yapılacağından dolayı²⁰⁰ Allah (c.c.) dışında secde yapılması emrinin ibadet etme manasında değil de “boyun eğme ve itaat etme” manasında anlaşılabileceğini ifade etmişlerdir.²⁰¹

Tefsir âlimlerinden İbn Kesîr, Kurtubî ve Endelûsî Allah’ın (c.c.) meleklerle Hz. Âdem (a.s) peygamberin huzurunda saygıyla eğilmelerini emretmesini ise Allah (c.c.) katında Hz. Âdem (a.s) peygamberin makamını ve Hz. Âdem (a.s) peygamberin ilim ve fazilet yönünden kendilerinden üstün olduğunu meleklerle göstermek istemesi olarak yorumlamışlardır.²⁰² Âyetteki lafzın tevriyeli kullanıldığı kabul edilerek bu mana esas alınır ise tevriye sanatı gerçekleşmiş olur ve âyetin meâli şu şekilde olur:

“Meleklerle, ‘Âdem’in üstünlüğünü kabul edin’ dediğimizde İblîs dışındakiler derhal saygıyla eğildiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.”

¹⁹⁷ en-Necm 53/62.

¹⁹⁸ Râgıb, *Müfredâtü l-fâzî’l-Kur’an*, 397; Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu’l-luga ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*, 518,

¹⁹⁹ en-Nisâ 4/154.

²⁰⁰ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, ez-Zemahşerî, el-Hârizmî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2009), 71; İbn Âşûr, Muhammed *Tâhir, Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, (Tunus: ed-Dârü’t-Tunusiyye, 1984) 1/422.

²⁰¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr* (Beyrut: Darü’l Kur’an-ı Kerim, 1981), 1/51.

²⁰² İbn Kesîr Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1997), 1/232; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru’l-muhîtel-Bahru’l-muhîl* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2010) 1/245; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2006), 1/435.

Âyet-i kerîmedeki tevriyeli lafız olan اسْجُدُوا lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

Aynı şekilde سجد fiilinin veya bu fiilin kökünden gelen kelimelerin geçtiği Bakara Sûresinin 34., A'râf Sûresinin 11., 12., 120., 161.; Yûsuf Sûresinin 4. ve 100.; Ra'd Sûresinin 15.; Hicr Sûresinin 29-33., 98.; Nahl Sûresinin 48-49.; İsrâ Sûresinin 61. ve 107.; Kehf Sûresinin 50.; Tâhâ Sûresinin 70. ve 116; Hacc Sûresinin 18.; Şuarâ Sûresinin 46. ve Sâd Sûresinin 72-75. âyetleri de benzer şekilde anlaşılabilir.

3.1.2. Âl-i İmrân Sûresi 39. Âyet

﴿فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ﴾

*“O mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: ‘Allah’ın bir kelimesini (Hz. İsa’yı) tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber olarak Yahyâ’yı Allah sana müjdeliyor.”*²⁰³

Zerkeşî’ye göre âyet-i kerîmede geçen الْمِحْرَابِ lafzında tevriye sanatı vardır.²⁰⁴ محراب kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. Zira محراب lafzının yakın manası “evin orta yeri, oda gibi” manalara gelir.²⁰⁵ Âl-i İmrân sûresi 37. âyet de bu manaları destekler mahiyettedir. ﴿فَنَقَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكَ هَٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ *“Bunun üzerine rabbi ona hüsnükabul gösterdi ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekerıyyâ’yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekerıyyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve ‘Ey Meryem! Bu sana nereden?’ diye sorar, o da ‘Allah tarafından’ cevabını verirdi. Kuşkusuz*

²⁰³ Âl-i İmrân, 3/39.

²⁰⁴ Zerkeşî el-Burhan fî ulûmi’l-Kur’ân, 3/ 493.

²⁰⁵ Râzî, Muhtaru’s-sihah, 54; Cevherî, es-Sihâh, Tâcu’l-luga ve Sihâhu’l-‘Arabiyye, 235; Râgıb, Müfredâtü elfâzı’l-Kur’an, 225.

Allah -dilediğine sayısız rızık verir.”²⁰⁶ محراب lafzının uzak manası ise “mescid, namaz kılma yeridir.”²⁰⁷ ﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا﴾²⁰⁸ “Bunun üzerine Zekerîyyâ, mâbedden kavminin karşısına çıkarak onlara, özel bir işaret diliyle, ‘Sabah akşam Allah’ı (c.c.) tesbih edin.’ dedi.”²⁰⁸ İbn Atıyye, Endelûsî, ve Sâbûnî’nin tasrih ettikleri üzere âyette geçen محراب lafzının yakın manası olan “oda” manası yerine محراب lafzının uzak manası olan “namaz kılma yeri” manasının tercih edilmesi daha uygun olacaktır.²⁰⁹

Âyette geçen محراب lafzında tevriyeli kullanımın varlığı kabul edildiği takdirde âyetin meâli şu şekilde olur:

“O, mescidde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: ‘Allah’ın bir kelimesini (Hz. İsa’yı) tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber olarak Yahyâ’yı Allah sana müjdeliyor.’”

Âyet-i kerîmedeki tevriyeli lafız olan محراب lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

3.1.3. Nisâ Sûresi 29. Âyet

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾

“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”²¹⁰

²⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/37

²⁰⁷ Râzî, Muhtaru’s-sihah, 54; Cevherî, es-Sihâh, Tâcu’l-luga ve Sihâhu’l-‘Arabiyye, 235; Râgıb, Müfredâtü elfâzı’l-Kur’an, 225; Zerkeşî, İ’lâmü’s-sâcid bi-ahkâmi’l-mesâcid, thk. Ebü’l-Vefâ Mustafa el-Merâgî (Kahire:1996) 364.

²⁰⁸ Meryem, 19/11.

²⁰⁹ İbn Atıyye, el-Muharrarü’l-Vecîz, 1/429; Endelûsî, el-Bahru’l-muhît, 3/129; Sâbûnî, Safvetü’l-Tefâsîr, 1/199.

²¹⁰ en-Nisâ, 4/29.

Ahmed Halife âyette geçen لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ “kendinizi öldürmeyin” cümlesinde yer alan لَا تَقْتُلُوا kelimesinde tevriye sanatının olduğunu ifade etmiştir.²¹¹ Bu âlime göre لَا تَقْتُلُوا lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. Lafzın yakın manası “cesetten ruhun çıkması, cinâyet ve cana kıyma” gibi manalara gelir.²¹² لَا تَقْتُلُوا lafzının uzak manası ise “günah işlemek, isyan etmek ve haram olan şeylere tevessül etmek” demektir.²¹³

Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, Kurtubî, Endelûsî, İbn Atıyye, İbn Âşûr ve Sâbûnî âyette geçen لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ “kendinizi öldürmeyin” cümlesiyle ilgili olarak şu izahatları yapmışlardır. لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ “kendinizi öldürmeyin” cümlesi insanların birbirlerinin canına kıymalarının yasak olduğu manasına geldiği gibi “kırgınlık veya öfke halinde kendi canınıza kıymayın intihar etmeyin” anlamına da gelir. Aynı zamanda âyette geçen لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ “kendinizi öldürmeyin” cümlesi bir kişinin kendi nefsini hüsrana uğratacak ve ömrünü boş yere harcamasına sebep olacak şekilde aldatıcı işlere girmesi sebebiyle dünya malına olan sevgisi, düşkünlüğü, hırsı ve dünyaya olan tamahı uğrunda maksatlı olarak kendisini öldürmesinin yasak olduğu manasına da gelmektedir.²¹⁴ Amr b. el-As, Zatüsselâsil gazvesinde cünüp olduğunda hava çok soğuk olduğundan dolayı kendini tehlikeye atmamak için soğuk suyla gusül abdesti almaktan kaçınıp bu âyeti delil göstererek teyemmümle gusletti:

عن عمرو بن العاص قال: احتلمت في ليلة باردة في غزوة ذات السلاسل فأشفقت إن اغتسلت أن أهلكفتممت، ثم صليت بأصحابي الصبح فذكروا ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا عمرو صليت بأصحابك وأنت جنب؟ فأخبرته بالذي منعني من الاغتسال وقلت إني سمعت الله يقول: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾ [النساء: 29] فضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يقل شيئاً.

Amr b. As (r.a.) şöyle anlatmaktadır: “Zâtü’s-selâsil gazvesinde soğuk bir gecede ihtilâm oldum. Gusledersem helâk olacağımdan korktum ve sabah namazını

²¹¹ Ahmed Abdülmecid Muhammed Halife, “Belâgat et-Tevriye ve eseriâ fi te’vîli el-Âyâtü’l-Kur’âniyye”, *Mısır Mecelletü Külliât’ül edeb* 56 (Yıl, 2011), 14.

²¹² Râgıb, *Müfredâtu elfâzı’l-Kur’an*, 655.

²¹³ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 233; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 2/44; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, 3/611; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/269; Ahmed Halife, *Belâgat*, 15.

²¹⁴ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 233; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/259; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, 3/611; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 2/44; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 5/25; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1/271.

(orduya) teyemmümle kıldırđım. Medine'ye döndükten sonra bunu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) haber verdiler. Resûlullah (s.a.v.), "Ey Amr, sen cünüp olarak mı namaz kıldırđın?" diye sordu. Yıkanmama engel olan durumu zikrederek, "Ben Allah'ın (c.c.) 'Kendi kendinizi öldürmeyiniz, Allah size karşı merhametlidir' buyurduğunu işittim" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) güldü ve hiçbir şey demedi."²¹⁵

İbn Kesîr ise âyette geçen لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ "kendinizi öldürmeyin" ifadesinin yukarıdaki anlamların hepsini kapsaması mümkün olmakla beraber Allah'ın haram kıldığı ve günah saydığı şeylere yönelmek hile, kandırma ve aldatma gibi batıl yollara başvurarak birbirinizin mallarını haksız yere yemek suretiyle kendinizi mahvetmeyin manasının da tercih edilebileceğini ifade etmiştir.²¹⁶

Âyette yer alan لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ lafzından haram olan şeylere tevessül ederek kendinizi mahvetmeyin manası tercih edilirse âyette tevriye sanatı gerçekleşmiş olur. âyetin tevriye sanatına uygun anlamı şu şekildedir:

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve haram olan şeylere tevessül ederek kendinizi mahvetmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."

Âyette tevriyeli lafız olan لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

3.1.4. Nisâ Sûresi 154. Âyet

﴿وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِثْقَالِ ذَرَّةٍ وَفُلْنَا لَهُمُ الْبُيُوتَ سُدًّا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِثْقَالَ غَلِيظٍ﴾

"Ant içmeleri sebebiyle (sözleşmeyi desteklemek ve önemine dikkat çekmek için) dağı başlarına diktik ve onlara 'Baş eğerek kapıdan girin' dedik, onlara, 'cumartesi günü sınırı aşmayın' dedik, kendilerinden sağlam söz aldık."²¹⁷

²¹⁵ Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân, 6/259; Ahmed Halife, Belâgat , 14.

²¹⁶ İbn Kesîr, Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm, 2/269.

²¹⁷ en-Nisâ,4/154.

Ahmed Halife ve Hasan Uçar âyette geçen سُجَّدًا kelimesinde tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.²¹⁸ Halife ve Uçar سُجَّدًا lafzının yakın manası “ibadet” mahiyetinde olup Allah’a (c.c.) secde etmek manasında olduğunu ifade etmişlerdir.²¹⁹ Lafzın uzak manaları ise “saygı duymak, üstünlüğünü kabul etmek, saygıyla huzurunda eğilmek, boyun eğmek” gibi anlamlardır.²²⁰

İbn Kesîr’e göre âyetin konusu Yahudilerin Allah’ın emirlerine muhalefet edip Musa’(a.s.) ve ona indirilen kutsal kitaba uymamalarıdır. Yahudilerin bu isyankâr tavrına karşılık Allah (c.c.) Tur dağına onların üzerine getirerek Allah’a (c.c.) ve onun peygamberine verdikleri sözleri yerine getirmelerini emretmiştir.²²¹ Sâbûnî ise âyette geçen سُجَّدًا lafzının uzak manasıyla uyumlu olarak Yahudiler Tih çölünde kırk yıl sürgün hayatı yaşadıkdan sonra Allah’ın (c.c.) emriyle boyun eğerek ve emre itaat ederek Mescid-i Aksa’nın kapısından girmeleri emrolunmuştur, açıklamasını yapmıştır.²²² İbn Atıyye âyetteki سُجَّدًا lafzının uzak manasının değil de ibadet manasında olan yakın manasının kullanıldığını ve Yahudilerin Mescid-i Aksa’ya girerken şükür mahiyetinde secde etmekle emrolunduklarını ifade etmiştir.²²³ Âyette yer alan سُجَّدًا lafzının yakın manası dikkate alınırse tevriye sanatının şartları yerine gelmeyeceğinden dolayı bu âyette tevriye sanatının varlığından bahsetmek mümkün olmaz. Fakat âyette geçen سُجَّدًا lafzının uzak manası dikkate alınırse tevriye sanatı gerçekleşmiş olur.

Âyette yer alan سُجَّدًا lafzının tevriyeli kullanıldığı kabul edilerek esas alınırse âyetin meâli şu şekilde olur:

²¹⁸ Ahmed Halife, *Belâgat et-Tevriye ve eserihâ fî te’vîli el-Âyâtü’l-Kur’âniyye*, 12; Uçar, *Kerîm’deki Anlamsal Kur’ân-ı Kerîm’deki Anlamsal Bedî’ Sanatları*, 38.

²¹⁹ Râgıb, *Müfredâtu elfâzı’l-Kur’an*, 396.

²²⁰ Râgıb, *Müfredâtu elfâzı’l-Kur’an*, 397; Cevherî, *es-Sıhâh*, , 518.

²²¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/447.

²²² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/447; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1/199.

²²³ İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 2/132.

“Ant içmeleri sebebiyle (sözleşmeyi desteklemek ve önemine dikkat çekmek için) dağı başlarına diktik ve onlara ‘Baş eğerek kapıdan girin’ dedik; onlara, ‘cumartesi günü sınırı aşmayın’ dedik; kendilerinden sağlam söz aldık.”

Âyette tevriyeli lafız olan سُجَّدٌ lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

3.1.5. En’âm Sûresi 60. Âyet

﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

“Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen, sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi diriltten O’dur. Sonra dönüşünüz yine O’nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir.”²²⁴

Abdülazîz Atîk ve Besyûnî âyette geçen جَرَحْتُمْ lafzında tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.²²⁵ Atîk ve Besyûnî şu açıklamayı yapmışlardır: جَرَحْتُمْ tevriyeli bir lafız olup biri yakın diğeri uzak iki manası vardır. Lafzın yakın manası “yaralamak, ciltte kan izinin oluşması” gibi anlamlardır.²²⁶

Zemahşerî, Kurtûbî, İbn Kesîr, İbn Âşûr, İbn Atıyye ve Sâbûnî جَرَحْتُمْ kelimesiyle ilgili lafzının yakın manasını dikkate aldığımızda âyette geçen lafızdan ilk akla gelen mana “yaraladığınız şeyi” manası olacaktır. جَرَحْتُمْ lafzının uzak manasının ise “işlediğiniz ameller, günahlar” manasında olduğunu söylemişlerdi.²²⁷ ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ Câsiye sûresi 21. âyette “Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları gibi

²²⁴ el-En’âm, 6/60.

²²⁵ Abdülazîz Atîk, *İlmü’l-bedî*, 125; Besyûnî, *İlmü’l-Bedî*, 174.

²²⁶ Râgıb, *Müfredâtu elfâzı’l-Kur’an*, 190.

²²⁷ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 331; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 8/408; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/266; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 7/276; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 2/300; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, 4/537; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1/395.

mi yapacağımızı zannediyorlar? Verdikleri hüküm ne kötü!” Âyette geçen اجْتَرَحُوا lafzının kullanıldığı kötülükleri işleme manası جَرَحْتُمْ lafzından kastedilenin işlediğiniz günahlar olduğunu destekler mahiyettedir.²²⁸ İbn Âşûr, âyetin Allah müminleri ikaz mahiyetinde gündüz neler işlediklerini bildiğini bildirirken aynı ifade kâfirler için ise bir tehdit mahiyetinde olduğunu ifade etmiştir.²²⁹

Âyetteki اجْتَرَحُوا lafzının tevriyeli kullanıldığı kabul edilerek bu mana esas alınırsa âyetin tevriyeli meâli şu şekildedir:

“Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O’dur. Sonra dönüşünüz yine O’nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir.”

Âyette tevriyeli lafız olan جَرَحْتُمْ kelimesinin uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

3.1.6. Tevbe Sûresi 38. Âyet

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ أَنْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنْتَقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ﴾

“Ey iman edenler! Size ne oldu ki, ‘Allah yolunda seferber olun’ denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır.”²³⁰

Hasan Uçar, âyette geçen إِلَى الْأَرْضِ cümlesinde tevriye sanatı olduğunu ifade etmiştir.²³¹ Uçar’a göre, إِلَى الْأَرْضِ cümlesinin yakın anlamı “Bulunduğunuz yere yığılıp kaldınız ve yerlerinize çakılıp kalıyorsunuz”

²²⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 7/276.

²²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 7/276.

²³⁰ *et-Tevbe*, 9/38.

²³¹ Uçar, *Kerîm 'deki Anlamsal Kur'ân-ı Kerîm 'deki Anlamsal Bedî' Sanatları*, 41.

manalarıdır.²³² Cümlelerin uzak manası ise “makam ve derece olarak sabit kaldınız”
dır.²³³

Zemahşerî, İbn Kesîr, Kurtubî, Endelûsî, İbn Âşûr ve Sâbûnî’ye göre âyetin konusu mevsimin sıcak olmasından dolayı ağaçların gölgesine çekilip yavaştan alarak cihadı terkedenleri kınama ve Tebûk gazvesinden geri kalan müslümanları azarlamadır. Allah (c.c.) şiddetli yaz sıcağında dünya nimetlerine meyleden, meyveleri ve ağaç gölgesini güzel bulup Allah’ın (c.c.) düşmanlarına karşı cihada çıkın dendiği zaman ağırdan alan ve Tebûk Gazvesinde Hz. Peygamberden (s.a.v.) geri kalanları azarlama manasında “Size ne oluyor da yerinize çakılıp kaldınız” demiştir.²³⁴ اِنَّا قُلْنَا لِلْأَرْضِ cümlesinin makam ve derece olarak sabit kaldınız manası Müslümanlar için Allah’ın (c.c.) emrine karşı gelip kendilerine şeref ve makam kazandıracak cihaddan geri kalmaları sebebiyle derecelerinin yükselmemesi ve sabit kalmasıdır.²³⁵

Âyette geçen اِنَّا قُلْنَا لِلْأَرْضِ cümlesinde tevriyeli kullanımın varlığı kabul edildiği takdirde âyetin meâli şu şekilde olur:

“Ey iman edenler! Size ne oldu ki, “Allah yolunda seferber olun” denilince yerinize çakılıp kaldınız (makam ve derece olarak sabit kaldınız) yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır.”

Âyette tevriyeli lafız olan اِنَّا قُلْنَا لِلْأَرْضِ lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.

²³² Râgıb, *Müfredâtu elfâzı l-Kur’an*, 175.

²³³ Uçar, *Kerîm’deki Anlamsal Kur’ân-ı Kerîm’deki Anlamsal Bedî’ Sanatları*, 41.

²³⁴ Zemahşerî, *Tefsîru l-Keşşâf*, 433; İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur’âni l-Azîm*, 4/153; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi l-Kur’ân*, 10/207; Endelûsî, *el-Bahru l-muhît*, 5/418; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 10/197; Sâbûnî, *Safvetü t-Tefsîr*, 1/535.

²³⁵ Uçar, *Kerîm’deki Anlamsal Kur’ân-ı Kerîm’deki Anlamsal Bedî’ Sanatları*, 41.

3.1.7. Yûsuf Sûresi 23. Âyet

﴿وَرَاوَدَتْهُ الْفَاطِمَةُ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ﴾

“Evinde bulunduğu kadın, onunla birlikte olmak istedi. Kapıları iyice kapattı ve ‘Haydi gel!’ dedi. O da ‘Hâşâ, Allah’a sığınırım! Kocan benim velînimetimidir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki zâlimler iflah olmaz!’- dedi.”²³⁶

Ahmed Halife âyette geçen رَبِّي lafzında tevriye sanatı olduğunu ifade etmiştir.²³⁷ Halife’nin izahına göre; رَبِّ ifadesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. رَبِّ Lafzının yakın manası Allah’ın (c.c.) isimlerinden birisidir ve “ilah” manasındadır.²³⁸ رَبِّ lafzının uzak manası ise “efendi, sahip ve terbiye edici” manlarına gelmektedir.²³⁹

Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, İbn Kesîr, Kurtubî, Endelûsî, İbn Atıyye ve Sâbûnî âyette yer alan إِنَّهُ رَبِّي cümlesinde geçen إِنَّهُ zamirinin raci olduğu yerin ihtimalli olduğunu zamirin Allah (c.c.) lafzına raci olacağı gibi Hz. Yusuf Peygamberin efendisi konumunda olan Kıtfire de raci olabileceğini ifade etmişlerdir.²⁴⁰ Âyette geçen إِنَّهُ zamirinin Allah (c.c.) lafzına raci olduğunu söyleyen Endelûsî Hz. Yusuf’un yaratılmış olan birisi için “O benim Rabbimdir.” veya “Efendimdir.” demesi doğru olmaz. Çünkü hakikatte Hz. Yusuf’u atıldığı kuyudan kurtaran ve ona makamların en güzelini veren Rabbi Allah’tır.²⁴¹ Zamirin mercii Allah (c.c.) lafzı olursa رَبِّ kelimesinin yakın manası kastedileceğinden dolayı

²³⁶ Yûsuf, 12/23.

²³⁷ Ahmed Halife, *Belâgat et-Tevriye ve eseriâ fî te’vîli el-Âyâtü’l-Kur’âniyye*, 26.

²³⁸ Râzî, *Muhtaru’s-sihah*, 96; Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu’l-luga ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*, 416; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 606; Râgıb, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’an*, 336.

²³⁹ Râzî, *Muhtaru’s-sihah*, 96; Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu’l-luga ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*, 416; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 606.

²⁴⁰ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 509; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/379; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 11/310; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, 6/257; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 3/233; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 12/251; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/47.

²⁴¹ Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, 6/257.

tevriye sanatı gerçekleşmez ve âyetin meâli şu şekilde olur: “Evinde bulunduğu kadın, onunla birlikte olmak istedi. Kapıları iyice kapattı ve ‘Haydi gel!’ dedi. O da ‘Hâşâ, Allah’a sığınırım! O benim rabbimdir bana iyi baktı. Gerçek şu ki zâlimler iflah olmaz!’ dedi.” Şâyet إِنَّهُ lafzındaki zamirin mercii Hz. Yusuf peygamberin efendisi konumunda olan Kıtîre raci olursa o zaman رَبِّ kelimesinin uzak manası kastedilmiş olur ve âyette tevriye sanatı gerçekleşir. Tевriye sanatına uygun olarak âyetin meâli şu şekildedir:

“Evinde bulunduğu kadın, onunla birlikte olmak istedi. Kapıları iyice kapattı ve ‘Haydi gel!’ dedi. O da ‘Hâşâ, Allah’a sığınırım! Kocan benim velînimetimidir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki zâlimler iflah olmaz!’ dedi.”

Âyette tevriyeli lafız olan رَبِّ lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

3.1.8. Kehf Sûresi 73. Âyet

﴿قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا﴾

“Mûsâ, ‘Unuttuğum şeyden dolayı beni paylama ve işimi çıkmaza sokma!’ dedi.”²⁴²

Âyette geçen لَا تُؤَاخِذْنِي lafzında tevriye sanatı vardır. لَا تُؤَاخِذْنِي lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. لَا تُؤَاخِذْنِي lafzının yakın manası “beni kınama, beni azarlama”dır.²⁴³ لَا تُؤَاخِذْنِي lafzının uzak manası ise beni “mazur gör, özür dilerim ve beni sorumlu tutma” gibi manalara gelir.²⁴⁴ Âyetin konusu Hz. Musa (a.s.) yol arkadaşı olan Hızır (a.s.) arasında yaptıkları yolculuk anlaşması olup Musa (a.s.) yolculuk esnasında arkadaşı Hızır’ın yaptığı işlerle ilgili kendisine herhangi bir soru sormayacağını söylemesi üzerine bindikleri gemide Hızır’ın gemiyi deldiğini

²⁴² el-Kehf, 18/73.

²⁴³ Râzî, *Muhtaru’s-sıhah*, 4; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhit*, 41; Cevherî, *es-Sihâh*, 28; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı’l-Kur’an*, 67.

²⁴⁴ Râzî, *Muhtaru’s-sıhah*, 4; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhit*, 41; Cevherî, *es-Sihâh*, 28; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı’l-Kur’an*, 67.

gördüğünde Musa (a.s.) Hızır'a (a.s.) hitaben²⁴⁵ Kehf sûresi 71. âyette ﴿فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا﴾ “Bunun üzerine birlikte yürüdüler. Kıyıya ulaşip gemiye bindikleri zaman o kul gemiyi deldi. Mûsâ, ‘İçindekileri boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!’ dedi.”²⁴⁶ şeklinde soru sorması üzerine Hızır (a.s.) Musa’ya (a.s.) Kehf sûresi 72. âyette ﴿قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ Hızır “Ben sana, sen benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi?” dedi.²⁴⁷ Hz. Musa (a.s.) yol arkadaşı olan Hızır’la yaptıkları anlaşma gereği Hızır’ın yolculuk esnasında yaptıklarıyla ilgili herhangi bir soru sormayacağı sözünü yerine getiremeyince yaptığı işten dolayı duyduğu üzüntüyü ifade etmek için tevriye sanatı yoluyla yakın manası “kınama” ve “azarlama” olan لَا تُؤَاخِذْنِي lafzını kullanmış bununla lafzın uzak manası olan “mazur görmek ve özür dilemek” manalarını kastetmiştir.²⁴⁸ Âyette geçen لَا تُؤَاخِذْنِي lafzının uzak manası tercih edilirse tevriye sanatı gerçekleşmiş olur. Tevriye sanatına uygun olarak âyetin meâli şu şekildedir:

“Mûsâ, ‘Unuttuğum şeyden dolayı beni mazur gör ve işimi çıkmaza sokma!’ dedi.”

Âyette tevriyeli lafız olan لَا تُؤَاخِذْنِي lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.

3.1.9. Tâhâ Sûresi 5. Âyet

﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ﴾

“Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir.”²⁴⁹

²⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/182.

²⁴⁶ el-Kehf, 18/71.

²⁴⁷ el-Kehf, 18/72.

²⁴⁸ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 626; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 13/329; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/182; Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, 7/207.

²⁴⁹ Tâhâ, 20/5.

Sekkâkî, Kazvînî, Taftazânî, Süyûtî ve Besyûnî âyetinde geçen اسْتَوَى lafzında tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.²⁵⁰ Bu âlimler şu açıklamayı yapmışlardır: Âyetinde geçen اسْتَوَى lafzının birçok anlamı vardır. Sözlükte اسْتَوَى “mutedil olmak, düzeltmek, düzgün olmak” سَوَّيْتُ الشَّيْءَ فَاسْتَوَى “Ben bir şeyi düzelttim oda düzeldi.” cümlesinde olduğu gibi. Bir başka sözlük manası “yaşlanmak” tır. Gençlik yılları nihâyete eren veya kırk yaşına ulaşan kişi için استوى الرجل “Adam yaşlandı” denir.²⁵¹ Sözlükte zikredilen manalardan biri de “Yönelmek, kastetmektir. قصده استوى الى الشَّيْءَ قصده “bir şeye yöneldi onu kastetti” veya استوى الى السماء “semaya yöneldi.”²⁵² Cümlesinde olduğu gibi. Bir diğer sözlük manası ise “Yerleşmek, oturmak” استوى على ظهر دابته “hayvanın sırtına yerleşti” yani استقرّ علا “hayvanın sırtına çıktı” ve “oraya yerleşti.”²⁵³ cümlelerinde olduğu gibi. Sözlük manalarında bir diğeri ise “Hâkim olmak, hâkimiyeti altına alma, galip olmak” tır. قد استوى بشر على العراق من غير سيف ودم “Bişr Irakı hâkimiyeti altına aldı. Kılıç kullanmadan ve kan akıtmadan.”²⁵⁴ şiiirindeki kullanımı gibi. Ancak استَوَى lafzının hakimiyet kurma hükümlerine altına almak gibi manaları taşıması için على harf-i cerriyle kullanılması gerekir.

Süyûtî’ye göre yukarıdaki âyetinde geçen اسْتَوَى lafzının biri yakın diğeri uzak iki manası vardır استَوَى lafzının manalarından yakın olanı الاستقرار في المكان “bir yere yerleşmek ve yer tutmak” gibi anlamlar olurken استَوَى lafzının uzak manası ise الاستيلاء “bir yeri hâkimiyeti altına almak, hükümlerine kurmak” tır.²⁵⁵

Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, Kurtubî, İbn Kesîr, İbn Atıyye, İbn Âşûr ve Sâbûnî âyetinde geçen اسْتَوَى lafzının yakınmanasın olan الاستقرار في المكان “bir yere

²⁵⁰ Sekkâkî *Miftâhu’l-‘ulûm*, 427; Kazvînî, *el-İzah fî Ulumi’l-Belâğ*, 267; Teftâzânî *el-Mutavvel*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2013) 652; Süyûtî *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 586; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi’l-Cuman*, 259; Besyûnî, *İlmu’l- Bedî*, 175, Aynı şekilde استَوَى lafzının geçtiği diğer âyetlerde de tevriye sanatından bahsedilebilir. Bkz. el-Bakara, 2/29, el-A’râf, 7/54, Yûnus, 10/3; er-Ra’d, 13/2; el-Furkân, 25/59; es-Secde, 32/4; Fussilet, 41/11; el-Hadîd, 57/4.

²⁵¹ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhit*, 826; Cevherî, *es-Sihâh*, 569; Muhyiddîn Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-kerîm ve beyânüh*, 6/161, 162.

²⁵² Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhit*, 826; Cevherî, *es-Sihâh*, 569; Muhyiddîn Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-kerîm ve beyânüh*, 6/162.

²⁵³ Cevherî, *es-Sihâh*, 569; Muhyiddîn Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-kerîm ve beyânüh*, 6/162.

²⁵⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, 569.

²⁵⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 586; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi’l-Cuman*, 259.

yerleşmek” yerine lafzın uzak manası olan الاستيلاء و الملك “hâkimiyeti altına almak” manasının tercih edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü استَوَى lafzının yakın manası tercih edilirse bu mana mekândan münezzeh olan Allah (c.c.) için bir yer bir mekân tahsis etmek ve yaratılmış olanlara benzemek gibi manalara gelecektir ki bu da Yüce Allah’ın mekândan münezzeh olma sıfatına ve yaratılmış olanlara benzememe vasfına uygun olmayacaktır.²⁵⁶

Âyette geçen استَوَى lafzının uzak manası olan الاستيلاء و الملك bir yeri hâkimiyeti altına almak, hükümrânlık kurmak tercih edildiği takdirde âyette tevriye sanatı gerçekleşmiş olur ve âyetin tevriye sanatına uygun meâli şöyledir:

“Rahmân olan Allah arş üzerinde hükümrânlığını kurdu.”

Âyette استَوَى lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mücerrededir.

Aynı şekilde استَوَى fiilinin geçtiği Bakara Sûresinin 29., A’râf Sûresinin 54.; Yûnus Sûresinin 3.; Ra’d Sûresinin 2.; Furkân Sûresinin 59.; Secde Sûresinin 4.; Fussilet Sûresinin 11.; Hadîd Sûresinin 4. âyetleri de benzer şekilde anlaşılabilir.

3.1.10. Sâffât Sûresi 89. Âyet

﴿قَالَ إِنِّي سَقِيمٌ﴾

“Ben rahatsızım” dedi.²⁵⁷

Ahmed Halîfe ve Hasan Uçar âyette yer alan سَقِيمٌ kelimesinde tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.²⁵⁸ Halife’nin ve Uçar’ın açıklamalarına göre, سَقِيمٌ lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. سَقِيمٌ lafzının yakın manası “hastalık” tır.²⁵⁹ سَقِيمٌ lafzının

²⁵⁶ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 651; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/238; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 3/427; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 4/37; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 16/187 Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, 2/230; Süyûtî *el-İtkân*, 586; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi’l-Cuman*, 259; Besyûnî, *İlmu’l-Bedî*, 176.

²⁵⁷ es-Sâffât, 37/89.

²⁵⁸ Ahmed Halife, *Belâgat*, 27Uçar, *Kur’ân-ı Kerîm’deki Anlamsal Bedî Sanatları*, 36.

²⁵⁹ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhîd*, 784; Râzî, *Muhtaru’s-sıhah*, 128; Cevherî, *es-Sihâh*, 546; Râgıb, *Müfredâtü elfâzı’l-Kur’ân*, 415; Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 2/258.

uzak manasları ise “rahatsızlık duymak, hüzn, keder, dert, endişe” gibi anlamlardır.²⁶⁰ Âyetin konusu Hz. İbrahim’in kavmi tarafından kendi batıl inançlarına göre bayram olarak kutladıkları bir etkinliğe davet etmeleri üzerine Hz. İbrahim’in bu davetten içten içe yüz çevirmesi ve lafzı tevriyeli kullanarak bunu reddetmesidir. Kavmi Hz. İbrahim’i davet edince Hz. İbrahim ﴿فَنظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ﴾

“Sonra yıldızlara şöyle bir baktı”²⁶¹ ve ﴿فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ﴾ “Ben rahatsızım, dedi.”²⁶²

Tefsir âlimlerinden Kurtubî, İbn Kesîr, Endelûsî, İbn Atıyye ve Sâbûnî âyetle ilgili şu açıklamayı yapmışlardır. Hz. İbrahim’in kavmi yıldız ilmine inanan ve itibar eden bir topluluk oldukları için kavminin inançlarına uygun bir mazeret ortaya koyan Hz. İbrahim’in yıldızlara bakıp ben hastayım demesinden Hz. İbrahim’in veba hastalığına yakalandığını zannedip ona inandılar ve hemen orayı terk ederek Hz. İbrahim’i inandıkları putlarla baş başa bıraktılar.²⁶³ Âyette geçen سَقِيمٌ lafzının yakın manası olan hastalık manası dikkate alındığında âyette tevriye sanatının varlığından bahsedemeyiz. Aslında hasta olmayan Hz. İbrahim’in hastayım demesi ise gerçek olmayan bir ifadedir. Hz. İbrahim’in gerçekte olmayan bir şeyi söylemesi ise bir peygamberde asla bulunmayacak bir vasıftır. O zaman âyet-i kerîme için en uygun açıklama tevriye sanatı yoluyla yapılabilir. Çünkü tevriye sanatının yapılma amaçlarından bir tanesi de mütekellimin bulunduğu ortamda kendini rahatça ifade edemediği ve kendini güvende hissetmediği zamanlarda tevriye sanatına başvurmasıdır. Aynı zamanda Hz. İbrahim’in kavminin davetine icabet etmek istetmemesinin bir diğer nedeni ise âyet-i kerîmenin devamında gelen âyetlerde ifade edildiği üzere puthanedeki putları kırmak istemesidir. ﴿فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ فَرَاعَ إِلَىٰ إِلَٰهِتِهِمْ﴾ “İbrâhim gizlice tanrılarının yanına vardı.”²⁶⁴ “Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?”

²⁶⁰ Râzî, *Muhtaru's-sihah*, 128; Cevherî, *es-Sihâh*, 546.

²⁶¹ es-sâffât, 37/88.

²⁶² es-sâffât, 37/89.

²⁶³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 18/51; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/25; Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, 9/110; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 4/478; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/38.

²⁶⁴ es-sâffât, 37/91.

dedi; فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ”²⁶⁵ “Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?”²⁶⁵ “Sonra onlara güçlü darbeler indirmeye başladı.”²⁶⁶ Hz. İbrahim putlarla ilgili planını icra etmek için puthanede yalnız kalması gerektiğini biliyordu, bunun için kavminden hiçbir kimsenin bulunmaması gerekirdi. Aksi takdirde Hz. İbrahim’in putlarına yaptıklarını gördükleri takdirde Hz. İbrahim’e bir fenalık yapabilirlerdi. Hz. İbrahim bu endişesini tevriye sanatı yoluyla gidermiştir. Çünkü tevriye sanatına başvurma nedenlerinden biri de mütekellimin güvenlik endişesinin olmasıdır. Âyette geçen سَقِيمٌ lafzının uzak manaları olan “rahatsızlık duymak, hüznün, keder, dert, endişe” gibi anlamlar tercih edilirse سَقِيمٌ lafzında tevriye sanatı gerçekleşmiş olur. Kurtubî, İbn Atıyye ve Sâbûnî “Ben rahatsızım” cümlesiyle ilgili olarak şu izahatları yapmışlardır. Hz. İbrahim kavminin halini görüp onları defalarca Allah’a (c.c.) inanmaya davet edip O’ na ortak ve kendilerine zarar ve faydası olmayan putları ilah edinmekten menetmesine rağmen kavminin inatla Allah’ı inkâr edip putlara tapmaya devam etmelerinden dolayı duyduğu hissi kederi ve kalbindeki hüznü kastederek سَقِيمٌ lafzını kullanmış ve bu kelimenin uzak manasını kastetmiştir.²⁶⁷ Âyette geçen سَقِيمٌ lafzının tevriyeli kullanıldığı kabul edilerek esas alınırsa âyet’in meâli şu şekilde olur:

“Ben gönlümden rahatsızım dedi.”

Âyette tevriyeli lafız olan سَقِيمٌ lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

3.1.11. Sâd Sûresi 75. Âyet

﴿قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي ۖ أَتَعْتَبِرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْغَالِينَ﴾

“Allah, ‘Ey İblîs’ dedi, ‘Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?’ ”²⁶⁸

²⁶⁵ es-sâffât, 37/92.

²⁶⁶ es-sâffât, 37/93.

²⁶⁷ İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 4/478; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 7/25; Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr*, 3/38.

²⁶⁸ Sâd, 38/75.

Ahmed Halifeye göre âyette yer alan بِيَدَيْ lafzında tevriye sanatı vardır.²⁶⁹ بِيَدَيْ lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. بِيَدَيْ lafzının yakın manaları “el, uzuv, organ” gibi manalara gelmektedir.²⁷⁰ بِيَدَيْ lafzının uzak manaları ise “güç, kuvvet ve kudret” gibi anlamlara gelmektedir.²⁷¹ Ancak âyette geçen بِيَدَيْ lafzının yakın manası olan “el”in Allah (c.c.) hakkında düşünülmesi mümkün değildir. Çünkü Şûrâ sûresinin 11. âyetinde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:²⁷² ﴿فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ “Gökleri ve yeri yaratan O’dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. O’na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür.”²⁷³ Aynı şekilde İhlâs sûresinin 4. âyetinde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ “O’nun hiçbir dengi yoktur.”²⁷⁴ Âyette geçen بِيَدَيْ lafzının yakın manası olan el manası tercih edildiği takdirde Allah’ın yarattıklarına teşbih ve temsilden uzak olma vasfına uygun olmayacağından dolayı بِيَدَيْ lafzının uzak manaları olan “kudret ve kuvvet” anlamlarının tercih edilmesi daha isabetlidir. Çünkü subhan olan Allah (c.c.) yarattıklarına teşbih ve temsilden münezzehtir.²⁷⁵

Âyette yer alan بِيَدَيْ lafzının tevriyeli kullanıldığı kabul edilerek zikredilen mana esas alınırsa âyetin meâli şu şekilde olur:

“Allah, ‘Ey İblîs’ dedi, ‘Kudretimle yarattığım şu varlığın önünde saygıyla eğilmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taşıyorsun yoksa ululardan mısın?’”

Âyette tevriyeli lafız olan بِيَدَيْ lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

²⁶⁹ Ahmed Halife, *Belâgat et-Tevriye ve eserihâ fî te’vîli el-Âyâtü’l-Kur’âniyye*, 33.

²⁷⁰ Râgıb, *Müfredâtü elfâzı’l-Kur’an*, 889.

²⁷¹ Râzî, *Muhtaru’s-sıhah*, 309; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhîr*, 1795; Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu’l-luga ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*, 1282.

²⁷² Ahmed Halife, *Belâgat et-Tevriye ve eserihâ fî te’vîli el-Âyâtü’l-Kur’âniyye*, 33.

²⁷³ eş-Şûrâ, 42/11.

²⁷⁴ el-İhlâs, 112/4.

²⁷⁵ İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 4/514; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhîr*, 9/174; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/65.

3.1.12. Zumer Sûresi 67. Âyet

﴿وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ □ وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾

“Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O’nun avucundadır; gökler de O’nun kudret elinde dörülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir.”²⁷⁶

Sekkâkî âyette geçen بِيَمِينِهِ kelimesinde tevriye sanatı olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁷ يَمِين lafzı iki manası olan teviriyeli bir lafızdır. يَمِين lafzının yakın manası insanın vücudunun bir parçası olan “el, yemin, güney ve sol taraf”tır.²⁷⁸ “Güç, kuvvet ve bereket” ise يَمِين lafzının uzak manalarıdır.²⁷⁹ Aşağıdaki şiirlerde geçen يَمِين lafzı “güç ve kuvvet” manasında kullanılmıştır:

إذا ما راية رفعت لمجد تلقاها عرابة باليمين

Bayrak şâyet şan ve şeref için yükseltilecekse / Arabe onu gücü ve kudretiyle karşılar.²⁸⁰

ولما رأيت الشمس أشرق نورها تناولت منها حاجتي بيمين
شنيفا ثم فاران بعده وكان على الآيات غير أمين قتلت

Güneşin nurunu parlattığını gördüğümde / İhtiyacımı ondan gücümle alıverdim.

Önce Şenifi sonra Faran’ı / öldürdüm ikisi de belgelerde emin kişiler değillerdi.²⁸¹

²⁷⁶ ez-Zumer, 39/67.

²⁷⁷ Sekkâkî Miftâhu’l-‘ulûm, 427.

²⁷⁸ Fîruzâbâdî, el-Kâmûsu’l-Muhit, 1795; Râzî, Muhtaru’s-sıhah, 311; Cevherî, es-Sıhâh, 1282; Râgıb, Müfredâtu elfâzı’l-Kur’an, 893.

²⁷⁹ Râzî, Muhtaru’s-sıhah, 310; Cevherî, es-Sıhâh, 1277.

²⁸⁰ Kurtubî, el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân, 18/309.

²⁸¹ Kurtubî, el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân, 18/309.

Zemahşerî âyette geçen يَمِين lafzının Allah'ın (c.c.) azameti ve yüceliğini işaret ettiğini, lafzın yakın manalarından herhangi birisinin kastedilmediğini ifade etmiştir.²⁸² Sâbûnî ise يَمِين lafzının uzak manasının kastedildiğini söylemiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) şu hadisini zikretmiştir. وَيَطْوِي السَّمَوَاتِ بِيَمِينِهِ، “Allah yeri kabzasına alır gökleri de kudretiyle bükerek”, sonra şöyle der: أَنَا الْمَلِكُ، أَيْنَ مُلْكُ الْأَرْضِ “Melik benim yer yüzünün kralları nerede?”²⁸³

Endelûsî âyette yer alan يَمِين lafzının yakın manası olan “el ve yön” manalarının Allah’a (c.c.) isnad edilmelerinin imkânsız olduğunu “Allah'ın (c.c.) bunlardan münezzehtir” diyerek lafzın uzak manasını tercih ettiğini ifade etmiştir.²⁸⁴

Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, Kurtubî, İbn Kesîr, İbn Atıyye el-Endelûsî İbn Âşûr ve Sâbûnî yukarıdaki âyette geçen يَمِين lafzının yakın manaları yerine uzak olan manalarından “güç, kudret ve kuvvet” manalarının tercih edilmesinin daha uygun olduğunu ifade etmişlerdir.²⁸⁵

Âyette yer alan يَمِين lafzında tevriye sanatının varlığı kabul edildiği takdirde âyetin meâli şu şekilde olur:

“Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudretiyle dörülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir.”

Âyette tevriyeli lafız olan يَمِين lafzının yakın anlamıyla uyumlu olarak مَطُورَات lafzı zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i muraşşahadır.

Aynı şekilde âyette yer alan قَبْضَتُهُ lafzı da tevriyelidir.²⁸⁶ قَبْضَتُهُ lafzının yakın manası “elinde, avucunda olmak” anlamına gelir.²⁸⁷ Lafzın uzak manası ise “gücü ve

²⁸² Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 947.

²⁸³ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/87.

²⁸⁴ Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, 9/220.

²⁸⁵ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 947; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/309; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/113, 114; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 5/541; Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, 9/220; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 24/63; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/87.

²⁸⁶ Sekkâkî *Miftâhu'l-'ulûm*, 427.

kudreti altında olmak” demektir.²⁸⁸ Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, Kurtubî, İbn Kesîr, İbn Atıyye el-Endelûsî İbn Âşûr ve Sâbûnî âyette yer alan قَبَضَتْهُ lafzından kastedilen mananın el, avuç manaları olmadığını, kelimenin uzak anlamı olan Allah’ın (c.c.) gücü ve kudreti olduğunu ifade etmişlerdir.²⁸⁹

Âyetteki قَبَضَتْهُ lafzının tevriyeli olarak kullanıldığı kabul edilirse tevriye sanatı gerçekleşir. Âyetin tevriye sanatına uygun meâli şu şekildedir:

“Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O’nun kudreti altındadır. Gökler de O’nun kudretiyle dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir.”

Âyette tevriyeli lafız olan قَبَضَتْهُ lafzının yakın ve uzak anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

3.1.13. Duhân Sûresi 19. Âyet

﴿وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ﴾

“Kuşkusuz size, söylediklerimi kanıtlayacak açık bir delil sunacağım.”²⁹⁰

Hasan Uçar âyette geçen سُلْطَانٍ lafzında tevriye sanatı olduğunu ifade etmiştir.²⁹¹ Hasan Uçar şu açıklamayı yapmıştır: “سُلْطَانٍ kelimesinin yakın anlamı “güç, kudret, otorite” dir.”²⁹² سُلْطَانٍ lafzının uzak manası ise “hüccet ve delil”dir.²⁹³ Âyette Musa (a.s) ile Firavun’un mücadelesinden bahsedilmekte Musa (a.s) Firavun

²⁸⁷ Râzî, *Muhtaru's-sıhah*, 217; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 652; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, 1282; Cevherî, *es-Sihâh*, 912.

²⁸⁸ Râzî, *Muhtaru's-sıhah*, 217; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 652; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, 1282; Cevherî, *es-Sihâh*, 912.

²⁸⁹ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 947; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 18/309; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/113, 114; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 5/541; Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, 9/220; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 24/63; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/87.

²⁹⁰ ed- Duhân, 44/19.

²⁹¹ Uçar, *Kur'an-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları*, 40.

²⁹² Râzî, *Muhtaru's-sıhah*, 130; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 420; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, 791; Cevherî, *es-Sihâh*, *Tâcu'l-luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, 552.

²⁹³ Râzî, *Muhtaru's-sıhah*, 130; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 420; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, 791; Cevherî, *es-Sihâh*, 552.

ve adamlarını Allah'a karşı kibirlenmemeleri ve böbürlenip O'na itaattan yüz çevirmemeleri konusunda uyarmakta ve kendilerine bir takım “mucizeler ve deliller” getirdiğini سُلْطَانِ kelimesiyle söylemektedir.²⁹⁴

Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, İbn Kesîr, Kurtubî, İbn Atıyye, Endelûsî, İbn Âşûr ve Sâbûnî âyette geçen سُلْطَانِ lafzının “delil ve hüccet” manalarında kullanıldığını ifade etmişlerdir.²⁹⁵

Âyetteki سُلْطَانِ lafzının tevriyeli olarak kullanıldığı esas alınırsa tevriye sanatı gerçekleşir. Âyetin tevriye sanatına uygun meâli şu şekildedir:

“Kuşkusuz size, söylediklerimi kanıtlayacak açık bir delil sunacağım.”

Âyette tevriyeli lafız olan بِسُلْطَانِ lafzının yakın ve uzak anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

3.1.14. Vâkı‘a Sûresi 34. Âyet

﴿وَفُرُشٍ مَّرْفُوعَةٍ﴾

“Kabartılmış döşekler üzerinde (olacaklar).”²⁹⁶

Âyette geçen وَفُرُشٍ lafzında tevriye sanatı vardır. وَفُرُشٍ lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. وَفُرُشٍ lafzının yakın manası “döşek, yatak” gibi manalara gelmektedir.²⁹⁷ Bakara sûresinin 22. âyeti وَفُرُشٍ lafzının yakın manasını destekler mahiyettedir. ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً □ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ “Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmuştur; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler

²⁹⁴ Uçar, *Kur’ân-ı Kerîm’deki Anlamsal Bedî’ Sanatları*, 40.

²⁹⁵ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 1000; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 7/251; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 19/112; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 5/71; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhîr*, 9/401; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 25/297; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/173.

²⁹⁶ el-Vâkıâ, 56/34.

²⁹⁷ Râzî, *Muhtaru’s-sıhah*, 208; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı’l-Kur’an*, 629; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhîr*, 1234; Cevherî, *es-Sihâh*, 880.

çıkarmıştır; artık siz de bile bile O'na eş ve ortaklar koşmayın.”²⁹⁸ وَفُرُشٍ lafzının uzak manası ise “hanım, erkeğin eşi” gibi manalara gelir.²⁹⁹ Zemahşerî ve Endelûsî âyette yer alan وَفُرُشٍ lafzının yakın manası olan “yatak” manası yerine uzak manası olan “eş” manasının tercih edilebileceğini söylemişlerdir.³⁰⁰ Çünkü sonraki âyetlerde kadınlardan bahsedilmektedir: ﴿إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنِشَاءً﴾ “Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır.”³⁰¹ ﴿فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا﴾ “Onları eşlerini bâkire, kılmışızdır”.³⁰² ﴿عُرُبًا أَتْرَابًا﴾ “Eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt kılmışızdır.”³⁰³

Âyet-i kerîmedeki وَفُرُشٍ lafzının uzak manasını tercih ettiğimiz takdirde tevriye sanatı gerçekleşmiş olacaktır. Âyetin tevriye sanatına uygun meâlî şu şekildedir:

“Yüceltilmiş eşleri onlarla olacak.”

Âyetteki tevriyeli lafız olan وَفُرُشٍ lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

3.1.15. İnsân Sûresi 19. Âyet

﴿وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وُلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنْثُورًا﴾

“Her birinin etrafında ölümsüz gençler pervane olur. Baktığında onları etrafa saçılmış inciler sanırsın.”³⁰⁴

Zerkeşî, Ahmed Halife, Hasan Uçar âyette geçen مُّخَلَّدُونَ lafzında tevriye olduğunu ifade etmişler ve şu şekilde izahta bulunmuşlardır.³⁰⁵

²⁹⁸ el-Bakara, 2/22.

²⁹⁹ Râzî, *Muhtaru's-sıhah*, 208; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 629; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 1234; Cevherî, *es-Sıhâh*, 880.

³⁰⁰ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 1077; Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, 10/82.

³⁰¹ el-Vâkîâ, 56/35.

³⁰² el-Vâkîâ, 56/36.

³⁰³ el-Vâkîâ, 56/37.

³⁰⁴ el-İnsân, 76/19.

مُخَلَّدُونَ lafzının yakın manası “ebedi olmak, ölümsüz olmak” gibi manalara gelir.³⁰⁶ مُخَلَّدُونَ lafzının uzak manası ise “kulağında küpe olan hizmetçi, süslenmiş, genç, değişmeyen” manalarına gelmektedir.³⁰⁷ Allah’ın (c.c.) emirlerine itaat eden iyi kullara cennette hizmet etmek için etraflarında gezen, bilezik ve küpeler takılmış olan, inci gibi parlayan genç hizmetçiler vardır.³⁰⁸ Âyette geçen مُخَلَّدُونَ lafzının yakın manası olan “ebedilik” anlamı yerine uzak manası olan “süslenmiş, küpeli hizmetçi, genç” manalarının tercih edilebilir. مُخَلَّدُونَ lafzının yakın manası yerine uzak manası tercih edildiği takdirde âyette tevriye sanatı gerçekleşmiş olur. Âyetin tevriye sanatına uygun anlamı şu şekildedir:

“Her birinin etrafında süslenmiş inci gibi parlayan gençler pervane olur. Baktığında onları etrafa saçılmış inciler sanırsın.”

Âyetteki tevriyeli lafız olan مُخَلَّدُونَ lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

3.1.16. Gâşiye Sûresi 8. Âyet

﴿وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ﴾

*“O gün kimi yüzler de mutludur.”*³⁰⁹

Zerkeşî ve Hasan Uçar âyette geçen نَاعِمَةٌ kelimesinde tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.³¹⁰ Bu âlimlerin açıklamalarına göre âyetteki نَاعِمَةٌ lafzının biri yakın diğeri uzak iki manası vardır. نَاعِمَةٌ lafzının yakın manaları “yumuşaklık,

³⁰⁵ Zerkeşî el-Burhan fî ulûmi 'l-Kur'ân, 3/493; Ahmed Halife, Belâgat, 20; Uçar, Kur'ân-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları, 37.

³⁰⁶ Râzî, Muhtaru's-sıhah, 77; Cevherî, es-Sihâh, 336; Râgıb, Müfredâtü elfâzı 'l-Kur'an, 291.

³⁰⁷ Râzî, Muhtaru's-sıhah, 299; Râgıb, Müfredâtü elfâzı 'l-Kur'an, 292; Zerkeşî, el-Burhan fî Ulûmi 'l-Kur'ân, 493; Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân, 21/479; İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 8/292.

³⁰⁸ Zemahşerî, Tefsîru'l-Keşşâf, 1066; Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân, 21/479; İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 8/292; İbn Atıyye, el-Muharrarü'l-Vecîz, 5/413.

³⁰⁹ el-Gâşiye, 88/8.

³¹⁰ Zerkeşî el-Burhan fî ulûmi 'l-Kur'ân, 3/493; Uçar, Kur'ân-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları, 39.

tazelik, incelik”tir.³¹¹ Lafzın uzak manası ise “cömertlik, lütuf, ihsan, refah, mutluluk, saadet, bolluk” gibi anlamlardır.³¹²

Zemahşerî, Kurtubî, İbn Kesîr, Endelûsî ve Sâbûnî âyette yer alan نَاعِمَةٌ lafzının uzak manaları olan “mutluluk, saadet ve lütuf” anlamlarını tercih etmişlerdir.³¹³ Âyette geçen نَاعِمَةٌ kelimesinde tevriye sanatı uygulanınca âyetin meâli şu şekilde olur:

“O gün kimi yüzler de saadet ve bolluk içerisinde mutludur.”

Âyetteki tevriyeli lafız olan نَاعِمَةٌ lafzının uzak ve yakın anlamıyla ilgili herhangi bir husus zikredilmediği için buradaki tevriye tevriye-i mücerrededir.

3.2. Tевriye-i Muraşşaha Sanatının Uygulandığı Âyetler

3.2.1. Tевbe Sûresi 21. Âyet

﴿يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ﴾

“Rableri onları kendi rahmeti, hoşnutluğu ve cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır.”³¹⁴

Zerkeşî, Abdülkâdir Hüseyin ve Ahmed Halife âyette geçen وَرِضْوَانٍ kelimesinde tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.³¹⁵ Bu âlimlere göre, âyetteki وَرِضْوَانٍ lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. وَرِضْوَانٍ lafzının yakın manası cennet bekçisi olan” melek” manasındadır.³¹⁶ وَرِضْوَانٍ lafzının uzak manası ise “Allah’ın

³¹¹ Râzî, *Muhtaru’s-sıhah*, 299; Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 3/493.

³¹² Râgıb, *Müfredâtü elfâzı’l-Kur’an*, 815; Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 493.

³¹³ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 1197; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 8/386; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, 10/463; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 22/247; Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr*, 3/552.

³¹⁴ et-Tevbe, 9/21.

³¹⁵ Zerkeşî *el-Burhan fî ulûmi’l-Kur’ân*, 3/493; Abdülkâdir Hüseyin, *Fennül-Bedî*, 67; Ahmed Halife, *Belâgat*, 23.

³¹⁶ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 646.

(c.c.) rızası” manasındadır.³¹⁷ Zerkeşî âyette وَرِضْوَانٍ lafzından hemen sonra zikredilen وَجَنَّاتٍ lafzının وَرِضْوَانٍ kelimesinden kastedilen mananın “cennet bekçisi” olduğu manasını düşündürdüğünü ifade etmiştir.³¹⁸

İbn Atıyye, Endelûsî, İbn Âşûr ve Sâbûnî âyette yer alan وَرِضْوَانٍ lafzından kastedilenin kelimenin uzak anlamı olan “Allah’ın (c.c.) rızası” olduğunu ifade etmişlerdir.³¹⁹

Âyette yer alan وَرِضْوَانٍ kelimesinde tevriyeli kullanımın varlığı kabul edildiği takdirde âyetin tevriye sanatına uygun meâli şu şekilde olur.

“Rableri onları kendi rahmeti, rızası ve cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır.”

Âyetteki tevriyeli lafız olan وَرِضْوَانٍ lafzının yakın anlamıyla uyumlu olarak وَجَنَّاتٍ lafzı zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i muraşşahadır.

3.2.2. Yûnus Sûresi 92. Âyet

﴿فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ﴾

*“İşte bugün senin cesedini zırhınla kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olsun! İnsanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler.”*³²⁰

Süyûtî, Muhyiddîn Derviş (ö. 1403/1982) ve İrfan Mitrâcî’ye göre âyette geçen بِبَدَنِكَ ifadesinde tevriye sanatı vardır.³²¹ Zira بدن kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. بدن lafzının yakın manası “zırh, savaş zırhı”dır.³²² بدن lafzının uzak manası

³¹⁷ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muhit*, 646; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı 'l-Kur'an*, 356.

³¹⁸ Zerkeşî *el-Burhan fî ulûmi 'l-Kur'an*, 3/ 493.

³¹⁹ İbn Atıyye, *el-Muharrarü 'l-Vecîz*, 3/17; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/149 Sâbûnî, *Safvetü 't-Tefâsîr*, 1/526; Endelûsî, *el-Bahru 'l-muhît*, 5/389.

³²⁰ Yûnus, 10/92.

³²¹ Süyûtî *el-İtkân*, 586; Muhyiddîn Derviş, *İ'râbu 'l-Kur'âni 'l-kerîm ve beyânüh*, 4/293; İrfan Mitrâcî, *el-Câmi' li fînûni 'l-Luğati 'l-Arabiyye vel-Aruz*, 188.

³²² Süyûtî *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'an*, 586; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı 'l-Kur'an*, 112; Cevherî, *es-Sihâh*, 81; Bolelli, Belâgat, 348.

ise “ceset, insan bedeni” gibi anlamlardır.³²³ Âyette geçen بدن kelimesinin “ceset, insan bedeni” şeklinde uzak manaları dikkate alınırsa âyette tevriye sanatı gerçekleşmiş demektir.³²⁴ Muhyiddin Derviş ise âyette yer alan بدن lafzının Süyûtî’nin ifade ettiğinin tam tersine yakın manasının “ceset, insan bedeni” uzak manasının ise “zırh, savaş zırhı” manalarına geldiğini ifade etmiştir.³²⁵ Âyette geçen بَيْنَكَ ifadesinin “zırh” manasına gelebileceğini ifade eden Zemahşerî, İbn Kesîr, Kurtubî ve Endelûsî’ye göre âyetin konusu Firavun’un Kızıldeniz’de boğularak can vermesidir. İsrail oğulları Firavun’un Kızıldeniz’de boğulduğuna inanmıyorlardı. İsrail oğullarına göre Firavun Kızıldeniz’de boğulmayacak kadar kudretliydi. Bunun üzerine Allah (c.c.) Firavun’un cesedini denizin kenarına çıkardı. Firavunu üzerindeki altın zırhından tanıyan İsrail oğulları Firavun’un öldüğüne inandılar.³²⁶ İbn Âşûr ve Sâbûnî’ye ise âyetteki بَيْنَكَ ifadesini senin bedenini şeklinde açıklamışlardır.³²⁷ Âyette geçen بَيْنَكَ ifadesinde tevriye sanatı olduğu kabul edilirse âyetin meâli şu şekilde olur:

“İşte bugün senin cesedini kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olsun! İnsanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler.”

Âyette tevriyeli lafız olan بدن lafzının yakın anlamıyla uyumlu olarak نُنَجِّيك lafzı zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.

3.2.3. Yûsuf Sûresi 42. Âyet

﴿وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا ادْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْسِيَهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ﴾

³²³ Süyûtî *el-İtkân*, 586; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 112; Cevherî, *es-Sihâh*, 81; Bolelli, *Belâgat Beyân-Me'âni-Bedî*, 348.

³²⁴ Süyûtî *el-İtkân*, 586.

³²⁵ Muhyiddin Derviş, *I'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânüh*, 4/293.

³²⁶ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 473; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/294; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 11/48; Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/103.

³²⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/279; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/596.

“Onlardan, kurtulacağına inandığı kişiye, ‘Efendinin yanında benden bahset’ dedi. Fakat şeytan ona, efendisine Yûsuf’tan söz etmeyi unutturdu. Dolayısıyla Yûsuf birkaç sene daha zindanda kaldı.”³²⁸

Zerkeşî, Abdülkâdir Hüseyin ve Hasan Uçar âyette geçen رَبِّ ifadesinde tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.³²⁹ Bu âlimler şu açıklamayı yapmışlardır: رَبِّ ifadesinde yer alan رَبِّ kelimesi iki manalı tevriyeli bir lafızdır. رَبِّ kelimesinin yakın manası Yüce Allah’ın (c.c.) isimlerinden birisidir ve her şeyin maliki olan “ilah” manasındadır. رَبِّ kelimesi Allah (c.c.) dışında kullanılacağı zaman tamlama yapılmadan kullanılamaz.³³⁰ رَبِّ kelimesinin uzak manası “efendi, sahip ve terbiye edici” manalarına gelmektedir.³³¹

رَبِّي كَرِيمٌ لَا يَكْذُرُ نِعْمَةً وَإِذَا تَنَوَّشَدَ بِالْمَهَارِقِ انْشَدَا

Efendim cömerttir hiçbir nimeti zorlaştırmaz / sayfalardaki ifadelerle ona yakarılırsa o da istekleri kabul eder.

Şiirde geçen رَبِّي kelimesi efendi manasında kullanılmıştır.³³² Âyette yer alan رَبِّ kelimesi yakın manası olan “ilah” manasında değilde uzak manası olan “efendi, sahip” manasında kullanılmıştır. Çünkü رَبِّ ifadesinden önce رَبِّكَ ifadesi geçmiş ve mana olarak efendinin yanında manası verilmiştir, bu da رَبِّ fiilinin uzak manasının kastedildiğine işaret eder.³³³ Âyetin konusu Hz. Yusuf’un (a.s.) zindandayken yanında bulunan kişilere “Dışarı çıktığınız zaman benim rüyaları tabir etme kabiliyetimi ve suçsuz yere zindanda bulunduğumu efendinize anlatın demesidir.”³³⁴ Âyette geçen رَبِّ lafzının yakın manasının kullanılması mümkün değildir.

³²⁸ Yûsuf, 12/42.

³²⁹ Zerkeşî *el-Burhan fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 3/ 494; Abdülkâdir Hüseyin, *Fennül-Bedî*, 68; Uçar, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları*, 39.

³³⁰ Râzî, *Muhtaru's-sihah*, 96; Cevherî, *es-Sihâh*, 416; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, 606; Râgıb, *Müfredâtu elfâzi 'l-Kur'an*, 336.

³³¹ Râzî, *Muhtaru's-sihah*, 96; Cevherî, *es-Sihâh*, 416; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, 606.

³³² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/353.

³³³ Bulut “*Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Belâgatin Rolü: Tevriye Sanatı Örneği*”, 86.

³³⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/353.

Dolayısıyla lafzın tevriyeli olan uzak manasının kullanılması gerekir. Âyette uygulanan tevriye sanatına göre âyetin meâli şu şekilde olur:

“Onlardan, kurtulacağına inandığı kişiye, ‘Efendinin yanında benden bahset’ dedi. Fakat şeytan ona, efendisine Yûsuf’tan söz etmeyi unutturdu. Dolayısıyla Yûsuf birkaç sene daha zindanda kaldı.”

Âyette tevriyeli olan رَبِّهٖ lafzının yakın anlamıyla uyumlu olarak رَبِّكَ lafzı zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i muraşşahadır.

3.2.4. Yûsuf Sûresi 95. Âyet

﴿قَالُوا تَاللّٰهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ﴾

*“Yanıdakiler ise, ‘Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın.’ dediler.”*³³⁵

İbn Ebi'l-İşba‘, Süyûtî ve Abdülkâdir Hüseyin âyette geçen ضَلَالٍ lafzında tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.³³⁶ Bu âlimlerin izahına göre; ضَلَالٍ lafzı biri yakın diğeri uzak iki manası olan tevriyeli bir lafızdır. ضَلَالٍ lafzının yakın manası “doğru yoldan ayrılma, hidâyetin zıttı” gibi manalara gelmektedir.³³⁷ Lafzın uzak manası ise “sevgi, aşırı bağlılık ve muhabbet” gibi manalara gelir.³³⁸ Âyette geçen ضَلَالٍ lafzının uzak olan manasının kullanılması daha uygun olacaktır. Zira Hz. Yakub’un (a.s.) çocuklarının babaları hakkında doğru yoldan ayrılma ve hidâyetin zıddı manasına gelen bir ifadeyi kullanmaları düşünülemez.

Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, Kurtubî, İbn Kesîr, Endelûsî, İbn Atıyye, İbn Âşûr ve Sâbûnî Hz. Yakub’un çocuklarının babaları için kullandıkları ضَلَالٍ kelimesiyle Hz. Yakub’un oğlu Hz. Yusuf’a duyduğu aşırı sevgi ve bağlılığı kastettiklerini ifade etmişlerdir.³³⁹

³³⁵ Yûsuf, 12/95.

³³⁶ İbn Ebi'l-İşba‘ *Tahrîrû't-Tahbîr*, 270; Süyûtî *el-İtkân*, 586; Abdülkâdir Hüseyin, *Fennül-Bedî*, 68.

³³⁷ Râgıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 510; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 980; Süyûtî *el-İtkân*, 586.

³³⁸ Râgıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 510.

³³⁹ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 530; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/294; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 11/353; Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/324; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 3/279; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 13/53; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/67.

Âyette geçen ضَلَالٍ lafzının tevriyeli kullanıldığı kabul edilerek esas alınırsa âyetin meâli şu şekilde olur:

“Yanıdakiler ise, ‘Vallahi sen hâlâ eski aşırı sevgin üzeresin.’ dediler.”

Âyette uygulanan tevriye çeşidi tevriye-i muraşşahadır.

3.2.5. Sebe Sûresi 28. Âyet

﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾

“Biz seni sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik; fakat insanların çoğu bunu anlamıyorlar.”³⁴⁰

Süyûtî, Ahmed Halife ve Hasan Uçar âyette geçen كَافَّةً lafzında tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.³⁴¹ Bu âlimler şu izahı yapmışlardır: كَافَّةً lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. كَافَّةً lafzının yakın manaları “tamamı, bütünü, hepsi” ve topluca”dır.³⁴² كَافَّةً lafzının uzak manası ise “engel olmak,” tır.³⁴³ Lafzın sonunda yer alan حرف الهاء “ha harfî” mübalağa içindir.³⁴⁴

Zemahşerî, İbn Kesîr, İbn Atıyye, İbn Âşûr ve Sâbûnî كَافَّةً kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamaları yapmışlardır: Lafızdan ilk akla gelen “tamamına veya bütününe” manalarıdır ki bunlar lafzın yakın manalarıdır. Lafzın bu manaları dikkate alındığında Hz. Peygamber’in (s.a.v) bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderildiği manası anlaşılmaktadır.³⁴⁵ Kurtubî ve Endelûsî ise كَافَّةً lafzının uzak manası olan “engelleyen, mâni olan” manaları dikkate alındığında Hz. Peygamberin

³⁴⁰ Sebe’, 34/28.

³⁴¹ Süyûtî *el-İtkân*, 586; Ahmed Halife, *Belâgat*, 25; Uçar, *Kur’ân-ı Kerîm’deki Anlamsal Bedî Sanatları*, 39.

³⁴² Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1425; Râzî, *Muhtaru’s-sıhah*, 239; Râgıb, *Müfredâtü elfâzı’l-Kur’an*, 713; Ahmed Halife, *Belâgat* 25.

³⁴³ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1425; Râzî, *Muhtaru’s-sıhah*, 239; Râgıb, *Müfredâtü elfâzı’l-Kur’an*, 713; Süyûtî *el-İtkân*, 586.

³⁴⁴ Süyûtî, *Şerhu Ukûdi’l-Cuman*, 586.

³⁴⁵ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 874; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6/518; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, 11/353; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, 6/324; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 4/420; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 22/198; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/554

insanları küfre girmelerine veya onları küfre götürecek şeylere engel olması için gönderildiği manasının da anlaşılacağını ifade etmişlerdir.³⁴⁶

Âyette geçen كَافَّةً lafzında tevriyeli kullanımın varlığı kabul edildiği takdirde âyetin meâli şu şekilde olur:

“Biz seni sadece müjdeleyici, uyarıcı ve küfre düşmelerine engel olmak üzere insanlara gönderdik; fakat insanların çoğu bunu anlamıyorlar.”

Âyette tevriyeli lafız olan كَافَّةً lafzının yakın anlamıyla uyumlu olarak لِلنَّاسِ lafzı zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i muraşşahadır.

3.2.6. Muhammed Sûresi 6. Âyet

﴿وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَفَافًا لَهُمْ﴾

*“(Âhirette ise) kendilerine tanıttığı cennete sokacaktır.”*³⁴⁷

Zerkeşî, Abdülkâdir Hüseyin ve Ahmed Halife âyette geçen عَرَفَافًا kelimesinde tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.³⁴⁸ Bu âlimlerin açıklamalarına göre, عَرَفَافًا lafzının biri yakın diğeri uzak iki manası vardır. عَرَفَافًا lafzının yakın manası “güzel koku” dur.³⁴⁹ عَرَفَافًا lafzının uzak manası ise “tanıtmak, tarif etmek, bildirmek” tir.³⁵⁰ Âyette geçen عَرَفَافًا lafzının yakın anlamı olan “güzel koku” yerine uzak manalarından olan “tanıtmak, bildirmek” anlamıda tercih edilebilir.

Tefsir âlimlerinde Zemahşerî, Kurtubî, İbn Kesîr, İbn Atıyye, Endelûsî, İbn Âşûr ve Sâbûnî عَرَفَافًا lafzının yakın manası yerine uzak manasını tercih ettikleri

³⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 17/315; Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, 8/549.

³⁴⁷ Muhammed, 47/6.

³⁴⁸ Zerkeşî *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'an*, 3/493; Abdülkâdir Hüseyin, 67 *Fennül-Bedî*; Ahmed Halife, *Belâgat*, 22.

³⁴⁹ Râzî, *Muhtaru's-sıhah*, 179; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 561.

³⁵⁰ Râzî, *Muhtaru's-sıhah*, 179; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 561.

görülmektedir.³⁵¹ Âyette yer alan عَرَفَهَا lafzının tevriyeli kullanıldığı kabul edilerek zikredilen mana esas alınırsa âyetin meâli şu şekildedir:

“(Âhirette ise) kendilerine tanıttığı cennete sokacaktır.”

Âyette tevriyeli lafız olan عَرَفَهَا lafzının yakın anlamıyla uyumlu olarak الْجَنَّة lafzı zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i muraşşahadır.

3.2.7. Zârîyât Sûresi 47. Âyet

﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾

“Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz.”³⁵²

Kazvînî, Teftâzânî, Zerkeşî, Süyûtî ve Besyûnî âyette geçen أَيْدٍ kelimesinde tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.³⁵³ أَيْدٍ kelimesi Cevherî’ye göre يَدٍ lafzının çoğuludur.³⁵⁴ Râzî ise cevheri dışında hiçbir âlimin âyette geçen أَيْدٍ lafzının يَدٍ lafzının çoğulu olduğunu söylemediğini ifade etmiştir.³⁵⁵ Râzî âyette geçen أَيْدٍ lafzının آد- يَشِيد- آد- يَشِيد- lafzının fiilinden geldiğini ve أَيْدٍ kelimesinin bu fiilin mastarı olduğunu zikretmiştir.³⁵⁶ Âyette yer alan أَيْدٍ lafzının Cevherî’nin dediği gibi يَدٍ kelimesinin çoğulu olması durumunda lafız asıl anlamı olan el manasında kullanılmış demektir ki bu da bazı âlimlere göre tevriye sanatının gerçekleşmesine engel teşkil eden bir durumdur. Fakat âyette yer alan أَيْدٍ lafzı asıl anlamında kullanılmış dahi olsa tevriye sanatının gerçekleşmesine engel değildir. Çünkü tevriye sanatı hakiki ve mecazî lafızlarda

³⁵¹ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 1018; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 19/251; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 7/310; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 5/111; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/84, 9/560; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/207.

³⁵² ez-Zârîyât, 51/47.

³⁵³ Kazvînî, *el-İzah fî Ulumi’l-Belâga*, 267; Teftâzânî *el-Mutavvel*, 652; Süyûtî *el-İtkân*, 586; Süyûtî, *Şerhu Ukûdi’l-Cuman*, 261; Besyûnî, *İlmu’l-Bedî*, 177; Süyûtî *el-İtkân*, 586; Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 3/493.

³⁵⁴ Cevherî, *es-Sıhâh*, 1278.

³⁵⁵ Muhammed b. Ebu Bekir Abdülkâdir Er-Râzî, *Muhtaru’s-sıhah* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1986), 2/309.

³⁵⁶ Râzî, *Muhtaru’s-sıhah*, 2/309.

gerçekleştiği gibi eşadlı ve müşterek lafızlarla da gerçekleşebilir.³⁵⁷ Âyette geçen أَيْدٍ lafzı iki manalı tevriyeli bir lafız olup أَيْدٍ lafzının yakın manası insanın bir organı ve uzvu olan “el” manasındadır.³⁵⁸ Lafzın uzak manası ise “güç ve kuvvet” manasındadır.³⁵⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de Sad sûresi 45. âyette geçen ﴿وَأَذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِيَ الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ﴾ “Güçlü ve basîretli kullarımız İbrâhim, İshak ve Ya’kûb’u da an.”³⁶⁰ âyetinde geçen الْأَيْدِي kelimesinin “güç ve kuvvet” manasında kullanılması yukardaki âyette geçen أَيْدٍ kelimesinde “güç ve kuvvet” manasında kullanıldığını destekler mahiyettedir.³⁶¹ Âyette bulunan أَيْدٍ lafzıyla ilk anda “el” manası akla gelmekte olup أَيْدٍ lafzından önce geçen بَنَيْنَا “biz bina ettik” ifadesi de bunu destekler mahiyettedir.³⁶² Fakat âyette bulunan أَيْدٍ lafzının yakın manası olan “el” manası kastedilmemiş olup “güç ve kuvvet” manası olan uzak manası kastedilmiştir. Şâyet أَيْدٍ lafzının yakın manası kastedilmiş olsaydı Allah’ı (c.c.) yaratılanlara benzetmek ve Allah’a (c.c.) cisim isnad etmek söz konusu olurdu ki Yüce Allah (c.c.) bunlardan münezzehtir.³⁶³

Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, Kurtubî, İbn Kesîr, İbn Atıyye, Endelûsî, İbn Âşûr ve Sâbûnî âyette geçen بِأَيْدٍ lafzını “güç ve kuvvet” manasında açıklamışlardır.³⁶⁴

Âyette yer alan أَيْدٍ lafzında tevriyeli kullanımın varlığı kabul edildiği takdirde âyetin meâli şöyle olur:

³⁵⁷ Süyûtî *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 585; Bulut “Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâgatin Rolü: Tevriye Sanatı Örneği”, 84.

³⁵⁸ Süyûtî *el-İtkân*, 586; Besyûnî, *İlmu’l- Bedî*, 176; Zerkeşî *el-Burhan fî ulûmi’l-Kur’ân*, 3/493.

³⁵⁹ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1789; Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu’l-luga ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*, 1278; Râzî, *Muhtaru’s-sihah*, 2/309.

³⁶⁰ Sâd, 38/45.

³⁶¹ Bulut “Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâgatin Rolü: Tevriye Sanatı Örneği”, 84.

³⁶² Bulut “Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâgatin Rolü: Tevriye Sanatı Örneği”, 84.

³⁶³ Besyûnî, *İlmu’l- Bedî*, 177.

³⁶⁴ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 1053; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 19/503; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 7/424; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 5/181; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, 9/560; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 27/16; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/257.

“Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz.”

Âyette tevriyeli lafız olan **بَنَيْنَاهَا** lafzının yakın anlamıyla uyumlu olarak lafzı zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i muraşşahadır.

3.3. Tevriye-i Mübeyyene Sanatının Uygulandığı Âyetler

3.3.1. Bakara Sûresi 104. Âyet

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

“Ey iman edenler! ‘Râînâ!’ demeyin; ‘unzurnâ’ deyin ve iyi dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır.”³⁶⁵

İbn Kesîr, Zerkeşî ve Hasan Uçar âyette geçen **رَاعِنَا** kelimesinde tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.³⁶⁶

Âyette yer alan **رَاعِنَا** kelimesinin aslı **رعى** fiili olup lügatta “canı ve hayatı korumak” anlamına gelmektedir.³⁶⁷ Âyetteki **رَاعِنَا** kelimesi ise مفاعلة babındandır ve manası karşılıklı olarak birbirini gözetme ve kollama manasındadır.³⁶⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabeye Kur’ân-ı Kerîm’den ve İslam dininden bahsedip bunlarla ilgili bilgiler verdiğinde sahabe Hz. Peygamber’in (s.a.v.) anlattıklarını daha iyi anlayıp kavramak için Hz. Peygamber’den (s.a.v.) anlattıklarını tekrar etmesini ve verdiği bilgileri acele etmeden ağırdan alarak anlatmasını isterler ve **رَاعِنَا** kelimesini kullanarak bu konularda kendilerini koruma ve kollamasını isterlerdi.³⁶⁹ **رَاعِنَا** lafzını sahabenin kullandığı şekliyle değerlendirirsek onların bu lafzı tevriyeli olarak kullanmadıkları anlaşılmaktadır. İbn Kesîr’e göre âyette geçen **رَاعِنَا** lafzında tevriye sanatını uygulayarak âyetin ifade ettiği manaya muhatap olanlar

³⁶⁵ el-Bakara, 2/104.

³⁶⁶ Zerkeşî *el-Burhan fî ulûmi’l-Kur’ân*, 3/493; İbn Kesîr *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/373; Uçar, *Kerîm’deki Anlamsal Kur’ân-ı Kerîm’deki Anlamsal Bedi’ Sanatları*, 40.

³⁶⁷ Râgıb, *Müfredâtu elfâzi’l-Kur’an thk. Safvân Adnân Dâvûdî* 4.baskı (Dimeşk: Dâr el-Kalem, 2009), 357.

³⁶⁸ Muhammed Hasan Cebel, *el-Mu’cemü’l- iştikâkî el-Muvassali li elfazil Kur’anı Kerim*. (Kahire: Mektebetül Edeb, 2010), 816.

³⁶⁹ İbn Âşûr; Muhammed Tâhir, *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/650.

Yahudilerdir.³⁷⁰ Çünkü Yahudiler Müslümanlardan korktukları için söylemek istemeye cesaret edemedikleri sözlerini tevriye sanatını kullanarak gizliyorlar,³⁷¹ ve böylece düşmanlıklarının ortaya çıkmasına mâni oluyorlar, kendi aralarında ise Hz. Peygambere ve onun ashabına duydukları düşmanlık hislerini yaşatmaya devam ettiriyorlardı. Âyette geçen رَاعِنَا lafzının yakın manası “korumak, gözetmek” “manalarına gelirken رَاعِنَا lafzının uzak manası ise Yahudilerin lisanı olan İbrani lisanında veya Süryani lisanında hakaret ve kötü söz manasında “Dinle, laftan anlamaz!” anlamına gelmektedir.³⁷² Yahudilerin lisanını bilen Sa’d b. Muâz Yahudilerin bu sözü söyleyip kendi aralarında gülüşüklerini görmüş ve رَاعِنَا lafzıyla hangi manayı kastettiklerini anlamıştı. Sa’d b. Muâz Yahudilere “Allah’ın (c.c.) laneti sizin üzerinize olsun bundan sonra sizden birinin Hz. Peygamber hakkında böyle bir söz söylediğini duyarsam onun kafasını keserim” diyerek Yahudileri bundan nehyetmiştir.³⁷³ Allah (c.c.) âyetin devamında Müslümanlara رَاعِنَا lafzını değilde aynı şekilde korumak ve kollamak manasına gelen انْظُرْنَا lafzını kullanmalarını emretmiştir.³⁷⁴

Âyette geçen رَاعِنَا lafzında tevriyeli kullanımın varlığı kabul edildiği takdirde ayetin meâli şu şekilde olur:

“Ey iman edenler! Yahudilerin dilinde ‘Dinle dinlemez olası!’ manasına gelen ‘Râinâ!’ demeyin; ‘unzurnâ’ deyin ve iyi dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır.”

Âyette tevriyeli lafız olan رَاعِنَا lafzını kullanan Yahudiler hakkında tehdit içeren وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ifadesi lafzın uzak anlamıyla uyumlu olarak zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i mübeyyenedir.

³⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/373.

³⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/373.

³⁷² Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 96; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 2/293; Muhyiddîn Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânüh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992) 160.

³⁷³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 2/293; Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm*, 160.

³⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/373.

3.3.2. Bakara Sûresi 143. Âyet

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۚ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتُمْ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ ۚ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيْمَانَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ﴾

“İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kibleyi özellikle resule uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah’ın (c.c.) hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”³⁷⁵

İbn Ebi’l-İşba‘, Suyut, Zerkeşî ve Muhyiddîn Derviş (ö.1403/1982) âyette geçen وَسَطًا lafzında tevriye sanatı uygulandığını ifade etmişlerdir.³⁷⁶ Bu âlimler وَسَطًا lafzının iki manalı tevriyeli bir lafız olduğunu belirtmişlerdir. وَسَطًا lafzının yakın manası “iki tarafı eşit olanın ortası, orta” gibi manalara gelmektedir.³⁷⁷ وَسَطًا lafzındaki سْ harfi cezimli olarak geldiğinde bir mekânın veya iki şeyin ortası manasına gelmektedir.³⁷⁸ جَلَسْتُ وَسَطَ الدَّارِ cümlesi “evin ortasında oturdum” manasında وَسَطًا lafzının uzak manası ise “hayırlı, en hayırlı, adaletli, en adil, üstün ve en faziletli olan” gibi manalara gelmektedir.³⁸⁰ Zemahşerî âyette geçen وَسَطًا lafzının daha hayırlı

³⁷⁵ el-Bakara, 2/143.

³⁷⁶ İbn Ebi’l-İşba‘, *Bedî‘u’l-Kur‘ân*, 103; Süyûtî *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur‘ân*, 586; Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kur‘ân*, 3/493; Muhyiddîn Derviş, *Îrâbu’l-Kur‘âni’l-kerîm ve beyânuh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992) 1/203.

³⁷⁷ Râgıb, *Müfredâtu elfâzi’l-Kur‘ân*, 869, İsmâ‘îl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu’l-luga ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Muhammed Tâmer (Kahire: Darul hadis, 2009) 1244.

³⁷⁸ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003) 4/369.

³⁷⁹ Ebu’l-Bekâ, *Kitâbu’l-Kulliyyât*, 938.

³⁸⁰ Muhyiddîn Derviş, *Îrâbu’l-Kur‘âni’l-kerîm ve beyânuh*, 1/ 201; Muhammed Hasan Cebel, *el-Mu‘cemü’l-iştikâkî*, 1007; Cevherî, *es-Sihâh*, 1244.

adaletli ve daha üstün anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir.³⁸¹ قريش أوسط العرب
Kureyş kabilesi soy ve yurt bakımından Arapların vasatıdır” cümlesinden
Kureyş’in soy ve neseb bakımından Arapların en üstünü ve en faziletlisi olduğu
manası anlaşılmaktadır. “Hz. Peygamber (s.a.v.) soy bakımından kavminin en
şerefliisidir” كان رسول الله وسطاً في قومه cümlesinde وَسَطاً lafzı İbn Kesîre göre “en
şerefli” manasındadır.³⁸² روى الترميذي عن ابي سعيد الخدري عن النبي في قوله تعالى وَكَذَلِكَ
“جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا. قال: ”عدلاً.“

“İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun
diye sizi adaletli bir ümmet yaptık.”³⁸³ Tirmizî’nin Ebû Sâîd el-Hudri’den rivayet
ettiği yukardaki hadiste Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ayette geçen وَسَطاً lafzını adaletli
manasında açıkladığını zikretmiştir.

Tefsir âlimlerinden Kurtubî, İbn Âşûr, İbn Atıyye, Ebû Hayyân el-Endelûsî
ve İbn Kesîr’e göre âyette geçen وَسَطاً lafzı Hz. Peygamber’in ümmetinin adalet,
fazilet, üstünlük, namazda yönedikleri kıble, ahirette diğer ümmetler hakkında
şahitlik, Yahudiler ve Hristiyanların aksine kendilerine indirilen Kur’an âyetlerini
tahrif etmeme ve Allah’ın (c.c.)elçisi olarak gönderdiği peygamberlere tabi olma gibi
konularda diğer ümmetlerden daha faziletli ve üstün olduğu manasını taşımaktadır.³⁸⁴
Aynı zamanda âyetin devamındaki لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ “siz insanlara şahit olasınız”
﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ﴾
“Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten
alıkoyarsınız ve Allah’a (c.c.) inanırsınız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette
onlar için hayırlı olurdu, içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan

³⁸¹ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 100; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/454; Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr*, 1/101.

³⁸² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/454.

³⁸³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/433; İbn Atıyye el-Endülûsî, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, thk.Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2001), 219.

³⁸⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 2/18; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 220, Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru’l-muhîtel-Bahru’l-muhîl* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2010) 2/12; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/45.

çıkılmıştır.”³⁸⁵ Kalem sûresinin 28. ﴿قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ﴾ “İçlerinden akli başında olan biri şöyle dedi: “Ben size, ‘Allah’ın (c.c.) yüceliğini dile getirmelisiniz’ dememiş miydim?” âyetleri de وَسَطًا lafzının uzak manası olan hayırlı, adaletli, mutedil ve faziletli manalarının kastedildiğine işaret eder.³⁸⁶

Âyette geçen وَسَطًا lafzında tevriyeli kullanımın varlığı kabul edildiği takdirde âyetin meâli şu şekilde olur:

“İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi hayırlı, adaletli ve mutedil bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kıbleyi özellikle resule uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah’ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”

Âyette tevriyeli lafız olan وَسَطًا lafzının uzak anlamıyla uyumlu olarak لَتَكُونُوا cümlesi zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i mübeyyenedir.

3.3.3. Bakara Sûresi 187. Âyet

﴿أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ □ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ □ ثُمَّ أَتُمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾

“Oruç gecesinde kadınlarınızla birleşmek size helâl kılındı. Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz. Sizin kendinizi sıkıntıya sokmakta olduğunuzu Allah bilmiş, tövbenizi kabul etmiş ve sizi bağışlamıştır. Şimdi artık onlarla birleşin ve Allah’ın sizin için yazdığını isteyin. Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın. Mescidlerde ibadete çekilmişken kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın. Bunlar

³⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/110.

³⁸⁶ Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân, 2/437; Bulut “Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâgatın Rolü: Tevriye Sanatı Örneği”, 80.

Allah'ın koyduğu sınırlardır; sakın bu sınırlara yaklaşmayın. Allah âyetlerini insanlar için işte böyle açıklar. Umulur ki sakınırlar.”³⁸⁷

Ahmed Halife âyette yer alan *الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ* cümlesindeki *الْخَيْطُ* lafzında tevriye sanatı olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁸ Halife'ye göre, *الْخَيْطُ* lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. Lafzın yakın manası “ip, elbise dikilen iplik ve halat” gibi manalara gelir.³⁸⁹ *الْخَيْطُ* lafzının uzak manaları ise “gecenin karanlığından ayrılan sabahın aydınlığı, ufukta uzayan tanyeri ve gündüzün beyazlığı” gibi anlamlardır.³⁹⁰ Âyette geçen *الْخَيْطُ* kelimesinden kastedilen mana lafzın uzak manasıdır. Adiy b. Hatim'in rivayet ettiği şu hadis de bunu destekler mahiyettedir:

وعن عدي بن حاتم قال: قلت: “يا رسول الله، ما الخيط الأبيض من الخيط الأسود أهما الخيطان؟ قال: إنك لعريض القفا إن أبصرت الخيطين - ثم قال: - لا، بل هو سواد الليل وبياض النهار.”

Adiy b. Hatim: “Allah'ın (c.c.) Resulü'ne dedim ki beyaz iplik ile siyah iplik ne demektir? Bildiğimiz iki iplik mi?” Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Eğer iki ipliği ayırdedecek şekilde göreceksen (o vakte kadar yemeye devam edersen) anlayışı kıt bir kimsenin demektir.” -Hz. Peygamber (s.a.v.) devamla buyurdu ki:- “Hayır, burada kasıt, gecenin siyahlığı ile gündüzün beyazlığıdır.”³⁹¹ Yukarıdaki âyette geçen *الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ* “beyaz iplik” ve *الْخَيْطُ الْأَسْوَدِ* “siyah iplik” manaları bu lafızların yakın manaları olup kastedilen manalar değildir. *الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ* ve *الْخَيْطُ الْأَسْوَدِ* lafızlarından kastedilen mana lafızların uzak manası olan “gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığı” manalarıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisi ve müfessirlerden Zemahşerî, Kurtubî, İbn Kesîr, İbn Âşûr ve Sâbûnî'nin görüşleri bu

³⁸⁷ el-Bakara, 2/187.

³⁸⁸ Ahmed Halife, *Belâgat et-Tevriye ve eseriâ fi te'vili el-Âyâtü'l-Kur'âniyye*, 23.

³⁸⁹ Râzî, *Muhtaru's-sihah*, 82; Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu'l-luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, 352; Râgıb, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, 302; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, 516; Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 1/457.

³⁹⁰ Râzî, *Muhtaru's-sihah*, 82; Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu'l-luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, 352; Râgıb, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, 302; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, 516; Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 1/457.

³⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 3/196.

yöndedir.³⁹² Âyette geçen الْخَيْطُ lafzının yakın manası yerine uzak manası tercih edildiğinde âyette tevriye sanatı gerçekleşir ve âyetin meâli şu şekilde olur:

“Oruç gecesinde kadınlarınızla birleşmek size helâl kılındı. Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz. Sizin kendinizi sıkıntıya sokmakta olduğunuzu Allah bilmiş, tövbenizi kabul etmiş ve sizi bağışlamıştır. Şimdi artık onlarla birleşin ve Allah’ın (c.c.) sizin için yazdığını isteyin. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın. Mescidlerde ibadete çekilmişken kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın. Bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır; sakın bu sınırlara yaklaşmayın. Allah âyetlerini insanlar için işte böyle açıklar. Umulur ki sakınırlar.”

Âyet-i kerîmedeki tevriyeli lafız olan الْخَيْطُ lafzının uzak anlamıyla uyumlu olarak الْفَجْرُ lafzı zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i mübeyyenedir.

3.3.4. Nisâ Sûresi 46. Âyet

﴿مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمِعْ غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لِبِئْسَ نَتِيجَ وَطَعْنَا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمِعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾

“Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak ‘işittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası, râinâ’ diyorlar. Eğer onlar ‘Dinledik ve itaat ettik, dinle ve bizi gözet’ deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar.”³⁹³

İbn Kesîr, Zerkeşî ve Hasan Uçar âyette yer alan رَاعِنَا kelimesinin Yahudiler tarafından tevriyeli olarak kullanıldığını söylemişlerdir.³⁹⁴ Zira, âyette geçen رَاعِنَا

³⁹² Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 114; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 3/196; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/515; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/181; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/122, 123.

³⁹³ en-Nisâ, 4/46.

³⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/373; Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, 3/493; Uçar, *Kerîm'deki Anlamsal Kur'an-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları*, 40.

lafzının yakın manası “korumak, gözetmek” manalarına gelirken رَاعِنًا lafzının uzak manası ise Yahudilerin lisanı olan ibrani lisanında veya Süryani lisanında hakaret ve kötü söz manasında “dinle laftan anlamaz” anlamına gelmektedir.³⁹⁵ İbn Kesîr âyette yer alan رَاعِنًا lafzıyla ilgili olarak şöyle demiştir: “Yahudiler Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ve ashabına besledikleri düşmanlıklarını açığa çıkarmaktan korktukları için tevriyeli lafızlar kullanmak suretiyle hem düşmanlıklarını gizlemişler hem de içlerinde taşıdıkları nefreti canlı tutmaya çalışmışlardır.”³⁹⁶ Bunu yapmanın en kolay yollarından biri de da tevriyeli kullanımdır. Çünkü tevriye sanatının yapılmasındaki maksatlardan bir tanesi de mütekellimin bulunduğu ortamdakilerden çekinmesinden veya kendini güvende hissetmemesinden dolayı kendini rahatça ifade edemediği durumlarda tevriye sanatına başvurarak maksadını sadece anlayanlara iletmesidir.³⁹⁷ Sâbûnî ise Yahudiler’in âyette geçen رَاعِنًا lafzını kullanarak Hz. Peygamber’e (s.a.v.) karşı lafzın kendi lisanlarındaki taşıdığı hakaret manasını kastettiklerini ve böylece düşmanlıklarını izhar etmeden kendi aralarında yaşattıklarını zikretmiştir.³⁹⁸ Âyette geçen رَاعِنًا kelimesinde tevriyeli kullanımın varlığı kabul edildiği takdirde âyet’in meâli şöyle olur:

“Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak ‘İşittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası!’ manasında ‘râinâ’ diyorlar. Eğer onlar ‘Dinledik ve itaat ettik, dinle ve bizi gözet’ deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar.”

Âyette tevriyeli lafız olan رَاعِنًا lafzının uzak anlamıyla uyumlu olarak وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ cümlesi zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i mübeyyenedir.

³⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/293, Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 96; Muhyiddîn Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânüh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992) 160.

³⁹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/373.

³⁹⁷ Besyûnî, *İlmu'l- Bedî*, 191.

³⁹⁸ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/280, Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 239; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 2/62.

3.3.5. Mâide Sûresi 4. Âyet

﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ □ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾

“Sana, kendileri için nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: “İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır.” Yırtıcı hayvanlardan olup Allah’ın size öğrettiği ile eğiterek avcı hale getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyin, (hayvanı ava salarken besmele çekerek) üzerine Allah’ın adını da anın. Allah’tan korkun, şüphesiz Allah’ın hesabı pek çabuktur.”³⁹⁹

Zerkeşî, Hâşimî, İrfan Mitrâcî ve Besyûnî âyette geçen الْجَوَارِحِ kelimesinde tevriye sanatı olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁰⁰ Bu âlimlere göre الْجَوَارِحِ lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. الْجَوَارِحِ lafzının yakın manası “insanın azaları, uzuvları”dır.⁴⁰¹ Lafzın uzak manası ise “av köpeği, yırtıcı av kuşları, çita” gibi anlamlardır.⁴⁰² Âyette geçen الْجَوَارِحِ lafzının yakın manası olan “insanın azaları” manası yerine الْجَوَارِحِ lafzının uzak manası olan “av köpeği, yırtıcı av kuşu, çita” gibi manalarının tercih edilmesi daha uygun olacaktır.

Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, Kurtûbî, İbn Kesîr, İbn Âşûr, İbn Atıyye ve Sâbûnî الْجَوَارِحِ lafzının uzak manasını tercih etmişlerdir.⁴⁰³ Âyette yer alan الْجَوَارِحِ lafzında tevriyeli kullanımın varlığı kabul edildiği takdirde âyetin meâlî şu şekilde olur:

“Sana, kendileri için nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: ‘İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır.’ Yırtıcı hayvanlardan olup Allah’ın size öğrettiği ile

³⁹⁹ el-Mâide,5/4.

⁴⁰⁰ Zerkeşî el-Burhan fî ulûmi’l-Kur’ân, 3/493; Besyûnî, İlmu’l- Bedî, 174; İrfan Mitraci, el-Câmi’ li fününi’l-Luğati’l-Arabiyye vel-Aruz, 194; Ahmed Hâşimî, Cevâhiru’l-belâğa, 300.

⁴⁰¹ Fîruzâbâdî, el-Kâmûsu’l-Muhî, 254; Cevherî, es-Sihâh, 173; Râzî, Muhtaru’s-sihah, 42; Râgıb, Müfredâtü elfâzî’l-Kur’an, 191.

⁴⁰² Fîruzâbâdî, el-Kâmûsu’l-Muhî, 254; Cevherî, es-Sihâh, 173; Râzî, Muhtaru’s-sihah, 42; Râgıb, Müfredâtü elfâzî’l-Kur’an, 191.

⁴⁰³ Zemahşerî, Tefsîru’l-Keşşâf, 278; Kurtubî, el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân,7/301; İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm, 3/34; İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-tenvîr, 6/115; İbn Atıyye, el-Muharrarü’l-Vecîz, 2/156; Endelûsî, el-Bahru’l-muhî, 4/537; Sâbûnî, Safvetü’t-Tefsîr, 1/328.

eğiterek avcı hale getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyin; (hayvanı ava salarken besmele çekerek) üzerine Allah'ın adını da anın. Allah'tan korkun, şüphesiz Allah'ın hesabı pek çabuktur.”

Âyette tevriyeli lafız olan الْجَوَارِحُ lafzının uzak anlamıyla uyumlu olarak مُكَلَّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ lafzı zikredildiği için buradaki tevriye çeşidi tevriye-i mübeyyenedir.

3.3.6. Rahmân Sûresi 6. Âyet

﴿وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾

“Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler.”⁴⁰⁴

Süyûtî, Zerkeşî, Ahmed Halîfe ve Hasan Uçar âyette yer alan النَّجْمُ lafzında tevriye sanatı olduğunu söylemişlerdir.⁴⁰⁵ Bu âlimlere göre النَّجْمُ lafzı iki manalı tevriyeli bir lafızdır. Lafzın yakın manası gök cisimlerinden olan yıldızdır.⁴⁰⁶ النَّجْمُ lafzının uzak manası ise gövdesi olmayan, “ayakta duramayan bitkidir.”⁴⁰⁷ Aşağıdaki şiirlerde النَّجْمُ lafzı bitki manasında kullanılmıştır:

لقد أنجم القاع الكبير عضاهه وتم به حيا تميم ووائل

“O büyük ova orta boylu dikenli çalılar verdi / Bununla Temim ve Vâil kabileleri tamam oldu.”⁴⁰⁸

مكلل بأصول النجم تنسجه ريح الجنوب لصاحي منه حباك

“Bitki kökleriyle bezenmiş, kuzey rüzgarının ışığı ve sevgisinin suyuyla.”⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ er- Rahmân,55/6.

⁴⁰⁵ Süyûtî *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*,586; Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi 'l-Kur'ân*, 3/493; Ahmed Halife, *Belâgat* , 11; Uçar, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî Sanatları*, 37.

⁴⁰⁶ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muhit*, 1586; Cevherî, *es-Sihâh*, 1120; Râgıb, *Müfredâtü elfâzi 'l-Kur'an*, 792.

⁴⁰⁷ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muhit*, 1586; Cevherî, *es-Sihâh*, 1120; Râgıb, *Müfredâtü elfâzi 'l-Kur'an*, 792.

⁴⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi 'l-Kur'ân*, 20/115.

⁴⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi 'l-Kur'ân*, 20/115.

Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, Kurtubî, İbn Kesîr, İbn Atıyye, Endelûsî, İbn Âşûr, âyette geçen النَّجْمُ lafzının uzak manası olan “bitki” anlamına da gelebileceğini ifade etmişlerdir.⁴¹⁰ Âyette geçen النَّجْمُ lafzının tevriyeli kullanıldığı kabul edilerek esas alınırsa âyetin meâli şu şekilde olur:

“Bitkiler ve ağaçlar secde ederler.”

Âyetteki tevriyeli lafız olan النَّجْمُ lafzının uzak anlamıyla uyumlu olarak وَالشَّجَرُ lafzı zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i mübeyyenedir.

3.4. Tevriye-i Müheyye’e Sanatının Uygulandığı Âyetler

3.4.1. Tevbe Sûresi 29. Âyet

﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾

“Ehl-i kitap’tan Allah’a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”⁴¹¹

Ali Bulut âyette geçen عَنْ يَدٍ ifadesinde tevriye sanatı olduğunu ifade etmiştir.⁴¹² Zira عَنْ يَدٍ lafzı iki manalı tevriyeli bir ifadedir. عَنْ يَدٍ lafzının yakın manası “elden” anlamına gelmektedir. عَنْ يَدٍ lafzının uzak manası ise “güçlü olmak” araplarda فُلَانٌ ذُو يَدٍ ifadesi “falan kimse güçlü kuvvetlidir” demektir, “boyun eğdirmek, tam bir itaatle ve teslim olmak” manalarına gelmektedir.⁴¹³ Âyette عَنْ يَدٍ lafzından önce geçen ve cizye manasına gelen الْجِزْيَةُ kelimesi عَنْ يَدٍ ifadesinin yakın

⁴¹⁰ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 1069; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 20/115; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 7/489; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 5/224; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhîr*, 10/56; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 27/236.

⁴¹¹ et-Tevbe, 9/29.

⁴¹² Bulut “Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâgatın Rolü: Tevriye Sanatı Örneği”, 87.

⁴¹³ Muhyiddîn Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-kerîm ve beyânüh*, 4/87; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1/531; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 3/23.

manasını çağrıştırmaktadır.⁴¹⁴ Âyetin ifade ettiği mana ve cizye alma fiili dikkate alındığında عَنْ يَدِ lafzının uzak olan manasının alınması daha uygun olacaktır.

Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, Kurtubî, İbn Kesîr, İbn Atıyye, İbn Âşûr ve Sâbûnî cizye alma fiilinin aracı ve elçi aracılığıyla değil bizzat ehli kitabın kendi eliyle teslim etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü cizye alma işi İslam'ın üstünlüğünün ve kudretinin bir göstergesidir.⁴¹⁵ Dolayısıyla Ehl-i kitap cizye öderken İslam'ın ve Müslümanların güçlü olduğunu hissedecek derecede boyun eğerek ve teslimiyet duygusuyla cizyesini ödeyecektir.⁴¹⁶ Bu manaya en uygun olanda âyette bulunan عَنْ يَدِ lafzının uzak manasının değerlendirilmesiyle olur. Âyette geçen عَنْ يَدِ lafzının tevriyeli kullanıldığı kabul edilerek esas alınırsa âyetin meâli şu şekilde olur:

“Ehl-i kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, tam bir itaatle cizye verinceye kadar savaşın.”

Âyette tevriyeli lafız olan عَنْ يَدِ lafzından önce tevriyeyi hazırlayan الْجَزِيَّةُ lafzı zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i müheyye'edir.

3.4.2. Hadîd Sûresi 20. Âyet

﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيْجُ فَتَرِيَهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾

“Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlâtta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Ahirette ise ya çetin bir azap yahut

⁴¹⁴ Bulut “Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâğatin Rolü: Tevriye Sanatı Örneği”, 87.

⁴¹⁵ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 429, 430; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 3/23; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/166; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/133; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/171.

⁴¹⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/531.

*Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.”*⁴¹⁷

İbn Âşûr ve Hasan Uçar âyette yer alan الْكُفَّارَ kelimesinde tevriye sanatı olduğunu görüşündedirler ve şu açıklamayı yapmışlardır.⁴¹⁸

الْكُفَّارَ lafzının yakın anlamı “kafirler” manasındadır.⁴¹⁹ Lafzın uzak anlamı ise “birşeyin üstünü örtme, çiftçi” gibi manalara gelir.⁴²⁰

Âyetin konusu dünya hayatının oyun, eğlence, süslenme, övünme, mal ve çocuk sahibi olma gibi geçici şeylerden ibaret olduğudur. Allah (c.c.) dünya hayatını yağmurun bitirdiği, çiğçinin de hoşuna giden bir bitkiye benzetmiştir. Sonra bu bitki kurur, sapsarı olur ve çerçöp haline gelir. Allah (c.c.) kâfirlerin dünyaya olan düşkünlüklerini üstü kapalı bir şekilde ifade etmiş kâfirlerin dünya hayatlarındaki hallerini yeşerdikten sonra sararıp solan bitkiye benzetmiştir.⁴²¹ Âyette yer alan الْكُفَّارَ kelimesinin akla ilk gelen manası kâfirler anlamıdır. Fakat âyette الْكُفَّارَ kelimesiyle beraber zikredilen غَيْثٌ “yağmur”, نَبَاتُهُ “bitki”, ثُمَّ يَبْهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا “sararıp solar”, ثُمَّ يَكُونُ “çerçöp olur” ifadeleri الْكُفَّارَ lafzının uzak manası olan “çiftçiler” anlamının kastedildiğine işaret etmektedir.⁴²²

Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, İbn Atıyye, Endelûsî, âyette geçen الْكُفَّارَ lafzının “kâfirler” manasına gelebileceği gibi lafzın uzak manası olan “çiftçiler”

⁴¹⁷ el-Hadîd, 57/20.

⁴¹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/404; Uçar, *Kerîm'deki Anlamsal Kur'an-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları*, 39.

⁴¹⁹ Râzî, *Muhtaru's-sıhah*, 239; Cevherî, *es-Sihâh*, 1003; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 714; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 1424.

⁴²⁰ Râzî, *Muhtaru's-sıhah*, 239; Cevherî, *es-Sihâh*, 1003; Râgıb, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 714; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 1424.

⁴²¹ Uçar, *Kerîm'deki Anlamsal Kur'an-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları*, 39.

⁴²² Uçar, *Kerîm'deki Anlamsal Kur'an-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları*, 39.

anlamında geleceğini ifade etmişlerdir.⁴²³ Kurtubî, İbn Kesîr, İbn Âşûr ve Sâbûnî ise âyette yer alan الْكُفَّارَ lafzının “çiftçiler” manasında olduğunu söylemişlerdir.⁴²⁴

Âyetteki الْكُفَّارَ lafzının tevriyeli olarak kullanıldığı esas alınırse tevriye sanatı gerçekleşir. Âyetin tevriye sanatına uygun meâli şu şekildedir:

“Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlâtta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah’ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.”

Âyetteki tevriyeli lafız olan الْكُفَّارَ lafzının önce tevriyeyi hazırlayan غَيْثٍ lafzı zikredildiği için buradaki tevriye tevriye-i müheyye’dir.

⁴²³ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, 1084; İbn Atıyye, *el-Muharrarü’l-Vecîz*, 5/267; Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, 9/560.

⁴²⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 20/261; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 8/24; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 27/404; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/327.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm indirildiği Arap lisanının fesahat ve belâgat yönlerinin en yüksek seviyede uygulandığı, sanatsal söylemin incelik ve ustalıkla işlendiği kendisine inanmayanların dahi hayranlıkla dinlemekten kendilerini alamadıkları muciz bir kitaptır. Hz. Peygamberin (s.a.v.) en büyük mucizesi olan Kur'ân-ı Kerîm içinde barındırdığı fesahat ve belâgat kurallarını dinleyen zamanın meşhur edebiyat ve dil âlimlerini kendisine hayran bırakmış ve onlar Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz kalmışlardır. Arapların en fasihi olan Hz. Peygamber de (s.a.v.) belâgat sanatlarını ustalıkla hadislerinde ve sözlerinde kullanmış ve bu sanatların kişinin hitabetine kazandırdığı faydalardan istifade etmiştir. Arap belâgatının ana konuları meânî, beyân ve bedî 'şeklinde üç kısımdan oluşmaktadır. Bedî' lafzı sözlükte eşsiz ve benzersiz olan bir şey ortaya koymak demektir. Bir belâgat terimi olarak bedî' edebî sanatlarla süslenmiş ifadenin lafız bakımından tam, anlam yönünden kabul edilebilir, muktaza-yı hale uygun ve aynı zamanda âhenge sahip olmasının kural ve kaidelerini inceleyen ilim demektir. Bedî' ilminin konusu ise sözü belâgat ve fesahat yönünden en uygun şekilde süsleyerek ifade etmektir. Bedî' ilmi muhassinât-ı lafziyye ve muhassinât-ı mâ'neviyye olmak üzere iki kısımdan oluşur. Bu çalışmanın konusu olan tevriye sanatı bedi ilminin muhassinât-ı mâ'neviyye kısmına dâhildir. Belâgat âlimleri arasında tevriye sanatının bu isimle adlandırılması konusunda fikir birliği mevcut değildir. Âlimler tarihsel gelişimi içerisinde tevriye sanatına farklı isimler vermişlerdir. Yapılan farklı isimlendirmeler içerisinde bu sanata en uygun olan isimlendirme ise tevriyedir. Sözlük anlamı "arkaya atmak, gizlemek" olan tevriye bir edebiyat terimi olarak "Anlamlarından her ikisi hakiki veya birisi hakiki diğeri mecâzi olan müşterek veya eşadlı olan müfred bir lafzı söyleyip, gizli bir karineye istinaden lafzın uzak manasının kastedilmesi ve yakın manayla uzak mananın gizlenmesidir." Tevriye her ne kadar müstakil bir edebiyat sanatı olarak mütekaddimîn dönemi Arap şiirinde uygulanmamış olsa da Arap şairler şiirlerinde tevriyeyi "tevriye" olarak isimlendirmeden kendiliğinden uygulamışlardır.

Tevriye sanatının kavramsal tanımına kavuşma süreci müteahirîn edebiyatçıları dönemine denk gelen hicri altıncı ve yedinci asırlarda olmuştur. Kâdî İyâz ile başlayan kavramsallaşma süreci Sekkâkî ile olgunlaşmış, akabinde Kazvînî

ile tamamlamıştır. Tevriye sanatı murevvâ bih ve murevvâ anı olmak üzere iki unsurdan meydana gelir. İbnu'n-Nâzım ve Hatîb el-Kazvînî ile başlayan tevriye sanatını mücerrede ve muraşşaha diye iki türe ayırma süreci Safedî dönemine kadar bu şekilde devam etmiştir. Safedî, tevriye sanatının türlerine mubeyyene ve muheyye'eyi de ekleyerek ikiden dörde çıkaran ilk âlim olmuştur. Bedî' ilminin konularından olan tevriye sanatı lafızların anlam yönleriyle ilgili bir sanat olduğu için İbn Reşik ve Yahyâ b. Hamza el-'Alevî gibi bazı âlimler bu sanatın beyân ilminin konularından olan kinâye ve mecaz sanatlarının bir türü olduğunu iddia etmişlerdir. Tevriye sanatının kavramsal tanımı ve tevriyeli lafızda aranan şartlar dikkate alındığında tevriyenin kinaye ve mecazın dışında müstakil bir edebiyat sanatı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîslerde uygulanan edebi sanatlardan biri olan tevriye, âyetler ve hadislerde yer alan müteşâbih kelimelerin açıklanmasına ve kastedilen mananın anlaşılıp ortaya çıkarılmasına yardımcı olan bir sanattır. Zemahşerî tevriye sanatıyla ilgili olarak *"Allah ve Resûlü'nün sözlerinde mevcut müteşâbih lafızların tevlini yapmada, tevriye sanatı kadar ince, latîf, faydalı ve yardımcı bir san'at yoktur."* demiştir.

Araştırmamızın konusu olan Kur'ân-ı Kerîm'de tevriye sanatı çerçevesinde âlimlerin izahları nazara alındığında, -ittifaklı olmamakla birlikte- mükerrer olanlarla beraber atmış iki âyette tevriye sanatının uygulanmış olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmada tespit edilen âyetlerde tevriye sanatı uygulanan lafızların yakın ve uzak manaları verildikten sonra âyetlerin tevriye sanatına uyumlu olarak meâlleri de yazılmıştır.

Son olarak şu hususa işaret etmek gerekir ki edebi sanatların en yüksek seviyede uygulandığı Kur'ân-ı Kerîm'in nazmındaki harikalığın, insanı kendine hayran bırakan mükemmel akıcılığın ve edebi inceliklerinin anlaşılabilmesi için belâgat sanatlarına derinlemesine bir vukufiyet gerekir. Bu konuda Türkçe olarak nitelikli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte yeni araştırmalar için geniş bir saha bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdülazîz Atîk. *İlmü 'l-bedî'*. Beyrut: Dârü'n-Nahda, tsz.
- Abdülfettâh Lâşîn. *el- Bedi 'u fî esâlibil-Kur'ân*. Kahire: Darül-Fikril-Arabi,1999.
- Abdülkâdir Hüseyin. *Fennül-Bedî*. Beyrut: Dârü's-Şürûk, 1983.
- Abdûlmüteâl es-Saîdî. *Bugyetü 'l-Îzâh li-Telhîsi 'l-Miftâh fî 'ulûmi 'l-belâga*. Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 1999.
- Ahmed Abdülmecid Muhammed Halife. *Belâgat et-Tevriye ve eserihâ fî te'vîli el-Âyâtül-Kurâniyye*. Mısır: Mecelletü Külliyyât'ül-edeb 56, 2011.
- Ahmed el-Hâşimî. *Cevâhiru'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*. thk. 'Yusuf el-Sumeyli. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye 1999.
- Ahmet Matlûb, *Mu'cemü'l-Mustalahâtî'l-Belâğîyye ve Tatavvuruha*. Beyrut: Darül Arabiyye lil-mevsûât, 2006.
- Alevî, Yahyâ b. Hamza. *et-Tırâzu 'l-Mütedammin li Esrâri 'l-Belâga ve 'Ulûmu Hakâiki 'l-I'câz*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.
- Ali el-Carim - Mustafa Emin. *Delilü 'l-Belâğati'l-vâdiha beyân meânî bedî'*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1998.
- *el-Belâğatü'l-vâdiha beyân meânî bedî'*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, tsz.
- Ali Sadruddîn İbni Ma'sum. *Envârü'r-rabî' fî enva 'i 'l-bedî'*. thk. Şâkir Hâdî. Necef: Maṭba'atü'n-Nu'mân, 1968.
- Baytar, Yaşar Seracettin. "Hadislerde Beyân ve Bedî İlmiyle İlgili Edebi Sanatların Kullanımına Dair Örnekler". *İslâmi İlimler Dergisi*. 17/1(Mart 2022), 121-153.
- Besyûnî, Abdulfettâh. *İlmu 'l- Bedî ' Dirâse Târîhiye ve Fenniye li-Usûli 'l-Belâga ve Mesâili 'l-Bedî'*. 4. Baskı. Kahire: Müessesetü'l-muhtar 2015.

Bulut, Ali. *Bedî ilmi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.

----- *Belâgat Meâni, Beyân, Bedî*. 10. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2020.

----- *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021.

----- *Kur'ân-ı Kerim'in Anlaşılmasında Belâgatin Rolü: Tevriye Sanatı Örneği*, Kur'an ve Tefsir Akademisi, Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar. İstanbul, 2010.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr. *Kitâbü'l-Hayevân*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Mısır: Mektebe Mustafa el-Bâbî, 1943.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Muhammed Muhammed Tâmer. Kahire: Darul hadis, 2009.

Cürcânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-İşârât ve't-tenbîhât fî ilmi'l-belâga*. thk. Abdulkadir Hüseyin. Kahire: Mektebetu'l-âdâb, 1997.

Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Haşiyetü'd-Desuki*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2007.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an Yolu Meali*. çev. Hayrettin Karaman vd.. 8. Baskı. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2020.

Ebû Hayyân el-Endelûsî. *el-Bahru'l-muhît*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2010.

Ebû Setî, Şehhât Muhammed Abdurrahman. *Dirâsât Menheciyye fî İlmi'l-Bedî*. Kahire: 1994.

Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Huseynî. *Kitâbu'l-Kulliyât*. thk. 'Adnân Dervîş, Muhammed el Mısri. Beyrut: Muessetu'r-Risale, 1998.

Eymen Emîn Abdulğani. *el-Kâfî fî'l-belâğa*. Kâhire: Dâru't-Tevfikıyye li't-Türâs, 2011.

Ezherî, Ebû Manşur Muhammed. *Tehzîbu'l-Luga*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. Kahire: Dâru'l-kitâbî'l-'Arabî, 1967.

Fahrüddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Nihâyetu'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*. thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.

Fazl Hasan Abbas. *el-Belaga Fünunuha ve Efnanuha ilmu'l-beyân ve'l-bedî*. Amman: Dâru'l-Furkân, 2007.

Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub. *el-Ğâmûsu'l-Muħit*. thk. Enes Muhammed - Zekeriye Cabir Ahmed. Kahire: Dar'ul-Hadis, 2008.

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Hanbelî, Mer'î b. Yûsuf. *el-Kavlu'l-Bedî' fî İmi'l-Bedî*. thk. Muhammed b. Ali es-Samil. Riyad: Dâru Künûz İşbiliyye, 2004.

Hasan Uçar, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları*. Konya: 2013.

İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh Üsâmeddîn el-Hanefî. el-Atvel: *Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l İlmiyye, 2001.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dârü't-Tunusiyye, 1984.

İbn Atıyye el-Endülüsî. *el-Muharrarü'l-Vecîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

İbn Ebi'l-İşba'. *Bedi' u'l- Ğur'ân*. thk. Hafni Muhammed Şeref. Mısır: Dâru'n-Nahda. ty.

-----*Tahrîrü't-Tahbîr fî sinâ'ati's-şi'r ve'n-nesr ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Hafni Muhammed Şeref. Kahire: el-Meclisi A'la li's-Şuûni'l- İslamiyye, 2014.

İbn. Esîr, Necmeddin Ahmed b. İsmâîl el-Halebî. *Cevherü'l-Kenz*. thk. Muhammed Zağlûl Selâm. İskenderiye: Munşeâtü'l-Me'ârif .

İbn Esîr, Ziyâuddîn. *el-Meseli's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*. Kahire: Dâru Nahda, t.y.

İbn Hicce. *Hizânetu'l-Edeb ve gâyet'ul-ereb*. thk. Kevkeb Reyâb. 2. Baskı. Beyrut: Dâr-u Sadır, 2005.

İbn Kesir. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. Riyad: Dâru Taybe, 1997.

- İbn Kurkmas, Nâsiruddîn Muhammed b. Kurkmâs b. Abdullah b. El-Aktemurî. *Zehru'r-Rebî' fî Şevâhidi'l-Bedî'*. thk. Mehdî Es'ad 'Arâr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Faḍl Cemâleddîn Muhammed b. Mukerrem el-Mısrî. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâr-u Sadır.
- İbn Reşik, Ebû Ali Hasan el-Kayrevani el-Ezdi. *el-'Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih ve nakdih*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrut: Dâru'l-Ceyl.
- İbnu'n-Nâzım. *el-Mısbâh fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. thk. Husnî Abdulcelîl Yûsuf. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1989.
- İrfan Mitraci. *el-Câmi' li fûnüni'l-Luğati'l-Arabiyye vel-Aruz*. Beyrut: Müessesetü'l-kütübis'sekafiyye, 1987.
- İsmail Durmuş, “Tevriye”, *Türkiye Diyanet vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2012)
- Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfî. *Telhîsü'l-Miftâh*. thk. Muhammed b. Abdurrahman el-Kuzveyni. Pakistan: Karaci Mektebetu'l-Buşra, 2010.
- *el-İzah fî Ulumi'l-Belaga el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. nşr. Muhammed Ali Beydun. Lübnan: Darul-kütübil ilmiyye, 2003.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et- Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006.
- Magilî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdulkerim. *Şerhu'l-Tibyan fî ilmi'l-Beyan*. thk. Ebû Ezher Belhayr Hânım. Lübnan: Dârül-Kütubil-İlmiye, 2010.
- Mağribî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Ya'kûb. *Mevâhibu'l-fettâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. thk. Halîl İbrahîm Halîl. Lübnan: Darul kütübil ilmiyye, 2003.
- Merâgî, Mahmûd Ahmed Hasan. *Fi'l-belâgati'l-Arabiyye ilmi bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Ulûmi'l-Arabiyye, 1991.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *Ulûmu'l-Belâğa el-Beyân ve'l-Meânî vel-Bedî'*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.

- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *el-Belâgatü'l-'arabiyye üsüsühâ ve 'ulûmuhâ ve fûnûnühâ*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Muhammed Ahmed Kâsım-Muhyiddîn Dîb. *Ulûmi'l-Belâga el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Meânî*. Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb, 2003.
- Ulûmul-belâga Bedî',beyân ve meânî*. Trablus-Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîse, 2003.
- Muhammed Câbir Feyyâz. “*et-Tevriyetü ve Huluvvü'l-Kur'âni'l-Kerîm minhâ*”. Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 2/34 (1983).
- Muhammed Emin Zannavi. *Muînu't-Tullâb fî ulûmi'l-Belâga ilm'el-Meânî ilm'el-Bedî' ilm'el-Beyân*. Lübnan: Darul kütübil ilmiyye, 2010.
- Muhammed Fuad Abdulbaki. *el-Mu'cemu'l-Mufehres li elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs 2007.
- Muhammed Hasan Cebel. *el-Mu'cemül iştikâkî el-Muvassali li elfazil-Kur'an Kerim*. Kahire: Mektebetül Edeb, 2010.
- Muhammed İbrahim Şâdi. *Ulûmü'l-Belâga ve Tecella'l-Kıymeti'l-Vazîfiyye fî gisas'il arab*. Mısır: Darü'l-Yakîn, 2011.
- Muhyiddîn Derviş. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânüh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992.
- Mustafa Aydın. *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2018.
- Mustafa es-Seyyid Cebr. *Dirâsât fî İlmi'l-Bedî*. 4. Baskı. Mısır: Durîm li't-Tab'aa, 2007.
- Mustafa İbiş. *İbn Ebi İsba'ın Hayatı ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Ankara: İksad Yayınevi, 2020.
- Münîr Sultân. *el-Bedî'u te'sîl ve tecdîd*. İskenderiyye: Münşetü'meârif, 1986.
- Nusreddin Bolelli. *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*. 3. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- Râgıb el-İsfahânî. *Müfredâtu el-fâzi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. 4. Baskı. Dimeşk: Dâr el-Kalem, 2009.

- Razi, Muhammed b. Ebu Bekir Abdülkâdir. *Muhtaru's-sıhah*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1986.
- Reşîdüddîn Vatvât. *Hadâ'iku's-Sihr fî Dekâ'iki's-Şi'r*. thk. Ahmed el-Hûlî - İbrahim Emîn eş-Şevâribî. Kahire: el Merkezül Kavmi lit-tercûme, 2009.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. Beyrut: Darü'l Kur'an-ı Kerim, 1981.
- Safedî, Halîl b. Abyeg b. Abdillâh eş-Şâfiî. *Fazzü'l-hitâm 'ani't-tevriye ve'l-istihdâm*. thk. Mamud Âyiş. Ürdün: Dârü'l-Osmânî, 2013.
- Safîyyüddîn el-Hillî. *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'*. thk. Nesîb Neşâvî. Beyrut: Dâr-u Sadır, 1991.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî. *Miftâhu'l-ulûm*. Dabt. Naim Zerzur. Lübnan: Dârül-Kütubil-İlmiye, 1987.
- Sübkî, Bahâüddîn. *Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- Süyûtî, Celaledin. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*. thk. Şuayb Arnavut. Dimaşk: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2008.
- Şerhu Ukûdi'l-Cuman fî İlmi'l-Meânî ve'l-Beyân*. thk. İbrahim Muhammed El-Hamrânî, Emin Lokman el- Hebbâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011.
- Şehâbeddîn Mahmud el-Hâlebî. *Hüsni't-tevessül ilâ sinâ'ati't-teressül*. thk. Ekrem Osman Yûsuf. Bagdad: Dârul-hurriyye, 1980.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftahi'l-Ulum*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- el-Mutavvel*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l İlmiyye, 2013.
- Tîbî, Şerefuddin Hüseyin b. Muhammed. *et-Tibyân fî ilmi'l-meânî ve'lbedî' ve'l'beyân*. thk. Hâdî Atiyye Matar el-Hilâlî. Beyrut: Mektebetu'n-Nahda el- Arabiyye, 1987.
- Üsâme b. Münkız. *el-Bedî' fî Nakdi's-Şi'r*. thk. Ahmed Ahmed bedevî - Hâmid Abdülmecid. Mısır: Mektebe Mustafa el-Bâbî, 1960.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, el-Hârizmî. *Tefsîru'l-Keşşâf*. 3. Baskı Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Yusuf Abdurrahman Maraşlı. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.

-----*İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*. thk. Ebü'l-Vefâ Mustafa el-Merâgî. Kahire: 1996.